

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΣΤΗΝ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

ΜΕΤΕΧΟΥΣΕΣ ΣΠΟΥΔΑΣΤΡΙΕΣ:

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑΤΟΥ ΛΑΜΠΡΙΝΗ
ΓΚΟΛΦΙΝΟΠΟΥΛΟΥ ΜΑΡΙΑ

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΣ:

ΓΑΪΤΑΝΗ ΡΕΓΓΙΝΑ

Πτυχιακή εργασία για τη λήψη πτυχίου στην Κοινωνική Εργασία από το τμήμα Κοινωνικής Εργασίας της Σχολής Επαγγελμαίων Υγείας και Πρόνοιας του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πάτρας.

ΠΑΤΡΑ 2000

ΑΡΙΘΜΟΣ
ΕΙΣΑΓΩΓΗΣ

3118

Η τριμελής επιτροπή για την έγκριση της πτυχιακής εργασίας

Υπογραφή

Υπογραφή

Υπογραφή

Πρόλογος

Η βιβλιογραφική αυτή ανασκόπηση αναφέρεται στη σημαντικότητα του ρόλου του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού. Ταυτόχρονα, επισημαίνεται πόσο αρνητικά μπορεί να επηρεάσει την ανάπτυξη του παιδιού η απουσία του πατέρα.

Η βιβλιογραφική έρευνα ξεκινά με το τρίτο κεφάλαιο το οποίο αναφέρεται στην αξία και λειτουργικότητα της οικογένειας στη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού, στον τρόπο και στο βαθμό που επιδρούν οι σχέσεις των γονέων στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού κατά τα δύο πρώτα στάδια της ανάπτυξής του, καθώς και στην κάλυψη των αναγκών του: σωματικών και ψυχολογικών.

Στο τέταρτο κεφάλαιο παρατίθεται μία ιστορική αναδρομή για το ρόλο του πατέρα σε παλαιότερες εποχές αλλά και μία αναφορά στη σημερινή εποχή. Παρατίθενται οι βασικότεροι τύποι πατεράδων που καθορίζουν την πορεία της παιδικής ανάπτυξης, οι δυσκολίες που εμποδίζουν τον πατέρα να αναλάβει το ρόλο του, η επιθυμία του άντρα να γίνει πατέρας καθώς και τα στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα ενός ώριμου πατέρα.

Στη συνέχεια, γίνονται αναλυτικές αναφορές τόσο όσον αφορά το ρόλο του πατέρα από τη στιγμή της γέννησης του βρέφους, κατά τη διάρκεια βρεφικής, της νηπιακής και της σχολικής ηλικίας. Θεωρούμε ότι ο πατέρας με την παρουσία του και τη συμπεριφορά του επιδρά χαρακτηριστικά ισχυρά στους δεσμούς του οικογενειακού περιβάλλοντος και στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού του.

Στο έκτο κεφάλαιο, θεωρούμε σκόπιμο να παρουσιάσουμε τον καθοριστικό ρόλο που αναλαμβάνει ο πατέρας με τη συμμετοχή του ή τη μη, στη σεξουαλική διαπαιδαγώγηση των παιδιών του, τόσο του

κοριτσιού όσο και του αγοριού. Σε αρκετές περιπτώσεις παρατηρούμε ότι η παρουσία του και μόνο ή η μη, αρκεί για τη διαμόρφωση της αρρενωπότητας του αγοριού και της θηλυκότητας του κοριτσιού.

Έπειτα προσανατολιζόμαστε στις μονογονεϊκές οικογένειες, με αρχηγό τη μητέρα, εκ των οποίων άλλες προκύπτουν είτε από το διαζύγιο των δύο γονέων, είτε από την απουσία του πατέρα λόγω θανάτου ή εργασίας, είτε από υπεύθυνη απόφαση της μητέρας να μην παντρευτεί.

Επιπλέον, αναφερόμαστε στις μονογονεϊκές οικογένειες με αρχηγό τον πατέρα και πιο συγκεκριμένα, στο ρόλο του χήρου πατέρα και στις σχέσεις που αναπτύσσει ο ίδιος με τα παιδιά του. Θα ήταν ωστόσο παράληψή μας να μην αναφέρουμε τη θέση του ομοφυλόφιλου πατέρα μέσα στην οικογένεια, τη στοργικότητα που προσφέρει, αλλά και από την άλλη, τα συναισθήματα που διακατέχεται και τις δυσκολίες που αντιμετωπίζει. Σε αυτό το κεφάλαιο κρίνουμε απαραίτητο να αναφερθούμε και στο ρόλο του πατριού, που τελικά σε κάποιες από τις παραπάνω περιπτώσεις, τις περισσότερες φορές αντικαθιστά το φυσικό πατέρα.

Στο ακόλουθο κεφάλαιο της μελέτης μας καταγράφουμε τα συμπεράσματα στα οποία καταλήξαμε μετά την ανασκόπηση όλων αυτών των μελετών καθώς και κάποιες προτάσεις τις οποίες διαμορφώσαμε κατόπιν προσωπικής αξιολόγησης της σημαντικότητας και των δύο γονέων αλλά ιδίως του πατέρα, ο οποίος σαν «αρωγός» και όχι μόνο στην ανατροφή και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, έχει ξεχαστεί από μελετητές και ερευνητές.

Τελευταία, παραθέτουμε και το ρόλο του κοινωνικού λειτουργού και της διεπιστημονικής ομάδας σε περιπτώσεις οικογενειών, που η θέση του πατέρα δεν είναι και τόσο ισχυρή, είτε λόγω απουσίας, είτε αδιαφορίας, είτε και αδυναμίας (λόγω επαγγέλματος, αδύναμου χαρακτήρα, επιλογής της μητέρας).

Στη μελέτη μας επισυνάπτονται και νομικές διατάξεις που αφορούν τις σχέσεις γονέων και παιδιών.

Πίνακας Περιεχομένων

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το πρόβλημα.....	11
Σκοπός της μελέτης.....	12
Ορισμοί όρων.....	13
Μεθοδολογία.....	17

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (ΘΕΩΡΙΑ – ΣΧΟΛΕΣ)

1.α).Η οικογένεια ως παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας του παιδιού.....	18
β). Το παιδί μέσα στην οικογένεια.....	21
2.Σχέσεις γονέων και η επίδρασή τους στα παιδιά.....	23
3.Οι ανάγκες που παρουσιάζονται στο παιδί κατά τη διάρκεια της ανάπτυξης του	
i) Βιολογικές	26
ii) Συναισθηματικές	26
iii) Το παιδικό παιχνίδι και η σημασία του.....	28

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

Ιστορική αναδρομή στο ρόλο του πατέρα

i) Ο ρόλος του πατέρα σε παλαιότερες εποχές.....	35
ii) Ο ρόλος του πατέρα σήμερα.....	38

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Πατέρας – Σύζυγος - Γονέας

1. Η επιθυμία του άντρα να γίνει πατέρας42
2. Η μετατροπή του ρόλου του συζύγου σε ρόλο του πατέρα.....46
3. Τύποι πατεράδων.....48
4. Στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα ενός ώριμου πατέρα.....52
5. Δυσκολίες των αντρών να ανταποκριθούν στο γονεϊκό τους ρόλο.....55

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV

Ο ρόλος του πατέρα και η σημασία του κατά τις φάσεις ανάπτυξης του παιδιού

1. Η παρουσία του πατέρα την ώρα του τοκετού.....57
2. Ο πατέρας κατά τη διάρκεια της βρεφικής ηλικίας.....60
3. Ο πατέρας κατά τη διάρκεια της νηπιακής και σχολικής ηλικίας.....64
4. Διαφορές ανάμεσα στη φροντίδα από τον πατέρα και τη μητέρα...67

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

Σεξουαλική Διαπαιδαγώγηση

1. Η σεξουαλική αγωγή στην οικογένεια.....70
2. Η ταύτιση του παιδιού με τους γονείς.....75
3. Παράγοντες επίδρασης στην ψυχοσεξουαλική συμπεριφορά του παιδιού.....73
4. Διαταραχές του ρόλου του φύλου.....78

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Απουσία του πατέρα

1. α) Μονογονεϊκές οικογένειες.....80
- β) Μονογονεϊκές οικογένειες που απουσιάζει ο πατέρας.....83

2. Απουσία του πατέρα από την οικογένεια λόγω διαζυγίου	
i) Οι χωρισμένοι γονείς και το παιδί.....	84
ii) Διαζύγιο και επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού.....	88
iii) Επίπτωση που έχει στο παιδί και στη συγκρότησή του η πληρωμή ή η μη πληρωμή της διατροφής από τον πατέρα.....	89
3. Απουσία του πατέρα από την οικογένεια λόγω θανάτου	
i) Το παιδί και ο θρήνος.....	92
ii) Η στάση της μητέρας απέναντι στο παιδί μετά το θάνατο του πατέρα.....	95
iii) Τι θα πει η μητέρα στο παιδί για το θάνατο.....	97
4. i) Απουσία του πατέρα από την οικογένεια λόγω εργασίας.....	99
ii) Τα δικαιώματα του πατέρα στον εργασιακό χώρο.....	100
5. Ο ρόλος του χήρου πατέρα μέσα στην οικογένεια και οι σχέσεις που αναπτύσσει με τα παιδιά του.....	102

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Ο πατριός.....	105
----------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ III

Ο ομοφυλόφιλος πατέρας

1. Ο ρόλος του ομοφυλοφιλόφιλου πατέρα.....	108
2. Δυσκολίες του παιδιού του ομοφυλόφιλου πατέρα.....	110

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ I

Ο ρόλος της διεπιστημονικής ομάδας.....	111
---	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Συμπεράσματα – Προτάσεις.....114

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....119

Εισαγωγή

Η οικογένεια αναμφισβήτητα, αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα στην ανάπτυξη του παιδιού. Η ιδιαίτερα αισθητή αυτή δυναμική της, φαίνεται ότι πηγάζει από το γεγονός ότι το άτομο, παραμένει υπό την αποκλειστική της επίδραση για μακρό χρονικό διάστημα και μάλιστα κατά τα πρώτα στάδια της ζωής του, κατά τα οποία είναι και ιδιαίτερα εύπλαστο.

Οι σχέσεις λοιπόν μεταξύ των γονιών αλλά και μεταξύ γονιών και παιδιών, καθορίζουν την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών και ανάλογα εντάσσονται ομαλά ή μη στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο.

Ωστόσο, στην εποχή μας ολοένα και πιο συχνά συναντούμε περιπτώσεις παραμπωματικής συμπεριφοράς ανηλίκων που φανερώνουν τη δυσλειτουργικότητα της οικογένειας, τις κακές επιρροές των γονιών στα παιδιά τους και εν τέλει την αδυναμία τους να καθοδηγήσουν σωστά τα ανήλικα μέλη της οικογένειάς τους, να τα ενθαρρύνουν και να τα ωθήσουν δημιουργικά στη ζωή.

Θα ήταν παράληψή μας να μην αναφερθούμε και στις απαιτήσεις της υπερκαταναλωτικής κοινωνίας, που καθώς έχει ωθήσει και τους δύο γονείς στην αγορά εργασίας, έχει παραμελήσει την αξία και τη λειτουργικότητα της οικογένειας.

Καθώς όμως ο ρόλος και η θέση της μάνας, σαν αξία και σαν πραγματικότητα έχει αναλυθεί από πάρα πολλούς ειδικούς, ασχοληθήκαμε με το ρόλο και τη θέση του πατέρα, που μοιάζει αδικημένος. Με αυτή τη μελέτη, θέλουμε να τονίσουμε και τα δυναμικά του πατέρα στην ανάπλαση του παιδιού καθώς και τους τρόπους που η συμπεριφορά του μέσα στην οικογένεια ή η απουσία του απ' αυτήν, επιδρά στην ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού. Να εντείνουμε την προσοχή στο γεγονός ότι ο πατέρας, όντας παρών ή απών με τον

οποιοδήποτε τρόπο – εργασία, διαζύγιο, θάνατος – καθορίζει σοβαρά την οικογενειακή ζωή και την αργότερα εξέλιξη των μελών της.

Μέσα από αυτή τη μελέτη, θέλουμε να τονίσουμε την κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο θεσμός της οικογένειας. Η όλο και μεγαλύτερη δυσλειτουργία της δεν αναπλάθει σωστά και άρτια τα παιδιά – μέλη της αυριανής κοινωνίας. Επιπλέον, θέλουμε να τονίσουμε τη χρησιμότητα της ανακατανομής των ρόλων των δύο συζύγων όσον αφορά τη φροντίδα των παιδιών. Η πολιτεία, ήδη έκανε το πρώτο βήμα, παρέχοντας στο νεαρό πατέρα εργασιακά δικαιώματα (άδεια έστω και ολιγόμηνη), για τη φροντίδα του μικρού παιδιού του. Καλό θα ήταν να ενισχυθεί αυτή η προσπάθεια τόσο με συμβουλευτικούς σταθμούς, όσο και με προσωπική εργασία του καθένα από εμάς.

Το πρόβλημα

Είναι αναμφισβήτητα παραδεκτό ότι ο πατέρας διαδραματίζει το ίδιο σημαντικό και καθοριστικό ρόλο με τη μητέρα μέσα στην οικογένεια. Μπορεί μαζί με τη μητέρα, μέσα από σχέσεις ειλικρινείς που τις διαπνέουν ο αμοιβαίος σεβασμός, η αλληλοκατανόηση, η θέληση και η αγάπη, να δημιουργήσουν τις καλύτερες συνθήκες ανατροφής και διαπαιδαγώγησης των παιδιών τους.

Ωστόσο στη σημερινή κοινωνία, δύσκολα συναντάμε οικογένειες που η λειτουργία τους να καθορίζεται βασικά από την αγάπη και τη σωστή ανατροφή των μικρών μελών της. Συχνά οι γονείς τοποθετούν τα προσωπικά τους πάθη και αδυναμίες υπεράνω όλων, προκαλώντας συζυγικές αναταραχές και διαταράσσοντας την οικογενειακή ισορροπία, πράγμα που έχει αντίκτυπο στο παιδί.

Άλλωστε, χαρακτηριστικά είναι τα φαινόμενα απουσίας του πατέρα και τα κατάλοιπα που αφήνουν στα παιδιά, ειδικότερα εάν και η μητέρα δεν συμβάλλει στη στήριξη των παιδιών της.

Πράγματι, ένα παιδί είναι δύσκολο να ανατραφεί σωστά μέσα σε μία οικογένεια που δυσλειτουργεί. Το παιδί που είναι θύμα διαζυγίου ή απουσίας του ενός γονιού, δύσκολα εντάσσεται ομαλά στο ευρύτερο κοινωνικό σύνολο. Το διαζύγιο των γονιών του, ο θάνατος του ενός από τους δύο γονιούς (συγκεκριμένα εδώ του πατέρα), θα προκαλέσουν εμπόδια στην ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη. Όχι όμως πάντοτε αξεπέραστα. Εξαρτάται και από τη θέση και το ρόλο που θα διαδραματίσει η μητέρα.

Σκοπός Μελέτης

Σκοπός της μελέτης μας είναι να παρουσιάσουμε τη σημαντικότητα του ρόλου του πατέρα κατά τα τρία στάδια ανάπτυξης του παιδιού (από τη γέννηση έως και την παιδική ηλικία). Πώς δηλαδή η παρουσία του μέσα στην οικογένεια συντελεί στη σωστή διαπαιδαγώγηση και ολοκλήρωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Επιπλέον, με την παρούσα μελέτη επιδιώκουμε στην περιγραφή της σημερινής κοινωνικής πραγματικότητας, κατά την οποία παρατηρούνται χαρακτηριστικά παραδείγματα που πιστοποιούν την απομάκρυνση του πατέρα από το ρόλο του και κατά συνέπεια από το παιδί.

Δεν αναφερόμαστε στην εφηβική ηλικία, γιατί είναι ένα στάδιο που χρειάζεται μία εξίσου σημαντική μελέτη.

Ορισμοί όρων

Οικογένεια: Σύμφωνα με τον Τσαούση (1996), «οικογένεια είναι θεσμός που εξασφαλίζει τη βιολογική και κοινωνική αναπαραγωγή της κοινωνίας (γέννηση και ανατροφή των τέκνων) και παράλληλα την αμοιβαία προστασία και βοήθεια, μεταξύ των προσώπων που συνδέονται μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς..... Οικογένεια είναι μία ομάδα ευρύτερη από το ζευγάρι που αποτελεί τη διαρκή και νόμιμη γενετήσια ένωση που περιλαμβάνει τους συζύγους, τα τέκνα τους και τρίτα πρόσωπα που συνδέονται με τους συζύγους με στενούς συγγενικούς δεσμούς» (Τσαούσης, 1996: 123, 440).

Γάμος: Κατά τον Τσαούση (1996), ο όρος γάμος έχει δύο σημασίες: «σημαίνει πρώτον την ειδική εκείνη τελετή με την οποία συνίσταται και αναγνωρίζεται μία νόμιμη γενετήσια ένωση που θα οδηγήσει στη δημιουργία οικογένειας.... Η δεύτερη έννοια του γάμου αναφέρεται όχι στη σύναψη πια αλλά στην ήδη συνεστημένη νόμιμη γενετήσια ένωση. Με την έννοια αυτή ο γάμος είναι ένας θεσμός που μπορεί να οριστεί ως η κοινωνικά αναγνωρισμένη ένωση δύο ετερόφυλων προσώπων, που χαρακτηρίζεται από: α). την αμοιβαία πρόθεση μακρόχρονης διατήρησής της, β).την κατά κανόνα συγκατοίκηση των συζύγων, γ).τη ρύθμιση των γενετήσιων σχέσεων μεταξύ των συζύγων και των υπολοίπων προσώπων. εντός και εκτός της οικογένειας, δ).την αμοιβαία πρόθεση αναπαραγωγής, ε).την οικονομική συνεργασία των συζύγων και στ).την από κοινού ανάληψη υποχρεώσεων διατροφής, ανατροφής και αποκατάστασης των κοινών τέκνων» (Τσαούσης, 1996: 438).

Κατά τον Κουμάντο (1984), «γάμος είναι μία σύμβαση ανάμεσα σε έναν άντρα και μία γυναίκα που καταρτίζεται είτε με δήλωση στο αρμόδιο

πολιτειακό όργανο, είτε με ιερολογία, ιδρύει μία μόνιμη συμβίωση και ρυθμίζεται σαν θεσμός από το δίκαιο» (Κουμάντος, 1984: 45).

Η μελέτη μας έχει γραφτεί σύμφωνα με τον κοινωνιολογικό ορισμό. **Σύζυγος:** «πρόσωπο που συνδέεται με πρόσωπο του άλλου φύλου με γάμο » (Εμμ. Κριαράς, 1995: 1288).

Μητέρα: «Η βασική σημασία της λέξης : η γυναίκα σε σχέση με τα παιδιά της. Από αυτήν την έννοια η μητέρα διαστέλλεται προς τη σύζυγο που δηλώνει τη γυναίκα, σε σχέση προς το σύζυγο, τους γονείς, που δηλώνει και τους δύο συζύγους σε σχέση προς το παιδί ή τα παιδιά τους. Με στενά ιατρική σημασία η λέξη δηλώνει τη γυναίκα που έχει γεννήσει, φέρει στον κόσμο παιδί ή παιδιά» (Πάπυρος Λάρους Μπριτάνικα, 1985: 114).

Πατέρας: «Σε καθέναν από τους ορισμούς του τι είναι πατέρας, αντιστοιχεί σήμερα μία ειδική απόσβεση. Για να καταδειχτεί αυτό, δεν υπάρχει τίποτα το καλύτερο από το να ειπωθεί με νομικούς όρους: δικαίωμα πάνω στο παιδί, δικαίωμα του παιδιού, δικαίωμα για παιδί» (Philippe Julien, 1993: 55).

Πατρότητα: Ο Γάλλος ψυχαναλυτής και ψυχίατρος Μπερνάρ Μύλντορφ, γράφει πως την έννοια της πατρότητας συνθέτουν τρία στοιχεία:

- α). η « βιολογική πατρότητα» (ο άντρας που καθιστά έγκυο τη γυναίκα)
- β). η « ψυχολογική πατρότητα» (ο άντρας που ανατρέφει ένα παιδί) και
- γ). η «συμβολική πατρότητα» (ο άντρας που δίνει το όνομά του σε ένα παιδί), (Μπερνάρ Μύλντορφ, 1977: 5).

Κατά την Άννε Λορέ Φον Κάνιτς, «ο ρόλος του πατέρα παραμένει για μεγάλο διάστημα σημαντικός και λειτουργεί στα πλαίσια μιας σχετικά μικρής ομάδας, της οικογένειας. Χωρίς οικογένεια ένας πατέρας είναι το πολύ «βιολογικά » μόνο πατέρας. Μόνο μέσο της σχέσης

με τη γυναίκα του, που είναι συγχρόνως η αγαπημένη και η σύντροφός του, αλλά και η μητέρα των παιδιών του, μπορεί να υλοποιήσει την πατρότητά του» (Άννε Λορέ Φον Κάνιτς, 1981: 27).

Μία άλλη έννοια για την πατρότητα δίνεται από τον Philippe Julien, ορίζοντάς την μέσα από τις σχέσεις με τις έννοιες μητέρα, παιδί, οικογένεια, σύζυγος και μέσα από τους ρόλους που εκπληρώνει ο πατέρας μέσα στην οικογένεια (Phillipe Julien, 1993: 81).

Και οι τρεις ορισμοί συμφωνούν με την έννοια της πατρότητας, έτσι όπως αναφέρεται στη μελέτη μας.

Παιδί: Κατά την Αναστασία Χουντουμάδη, «η έννοια παιδί αναφέρεται ταυτόχρονα σε μία ηλικιακή περίοδο, αλλά και σε μία κοινωνική κατηγορία. Το παιδί χαρακτηρίζεται από ορισμένα φυσικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά που συνοδεύουν αυτή την περίοδο ανάπτυξης στη ζωή και σε αντίθεση με τον ενήλικο, αποκλείεται από ορισμένους κοινωνικούς ρόλους... Τα παιδιά ανήκουν στην κοινωνία. Ο ορισμός όμως των παιδιών είναι «όχι ακόμη ενήλικοι». Σε έναν κόσμο που κυριαρχείται από τα ενδιαφέροντα των ενηλίκων και οι ενήλικοι έχουν την εξουσία να ορίζουν τα παιδιά» (Αναστασία Χουντουμάδη, 1996: 139-140).

Σαν παιδί ορίζεται «ο άνθρωπος αρσενικού ή θηλυκού γένους και οποιασδήποτε ηλικίας σε σχέση με τους γονείς του, γιος ή κόρη» (Εμμ. Κριαράς, 1995: 1033).

Μονογονεϊκή οικογένεια: Κατά την Ειρήνη Μπάρμπαλη, «μονογονεϊκή οικογένεια είναι η οικογένεια που αποτελείται από έναν ενήλικα και τα ανήλικα τέκνα του. Αυτό είναι συνέπεια του θανάτου του ενός γονέα, διαζυγίου ή χωρισμού των συζύγων, εγκατάλειψης από τον έναν γονέα με αποτέλεσμα ο άλλος να αναλάβει τα παιδιά, ή αγαμίας του γονέα» (Ειρήνη Μπάρμπαλη, 1993: 198).

Παιχνίδι: Κατά τον Εμμανουήλ Κριαρά (1995), «παιχνίδι είναι η πράξη που γίνεται απλώς για ψυχαγωγία. Είναι ζωντανές κινήσεις που φανερώνουν ευχάριστη διάθεση ή προκαλούν διασκέδαση» (Εμμ. Κριαράς, 1995: 1032).

Οικογενειακό δίκαιο: «Το σύνολο των κανόνων που ρυθμίζουν την οικογενειακή σχέση καθ' αυτή (συζύγων, γονέων – τέκνων, συγγένεια, διατροφή, υιοθεσία), όπως και ορισμένες πλευρές από τα συνδεόμενα με αυτή αποτελέσματα (επιτροπείες ανηλίκων, απαγορευμένων, απόντων)» (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1981: 281).

Αγωγή: Σύμφωνα με τον Ι. Μαρκαντώνη, είναι «η ανατροφή μεταξύ ενηλίκων και ανηλίκων, που σκοπό έχει να βοηθήσει τα παιδιά να ενηλικιωθούν σωστά, δηλαδή να γίνουν ικανά για υπεύθυνη αυτοκατευθυνόμενη δράση, στα πλαίσια μιας γενικότερης ηθικής τάξης» (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1981: 223).

Ανατροφή: «Διατροφή, διαπαιδαγώγηση, μόρφωση.....

Από νομική άποψη ανατροφή είναι το σύνολο των νομικών κανόνων και διατάξεων που ρυθμίζουν την ανατροφή και εκπαίδευση των παιδιών» (Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα, 1981: 61).

Κατά τη Χουρδάκη, η χρονική διαίρεση της **παιδικής ηλικίας** έχει ως εξής: «η βρεφική ηλικία είναι ο πρώτος χρόνος της ζωής, η νηπιακή από τότε ως τα 5,6-6 χρόνια και η σχολική από τότε ως τα 11,6 χρόνια (Χουρδάκη, 1995: 19).

ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η μελέτη αυτή που έγινε προκειμένου να τονίσει τη σημαντικότητα του ρόλου του πατέρα κατά τις φάσεις ανάπτυξης του παιδιού – βρεφική έως και σχολική – στηρίχτηκε στη μέθοδο της βιβλιογραφικής έρευνας.

Προκειμένου να συγκροτηθεί η βιβλιογραφική αυτή ανασκόπηση, έγιναν επισκέψεις τόσο στις τοπικές βιβλιοθήκες της Πάτρας, όσο και σε βιβλιοθήκες των Αθηνών:

- Βιβλιοθήκη του ΤΕΙ Πάτρας
- Δημοτική Βιβλιοθήκη Πάτρας
- Παράρτημα βιβλιοθήκης Πάτρας (Παμμικρασιατικός Σύνδεσμος)
- Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πάτρας
- Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών
- Βιβλιοθήκη του τμήματος Παιδαγωγικού και Ψυχολογίας Αθηνών
- Εθνικό Ίδρυμα Κοινωνικών Ερευνών
- Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών
- Βιβλιοθήκη του τμήματος Ψυχολογίας του Παντείου Πανεπιστημίου
- Βιβλιοπωλεία Πάτρας (αγορά βιβλίων)

Η συλλογή, η μελέτη και η επιλογή του βιβλιογραφικού υλικού καθώς και ο διαχωρισμός και η καταγραφή του, διήρκησαν δέκα μήνες. Ήταν αρκετά δύσκολη καθώς υπήρχε εκτεταμένη αναφορά σχετικά με το παιδί, την οικογένεια και τον πατέρα.

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΒΑΣΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ (θεωρία – σχολές)

1α) Η οικογένεια ως παράγοντας διαμόρφωσης της προσωπικότητας του παιδιού

Σύμφωνα με τη Βάρκα-Αδάμη, «η οικογένεια, έλεγε ο Αμερικάνος Louis Henry Morgan, εκπροσωπεί μια ζωντανή αρχή. Ποτέ Δε μένει στάσιμη, μα προχωρεί από μια χαμηλότερη σε μια υψηλότερη μορφή, όπως και η κοινωνία προχωρεί από ένα ανώτερο σε ένα κατώτερο επίπεδο. Πράγματι ερευνώντας ιστορικά το θεσμό της οικογένειας, διαπιστώνουμε ότι στη μακραίωνη εξέλιξή του υπέστη πολλές δοκιμασίες και κλυδωνισμούς-όπως άλλωστε και οι κοινωνικοί θεσμοί-που τον ανάγκασαν να αλλάξει δομή, οργάνωση, κοινωνικούς ρόλους και λειτουργίες, προκειμένου να προσαρμοστεί στις κοινωνικές» (Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη "εκλογή", 1992: 134).

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη (1995), η οικογένεια αποτελεί ένα βασικό κύτταρο από πλευράς κοινωνιολογικής και ψυχολογικής. Ανήκουμε σε μία οικογένεια, ανήκαμε σε μία άλλη όπου μεγαλώσαμε, θα φτιάξουμε μία νέα δική μας. Μέσα στην οικογένεια, χαιρόμαστε, λυπούμαστε, απογοητευόμαστε, έχουμε τις δεσμεύσεις μας (σελ. 337).

Κατά την ίδια, «εκείνο όμως που έδωσε μεγάλη βαρύτητα στην αξία της οικογένειας στην εποχή μας, ήταν οι έρευνες του Freud. Ο Freud έστρεψε τον προβολέα της επιστήμης προς την οικογένεια με την εξής άποψη: τα βιώματα της παιδικής ηλικίας είναι εκείνα που καθορίζουν τη μετέπειτα ψυχολογική δομή του ατόμου».

Η οικογένεια λοιπόν, είναι απαραίτητη για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του ατόμου. Η οικογένεια δεν είναι μόνο ο πατέρας, η μητέρα, μα και το σωστό, το εξισορροπημένο συναίσθημα που τους συνδέει έτσι ώστε να περνάει στο παιδί και στα μέλη της οικογένειας η θετική πλευρά της οικογενειακής συμβίωσης. Όταν μιλάμε για το παιδί δεν στρεφόμαστε μόνο προς το παιδί. Μπορεί να δίνουμε στο παιδί μας πολλά μα παίρνουμε και από τα παιδιά μας πολλά πράγματα. Οι διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στην οικογένεια είναι προς δύο κατευθύνσεις, δίνω και παίρνω (Χουρδάκη, 1995: 338-340).

Όπως υποστηρίζει ο Martin Herbert, το οικογενειακό περιβάλλον επηρεάζει την ψυχική ανάπτυξη του παιδιού όσο οποιοσδήποτε άλλος παράγοντας. Αυτό συμβαίνει για δύο λόγους: Πρώτον, γιατί είναι πολύ μεγάλο το χρονικό διάστημα που το παιδί ζει και αναπτύσσεται μέσα στην οικογένεια, οπότε δέχεται και την επίδρασή της (καλύπτει περίπου το ¼ της ζωής του). Δεύτερον, γιατί στο ίδιο διάστημα, το παιδί βρίσκεται σε μία ηλικία εύπλαστη και επιδεκτική αλλαγών. Έτσι λοιπόν, μπορεί η οικογένεια να επηρεάσει τη σωματική, την ψυχική και την κοινωνική ανάπτυξη του παιδιού, συμβάλλοντας έτσι στην ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του.

Οι επιδράσεις της οικογένειας στο παιδί δεν είναι μόνο πολλές αλλά και ισχυρές. Το παιδί θα τραφεί από «το πνευματικό αίμα της» το οποίο θα «ποτίσει συναισθηματικά όλους τους ιστούς» του γνωστικού, συναισθηματικού, ηθικού και καλαισθητικού του οργανισμού. Η οικογένεια επιβάλλει στο παιδί την ανθρώπινη φύση της και το κάνει όμοιο με τους συνανθρώπους του. Μεγαλύτερη ωστόσο βαρύτητα έχει η πνευματική προσφορά της οικογένειας. Η μόρφωση των γονιών, η συγκρότηση της προσωπικότητάς τους θα ασκήσει μεγάλη επίδραση στην ψυχική ανάπτυξη του παιδιού (Herbert, 1992: 64-65).

Σύμφωνα με την Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη, αν και αμφισβητείται η καταγωγή της οικογένειας, που παραδοσιακά συνδέεται με τις θρησκευτικές αντιλήψεις των διαφόρων λαών, είναι γνωστό ότι στους περισσότερους πρωτόγονους λαούς κατά τους νεοελληνικούς προϊστορικούς χρόνους επικράτησε η μητριαρχική δομή στην οικογένεια. Κύριος άξονας στη ζωή της πρωτόγονης οικογένειας ήταν η γυναίκα-μητέρα και δεδομένου ότι η αρχική σεξουαλική σχέση των φύλων είχε μορφή κοινογαμίας, από τη μητρική καταγωγή που ήταν εύκολο να διαπιστωθεί καθοριζόταν η γενιά κάθε ατόμου.

Με την πάροδο του χρόνου, όταν ο άντρας εγκατέλειψε την κυνηγετική εγκαταστάθηκε στην κοινότητά του και άρχισε να ασχολείται με την κτηνοτροφία και την καλλιέργεια της γης, το τιμόνι της εξουσίας του οίκτου πέρασε στα χέρια του. Η μητριαρχία καταλύεται και το πέρασμα στην πατριαρχία είναι οριστικό.

Είναι αλήθεια ότι τα νεανικά μάτια δεν χαμηλώνουν πια στους πρεσβύτερους από συστολή, σεμνότητα και σεβασμό που έκρυβε όμως πολλές φορές απλή υποκρισία, μωρία, φοβισμένη, υποταγή, παθητική συμμόρφωση σε μια σύμβαση. Τα νιάτα σήμερα δεν διστάζουν να κρίνουν, μπορούν να εκτιμούν και να σέβονται τους πραγματικά άξιους και όχι αυτούς που απλά έχουν την εξουσία να επιβάλλονται, απαιτούν ειλικρίνεια και κυρίως συνέπεια στα λόγια και στις πράξεις των μεγάλων, απαιτούν ισότιμες σχέσεις. Στην πραγματικότητα όμως δεν είναι παρά μία φυσική εξέλιξη και προσαρμογή στις απαιτήσεις των καιρών. Γεγονός πάντως είναι, πως η οικογένεια παρά τους όποιους μετασχηματισμούς της σαν θεσμός άντεξε στους αιώνες και θα εξακολουθεί να επιβιώνει ως το βασικότερο κύτταρο της κοινωνίας, μιας κοινωνίας που η κάθε γενιά δομεί με τα δικά της ιδανικά, τις δικές της αξίες, τα δικά της πιστεύω (Αλεξάνδρα Βάρκα-Αδάμη, 1992: 140).

β) Το παιδί μέσα στην οικογένεια

Σύμφωνα με την Αναστασία Χουντουμάδη, στις μέρες μας η παιδική ηλικία βιώνεται διαφορετικά, από ό,τι σε προηγούμενες εποχές, εφόσον τα σημερινά παιδιά μεγαλώνουν σε έναν διαφορετικό κόσμο. Ορισμένοι φτάνουν μάλιστα στο σημείο να ισχυριστούν ότι η «ξένοιαστη» και «αθώα» παιδική ηλικία έχει χαθεί για πάντα. Υπάρχει όμως κίνδυνος γλυκανάλατου ρομαντισμού που μπορεί να κάνει μερικούς, αναπολώντας το παρελθόν, να παραπονούνται ότι τα παιδιά έχουν χαλάσει και δεν είναι όπως παλιά. Άλλωστε κανείς δεν υποστηρίζει ότι οι μεγάλοι έχουν χαλάσει και δεν είναι όπως παλιά. Όμως και μια βαβυλωνιακή επιγραφή τουλάχιστον 3.000 χρόνων αναφέρει: «οι νέοι σήμερα είναι σάπιοι ως το μεδούλι, είναι κακοί, άθεοι και τεμπέληδες. Δεν θα γίνουν ποτέ όπως ήταν άλλοτε και δεν θα μπορέσουν να διατηρήσουν τον πολιτισμό μας».

Τα παιδιά εξακολουθούν να παίζουν ουσιαστικό ρόλο στην οικογένεια τόσο στη δημιουργία όσο και στη διατήρησή της. Ο χαρακτήρας όμως αυτής της οικογένειας έχει αρχίσει να αλλάζει. Ο προστατευμένος και ασφαλής μικρόκοσμος, όπου οι γονείς φυλάσσουν με ιδιαίτερη φροντίδα τα αγαπημένα τους παιδιά έχει πλέον εξαφανιστεί. Η εξουσία που είχαν οι γονείς να αποφασίζουν τι θα βλέπουν ή τι θα ακούν τα παιδιά για τον κόσμο, τους έχει αφαιρεθεί. Η κυρίαρχη κηδεμονία της οικογένειας στα παιδιά έχει περιοριστεί, ενώ νέες ισχυρές δυνάμεις έχουν εισβάλλει στους τέσσερις τοίχους του σπιτιού, μέσα από την τηλεόραση.

Ενώ πριν μερικά χρόνια θα ήταν ανήκουστο και απαράδεκτο τα παιδιά να εκτίθενται σε σκληρές βίαιου θανάτου, σήμερα αυτό συμβαίνει σε καθημερινή βάση από τα τηλεοπτικά δελτία ειδήσεων και τις ταινίες. Η τηλεόραση δεν επηρεάζει μόνο τα βιώματα των παιδιών, συμβάλλει επίσης στη διαμόρφωση μιας νέας εικόνας του παιδιού για τους μεγάλους. Μέσα από διάφορες τηλεοπτικές ξένες σειρές, ιδιαίτερα αυτοτελών επεισοδίων προβάλλεται το πρότυπο ενός παιδιού, που αντιμετωπίζεται

σαν μπελάς και δίνεται έμφαση στην «ηρωική» αντοχή των μεγάλων και όχι στη χαρά που μπορούν να μοιράζονται μικροί και μεγάλοι. Μοιάζει να φταίει η φύση του παιδιού και όχι οι κοινωνικές συνθήκες της γονικότητας. Το παιδί εμφανίζεται ως βάρος και οι σχέσεις του με τους μεγάλους χαρακτηρίζονται από αντιπαλότητα (Χουντουμάδη, 1996: 141-142).

2. Οι σχέσεις γονέων και η επίδρασή τους στα παιδιά

Σύμφωνα με τον Robin Skynner, στις πιο υγιείς οικογένειες, ο πατέρας και η μητέρα μοιράζονται την εξουσία και μπορούν να συνεργαστούν αρμονικά στα πλαίσια του καθήκοντος της ανατροφής του παιδιού τους. Λειτουργούν και καλύτερα αν παίζουν κατά βάση διαφορετικούς ρόλους, αλλά με σημαντική επικάλυψη σε επιμέρους τομείς ειδικά στο ζήτημα της διατροφής και της συναισθηματικής στήριξης (Robin Skynner, 1997: 37).

Ο Γεώργιος Κρασανάκης αναφέρει ότι, ο πατέρας που θέλει να αναθρέψει σωστά τα παιδιά του και να διατηρεί ήρεμο τον οικογενειακό του βίο, πρέπει να φροντίζει με στοργή και τρυφερότητα τη γυναίκα του. Η ήρεμη και ευτυχισμένη μάνα, είναι αδύνατον να μην αντιμετωπίζει σωστά το παιδί της όσο πολύπλοκα και αν είναι τα προβλήματά τους.

Η στοργή και η τρυφερότητα, στερημένες από το ερωτικό στοιχείο είναι επιφανειακές, εγκεφαλικές κατασκευές. Όσο και αν φαίνεται περίεργο, το ερωτικό στοιχείο ανάμεσα στους παντρεμένους, έστω και αν δεν υπάρχει ή έχει σβηστεί, μπορεί να αναβιώσει και να δημιουργηθεί με κίνητρο τον ίδιο τον καρπό του, το παιδί. Η σωστή λοιπόν, αποτίμηση του θεμελιακού ρόλου της μάνας στην ανατροφή του παιδιού, η συμβολή της, στον ήρεμο οικογενειακό βίο που τόσα σημαίνουν για τον πατέρα-μαχητή της ζωής και πηγή ασφάλειας της μητέρας και συμπλήρωσής της, εκτρέφουν πρώτα πρώτα τη στοργή και την τρυφερότητα όπου κατόπιν γίνεται ένας γνήσιος αυθόρμητος και σταθερός έρωτας. Η αντίθετη συμπεριφορά επιτιμητική και περιφρονητική μεταξύ γονέων, συντελεί στην ανάπτυξη ψυχικών προβλημάτων στο παιδί (Κρασανάκης, 1987: 51).

Υποστηρίζεται ότι η καλή αγωγή των παιδιών απαιτεί οι γονείς να είναι ψυχικά και πνευματικά «αδιάσπαστα ενωμένοι». Άλλωστε ένας από τους πρώτους σκοπούς του γάμου είναι η πραγματοποίησης της πλήρους

ψυχικής ενότητας των συζύγων, ώστε το "εγώ" και το "μου" διευρυνόμενα, να σχηματίζουν το "ημείς" της οικογένειας. Η ενότητα και η συνεργασία μεταξύ των γονέων και των άλλων μελών της οικογένειας, βοηθούν το παιδί να αναπτύξει κανονικές ανθρώπινες σχέσεις με το γύρω περιβάλλον (πτυχιακή εργασία, 1994: 19).

Ο Βίνικοτ ισχυρίζεται πως, πρωταρχική αναγκαιότητα της παρουσίας του πατέρα στο σπίτι είναι το να βοηθά τη μητέρα να νιώθει σωματική και ψυχική πλήρωση. Το παιδί είναι ιδιαίτερα ευαίσθητο στις σχέσεις που διέπουν τους γονείς και μπορεί εύκολα να εκτιμήσει την οποιαδήποτε κατάσταση. Ανάλογα με το τι αισθάνεται, νιώθει ή όχι, τη λεγόμενη «κοινωνική ασφάλεια».

Η σεξουαλική ένωση του πατέρα και της μητέρας, αποτελεί ένα στέρεο γεγονός γύρω από το οποίο το παιδί φαντασιώνει ένα βράχο, που στηρίζεται πάνω του και που μπορεί να κλωτσά.

Ο πατέρας χρειάζεται να εμφανίζεται αρκετά συχνά στο παιδί, προκειμένου να νιώθει ότι είναι πραγματικός και ζωντανός και να συμπαρίσταται ηθικά στη μητέρα, να στηρίζει το κύρος της, ν'αντιπροσωπεύει το νόμο και την τάξη που εκείνη εδραιώνει στη ζωή του παιδιού. Η γυναίκα άλλωστε πρέπει να είναι ικανή να μιλά και να ενεργεί χωρίς αυταρχικότητα μιας και είναι ευκολότερο για τα παιδιά, στους δυο γονείς ο ένας να παραμένει αγαπητός και ο άλλος να δέχεται το μίσος, κάτι που εξισορροπεί την κατάσταση (Βίνικοτ, 1988: 131-132).

Ο Ματσανιώτης, ωστόσο αναφέρει ότι η συμπεριφορά του πατέρα δεν είναι μονόδρομος. Επηρεάζεται πολύ από τη στάση και τη συμπεριφορά της μάνας η οποία πρέπει να ιεραρχεί τους ρόλους της ως γυναίκα, μάνα και σύζυγος. Το ίδιο εξάλλου και ο πατέρας, ως άνδρας, σύζυγος και πατέρας (Ματσανιώτης, 1994: 28).

Σύμφωνα με το Napier, «είτε είναι αγόρι είτε είναι κορίτσι, το παιδί με την ανικανοποίητη μητέρα, βρίσκεται σε κίνδυνο. Η μοναχική και η

χωρίς υποστήριξη στο ρόλο της μητέρα μπορεί να δένει τις κόρες της πάνω της. Μπορεί να βάζει χωριστά τα αγόρια της και να τα χρησιμοποιεί σαν εξιλαστήρια θύματα με διάφορους τρόπους. Αλλά η συναισθηματική απουσία του πατέρα από τη δύσκολη δουλειά που είναι η ανατροφή των παιδιών έχει εξαιρετικά ισχυρή επίδραση σε αυτή τη δυναμική (Napier, 1995: 417).

Κατά τη δική μας άποψη και ο πατέρας έχει ανάγκη από φροντίδα και ζεστασιά. Μέσα από τη σχέση του με τη γυναίκα του, θα μπορέσει να αντλήσει τα ψυχολογικά εφόδια προκειμένου να ανταποκριθεί στο ρόλο του σαν πατέρας, απέναντι στα παιδιά του και σαν σύζυγος, απέναντι στη γυναίκα του.

Πρέπει να στηρίζεται από τη σύζυγο και να ενθαρρύνεται να ξεπερνά τα εμπόδια που τυχόν συναντά στον επαγγελματικό τομέα και επιδρούν στην οικογενειακή ζωή.

Η Κατάκη αναφέρει, «πόσα αποθέματα, λοιπόν, δύναμης χρειάζονται για να αντέξει κανείς τόσο φόρτο χωρίς τη δυνατότητα κάποιου στηρίγματος; Ούτε στα παιδιά του, ούτε στη γυναίκα του, ούτε στη μητέρα του, ούτε στον πατέρα του, ούτε στους φίλους βρίσκει εύκολα καταφύγιο. Την πίκρα του έχει μάθει να την κρατάει μέσα του. Την αίσθηση της αποδυνάμωσης έμαθε ότι πρέπει να την κρύβει. Είναι γνωστό ότι όσοι δεν εκφράζουν τα συναισθήματά τους προς τα έξω, τα διοχετεύουν συχνά προς τα μέσα. Οι καρδιοπάθειες και τα έλκη – για να μείνουμε στις πιο διαδεδομένες αρρώστιες των ανδρών – είναι ίσως εκδήλωση των άλυτων, βαθύτερων συγκρούσεων ανάμεσα στην έκδηλη δύναμη και στην καταπιεσμένη αδυναμία» (Χάρης Κατάκη, 1984: 172).

3. Οι ανάγκες που παρουσιάζονται στο παιδί κατά τη διάρκεια της ανάπτυξής του

i. Βιολογικές ανάγκες

Το παιδί, ως βιολογικός οργανισμός, έχει ορισμένες βασικές ανάγκες. Οι ανάγκες αυτές αναφέρονται κυρίως στην τροφή, στον ύπνο. Ο τρόπος με τον οποίο τα σημαντικά πρόσωπα στο περιβάλλον του παιδιού θα χειριστούν τα θέματα αυτά, διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του. Οι γονείς, τόσο η μητέρα όσο και ο πατέρας, είναι απαραίτητο να συμβάλλουν σημαντικά στην κάλυψη των αναγκών αυτών (Παρασκευόπουλος "Εξελικτική ψυχολογία"- τόμος Α', 1985: 134-135).

ii. Συναισθηματικές ανάγκες

- Αυτονομία και πρωτοβουλία: Ο νεοφροϋδιστής Erik Erikson στο σύγγραμμά του "Παιδική ηλικία και κοινωνία", (Παρασκευόπουλος, 1985), υποστηρίζει ότι η προσωπικότητα διαμορφώνεται και εξελίσσεται καθ' όλη την πορεία της ζωής, από τη γέννηση ως τη γεροντική ηλικία, και ότι σε κάθε ηλικία το άτομο αντιμετωπίζει και μία διαφορετική αναπτυξιακή κρίση του Εγώ. Κατά την προσχολική ηλικία κυρίαρχα χαρακτηριστικά στη διαμόρφωση της προσωπικότητας είναι η απόκτηση αρχικά της αυτονομίας (από το 18^ο μήνα ως το 3^ο έτος) και στη συνέχεια της πρωτοβουλίας (από το 3^ο έως το 6^ο έτος). Η απόκτηση της αυτονομίας και της πρωτοβουλίας στο παιδί είναι στενά συνδεδεμένα με τους γονείς (Παρασκευόπουλος "Εξελικτική ψυχολογία" -τόμος Β', 1985:89).

Κατά τον Παναγιώτου:

- **Αγάπη:** Όσο μικρότερο είναι το παιδί, τόσο εντονότερα πρέπει να του δείχνει ο γονέας την αγάπη του. Το παιδί καταλαβαίνει από πολύ μικρό ήδη ποιος το αγαπά και αντιδρά αντίστοιχα. Αν είναι σίγουρο γι' αυτό θα προσπαθήσει και το ίδιο να δείξει την αγάπη του και με τις ενέργειες του να ευχαριστήσει τους γονείς. Φυσικά πρέπει να αποφεύγονται οι υπερβολές, και να ξεχωρίζει ο γονέας την αγάπη από τη συνεχή υποχωρητικότητα και την αστάθεια συμπεριφοράς οι οποίες είναι καταστάσεις που το παιδί εκμεταλλεύεται.

- **Επιβράβευση και Ενθάρρυνση:** Σε αντίθεση με την τιμωρία, η επιβράβευση έχει ένα καταπληκτικό αποτέλεσμα γιατί ενισχύει την αυτοπεποίθηση του παιδιού. Για ό,τι νέο ή καλό καθημερινά μαθαίνει πρέπει να επιβραβεύεται. Να ενισχύεται κάθε προσπάθειά του για διεκπεραίωση διαδικασιών που είναι σωστές και αντιστοιχούν στην ηλικία του και όχι υπερβολές, που ναι μεν ικανοποιούν τις φιλοδοξίες και εγωιστικές τάσεις των γονέων, είναι όμως επικίνδυνες για το παιδί.

- **Στοργή-τρυφερότητα:** Αυτά τα δύο στοιχεία θεωρούνται πολύ σπουδαία μέσα βοήθειας, όταν βέβαια δεν ξεπερνάνε τα όρια που είναι άλλωστε διαφορετικά σε κάθε ηλικία. Πρέπει να κατανοούμε το εκάστοτε πρόβλημα του παιδιού και να προσπαθούμε να το απαλύνουμε.

- **Ενίσχυση αυτοεξυπηρέτησης:** Πρέπει να ξεκινά από πολύ νωρίς. «Η ελευθερία του παιδιού» όπως το συνέλαβε η Maria Montessori σημαίνει ότι το παιδί θα γίνει ελεύθερο και υπεύθυνο μόνο αν από νωρίς μάθει – δίνοντας το παράδειγμα οι γονείς – να φέρει την πλήρη ευθύνη για τις ενέργειες του.

- **Απαγόρευση:** Είναι πολύ δύσκολο ο γονέας να περάσει το μήνυμα της απαγόρευσης σε ένα μικρό παιδί. Όταν νωρίτερα το παιδί μαθαίνει τι είναι επιτρεπτό και τι όχι, τόσο ευκολότερα αυτό θα μπορεί να πάρει τη

σωστή απόφαση και χωρίς καταπίεση να την υιοθετήσει. Μία σωστή τακτική είναι να μην προκαλεί ο γονέας τα συνεχή «όχι» του παιδιού. Ιδιαίτερος σε μικρά παιδιά μεγαλύτερα των δύο ετών οι γονείς οφείλουν κάποιες λογικές εξηγήσεις με πολύ ηρεμία και αγάπη, τις οποίες κατανοώντας το παιδί, στη συνέχεια θα δεχθεί και την απαγόρευση (Παπαναγιώτου, 1996: 36-38).

Η Χουντουμάδη, αναφέρει στο βιβλίο της σχετικά με το παιδί, ότι γενικά όμως το παιδί, κατά τον Freud, είναι γεμάτο επιθυμίες που πρέπει να ελεγχθούν. Δεν πρόκειται ούτε για ένα αξιόπιστο, καλά προικισμένο ον που ωριμάζει ούτε για μια άμορφη μάζα, έναν πηλό που απαιτεί πλάσιμο. Βιώνει διπλή πίεση. Από τη μία πλευρά τη «φύση» και από την άλλη τον «πολιτισμό» και τις απαιτήσεις που επιβάλλει. Οι ασυνείδητες ορμές και παρορμήσεις, τα συναισθήματα και οι φαντασιώσεις συγκρούονται με το αποκαλούμενο υπερεγώ, το οποίο αποτελείται από απαγορεύσεις και εντολές, ιδανικά και ενοχές που διαμορφώνονται με τη διαπαιδαγώγηση, φορέα των κοινωνικών προτύπων (Χουντουμάδη, 1996: 153).

iii. Το παιδικό παιχνίδι και η σημασία του

Με τη λέξη παιχνίδι, εννοούμε την ελεύθερη δραστηριότητα, η οποία προσφέρει στο παιδί, τόσο συναισθηματική, όσο και αισθητηριακή ικανοποίηση. Θεωρείται φυσική ανάγκη ή φυσική συμπεριφορά του παιδιού.

Με το παιχνίδι, το παιδί κατορθώνει να καλλιεργεί το συντονισμό των κινήσεών του, να εκφράζει τα συναισθήματά του, να διευρύνει τη σκέψη του και να ευνοεί τη γλωσσική και την κοινωνική του εξέλιξη. Το παιχνίδι, είναι το τελειότερο και σημαντικότερο μέσο φυσικής και αβίαστης αγωγής και συντελεί στην άσκηση των σωματικών και

ψυχοπνευματικών λειτουργιών του παιδιού και ευνοεί τη διανοητική και ηθική του ανάπτυξη. Προωθεί την ομαλή ένταξή του στο περιβάλλον και περικλείει «σπέρματα αυτογνωσίας».

Με το παιγνίδι το οποίο εντάσσεται ανάμεσα στο όνειρο και στην πραγματικότητα, το παιδί συνειδητοποιεί για πρώτη φορά το αίσθημα της προσωπικής ιδιοκτησίας, ευνοεί στην κοινωνικοποίησή του και οδηγείται στην κατανόηση των εννοιών: υπακοή, ευθύνη, πειθαρχία, κανόνες, συντροφικότητα και ομάδα (Κιτσαράς "Παιδαγωγική-Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό", 1991: 3577).

Όταν ένα παιδί παίζει, ψυχαγωγείται, μαθαίνει πράγματα για το περιβάλλον, ανακαλύπτει τον εαυτό του, συνειδητοποιεί τα συναισθήματά του, αναπτύσσει τις ικανότητες και τις δεξιότητές του, διαμορφώνει απόψεις, κοινωνικοποιείται, μαθαίνει να συνεργάζεται και να θέτει όρια και κανόνες και τέλος να εκφράζεται και να δημιουργεί φίλους. Ο ρόλος των παιχνιδιών είναι πολλαπλός και σημαντικός, αφού αφορά την ψυχή και τη νόηση και φυσικά συνεχώς εξελίσσεται, ακολουθώντας τις ανάγκες κάθε ηλικίας αλλά και κάθε παιδιού, που είναι ξεχωριστές και μοναδικές.

Το παιγνίδι, είναι ένας χώρος του παιδιού αυστηρά προσωπικός, στον οποίο πρέπει να ξέρει και να αισθάνεται ότι μπορεί να λειτουργήσει ελεύθερα, χωρίς πιέσεις και παρεμβάσεις από κανέναν ώστε να μπορεί να αφήσει ελεύθερο τον εαυτό του να διατυπώσει αυτό που αισθάνεται.

Το παιγνίδι επομένως λειτουργεί καταλυτικά στην εξέλιξη της προσωπικότητάς του, το βοηθάει να αναγνωρίσει τα συναισθήματά του και να εκτιμήσει σωστά τις δυνατότητές του. ,

Το παιγνίδι, κατά τον Τσιάντη, είναι μία δραστηριότητα που γίνεται προς χάρη της δραστηριότητας καθ'αυτής, με σκοπό την ευχαρίστηση. Είναι άλλωστε βιολογικά χρήσιμο για τα παιδιά, ως ένα μέσο προπαρασκευής για τις πιο σημαντικές δραστηριότητες αργότερα.

Έχει ιδιαίτερη σημασία και ως μέσο εξέλιξης για τα παιδιά που βρίσκονται συνεχώς σε διεργασία μάθησης και είναι ένας τρόπος με τον οποίο το παιδί μεγαλώνει και αναπτύσσεται. Η παρουσία του παιχνιδιού μπορεί να θεωρηθεί ως μία ένδειξη ψυχικής διαταραχής ή βιολογικής μειονεκτικότητας (σελ.56-58).

Κατά τον ίδιο, το παιγνίδι ξεκινά αυτόματα από τη βρεφική ηλικία και η ανάπτυξή του εξαρτάται πολύ, από την ενθάρρυνση και την παρουσία των γονιών. Το παιδί μεγαλώνοντας χρησιμοποιεί τη φαντασία του και μπορεί να παίξει με ο,τιδήποτε σε συνάρτηση βέβαια με το τι μπορούν να προσφέρουν ο γονείς τόσο από άποψη υλικού και παιχνιδιού όσο και από ανθρώπινη παρουσία.

Προκειμένου λοιπόν, να είναι το παιγνίδι μία θετική και δημιουργική εμπειρία για το παιδί χρειάζονται:

- Παιγνίδια ανάλογα με την ηλικία του παιδιού και το στάδιο της εξέλιξής του.
- Προσωπικός χώρος του παιδιού, κατάλληλος για τα παιγνίδια του και τις άλλες του δραστηριότητες, τις οποίες ενδεχομένως θα μοιραστεί με άλλους.
- Αρκετός χρόνος για παιγνίδι, προκειμένου να πραγματοποιηθεί η δραστηριότητα που ενδιαφέρει το παιδί, χωρίς πρόωρες διακοπές που δημιουργούν θυμό και απογοήτευση.
- Σύντροφοι για το παιγνίδι, οι οποίοι είναι απαραίτητοι σε όλα τα στάδια της εξέλιξης. Οι γονείς, μέσα από την εμπλοκή τους στο παιγνίδι, φαίνεται να ανοίγουν οι δρόμοι για συναισθηματική επικοινωνία και κοινωνικοποίηση (σελ. 59-61).

Ο Τσιάντης συνεχίζει λέγοντας ότι, έχει μεγάλη σημασία, η παρουσία ενηλίκων στο παιγνίδι των παιδιών, ιδιαίτερα σε ηλικία κάτω των 2 ½ ετών. Ειδικά σε αυτή την περίοδο που οι γονείς μιας και τους βολεύει, αφήνουν τα παιδιά να παίζουν μόνα τους. Η ανάγκη των παιδιών για

συντροφιά μεγαλώνει μετά τα 2 ½ χρόνια, με την ταυτόχρονη τάση για κοινωνικοποίηση του παιδιού.

Σε ηλικία 4 έως 6 ετών μεγαλώνει η ανάγκη για συντρόφους ακόμα περισσότερο, ενώ από 7 έως 12 ετών, αρχίζουν να μπαίνουν οι κανόνες στα ομαδικά παιχνίδια που ευχαριστούν τα παιδιά, και αποτελούν την αρχή για την εφαρμογή κάποιων κοινωνικών κανόνων. Κατά την ίδια ηλικία το παιχνίδι χαρακτηρίζεται από το ότι οι δραστηριότητές του, καθορίζονται και από το φύλο. Αυτό συνεχίζεται και στην αρχή της εφηβείας όπου τα αγόρια παίζουν με τα αγόρια και τα κορίτσια με τα κορίτσια για να ανακαλύψουν αργότερα κοινά ενδιαφέροντα και για τα δύο φύλα.

Το παιχνίδι συνεπώς, έχει ιδιαίτερη σημασία για τη φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού καθώς :

- Μπορεί να λειτουργήσει σαν γέφυρα μεταξύ της πραγματικότητας και της φαντασίωσης να καθησυχάσει το παιδί για το άγχος που έχει για το άγνωστο, κάποιες φορές και ταυτόχρονα να μην επιτρέψει στο παιδί να παρασυρθεί σε έντονες φαντασιώσεις.

- Το μικρό παιδί επεξεργάζεται τον κόσμο των ενηλίκων και τον τρόπο που λειτουργεί, με το παιχνίδι. Το να δοκιμάζει ρόλους όπως, μαμά, νοσοκόμα, γιαγιά ,το βοηθούν να αποκτήσει τη δική του ταυτότητα.

- Μπορεί άλλωστε μέσω του παιχνιδιού, να εκφράσει τα έντονα συναισθήματα που ενδεχομένως νοιώθει.

- Αποκτά κινητικές, αισθητικές, νοητικές και κοινωνικές ικανότητες.

- Μαθαίνει να μοιράζεται και να συνεργάζεται με τους συντρόφους του στο παιχνίδι, βάζοντας έτσι τις βάσεις για δημιουργία κοινωνικών σχέσεων στη ζωή του (Ιωάννης Τσιάντης, 1991: 65-68).

Η Στέλλα Βοσνιάδου αναφέρει: «Στο παιχνίδι το παιδί πάντα ξεπερνάει το μέσο όρο ζωής της ηλικίας του, πηγαίνει πέρα από την

καθημερινή του συμπεριφορά: στο παιχνίδι θαρρείς και γίνεται ένα κεφάλι ψηλότερο από ότι είναι. Όπως το κέντρο ενός μεγεθυντικού φακού, το παιχνίδι περιέχει όλες τις αναπτυξιακές τάσεις συμπυκνωμένες και αποτελεί μια μέγιστη πηγή ανάπτυξης. Αν η σχέση παιχνίδι – ανάπτυξη μπορεί να συγκριθεί με τη σχέση αγωγή – ανάπτυξη, το παιχνίδι προσφέρει ένα πιο ευρύ πεδίο για τις αλλαγές των αναγκών και της συνείδησης...από μια άποψη, ένα παιδί είναι ελεύθερο στο παιχνίδι να αποφασίσει για τις πράξεις του αλλά, από μια άλλη άποψη, πρόκειται για μια απατηλή ελευθερία, επειδή οι πράξεις του παιδιού στην ουσία υπόκεινται στο νόημα των αντικειμένων, και το παιδί δρα αναλόγως » (Στέλλα Βοσνιάδου, 1994: 93-96).

Ο Ν. Ματσανιώτης αναφέρει ότι, τόσο πριν είκοσι περίπου χρόνια όσο και σήμερα, οι εικόνες που οι πατεράδες παίζουν με τις κόρες και τους γιους τους ήταν και είναι πολύ σπάνιες. Αυτό γιατί άλλοτε οι πατεράδες βαριούνται και αδιαφορούν, άλλοτε γιατί πείθουν τον εαυτό τους και τους άλλους ότι είναι πολυάσχολοι ή κουρασμένοι και άλλοτε γιατί νομίζουν ότι το παιχνίδι με το παιδί, υποβιβάζει τον πατρικό ρόλο. Ωστόσο όμως, τίποτα δεν φέρνει πιο κοντά το παιδί στον πατέρα από το παιχνίδι, το γέλιο και τον καλό το λόγο, που αυθόρμητα βγαίνει την ώρα του παιχνιδιού (Ν. Ματσανιώτης, 1994: 29-30).

Κατά τον Parke, οι περισσότεροι πατέρες, πλησιάζουν τα παιδιά τους με έναν παιχνιδιάρικο τρόπο που δημιουργεί πάντοτε κέφι. Είναι φανερό ότι ο πατέρας περιμένει από το βρέφος να ανταποκριθεί αμέσως, δείχνοντας έντονη διάθεση και για παιχνίδι. Και πράγματι, το μωρό μέσα σε δύο με τρεις εβδομάδες, εκδηλώνεται εντελώς διαφορετικά απέναντι στον πατέρα του απ' ότι στη μητέρα του. Το κοιτάζει ζωηρά και το πρόσωπό του λάμπει από διάθεση για παιχνίδι (Parke, 1987: 62).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΣΤΟ ΡΟΛΟ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

Σύμφωνα με τη Γαλανάκη, μόλις τις τελευταίες τρεις δεκαετίες αναγνωρίστηκε ευρέως από τους ειδικούς η σημαντικότερη συμμετοχή του πατέρα σε όλες ανεξαιρέτως τις πλευρές της ανάπτυξης των παιδιών και καταβάλλονται προσπάθειες να «αποκατασταθεί» το πρόσωπο αυτό στις σωστές του διαστάσεις μέσα στη ζωή των παιδιών. Οι επιστήμονες είχαν «λησμονήσει» επί πολλά χρόνια τον πατέρα, αν και η παραδοσιακή οικογένεια, τουλάχιστον στις προηγμένες κοινωνίες, ήταν πατριαρχική. Το ενδιαφέρον τους επικεντρωνόταν στο πρόσωπο της μητέρας, η οποία είχε θεωρηθεί το αποκλειστικά υπεύθυνο πρόσωπο για την επιβίωση και την ανατροφή του παιδιού, ιδίως κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του.

Έτσι, ενώ αρχικά ο πατέρας θεωρείτο δευτερεύον, περιφερειακό πρόσωπο στην ανάπτυξη του παιδιού, σταδιακά έγινε ένα κεντρικό πρόσωπο, που θεωρείτο αρχικά ότι ασκεί επίδραση κυρίως στη σχολική επίδοση, στην ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη και στην εκδήλωση αντικοινωνικής συμπεριφοράς του παιδιού, για να φθάσει σήμερα να θεωρείται εξίσου σημαντικός παράγοντας με τη μητέρα στην ανατροφή του παιδιού. Διανύουμε πλέον την περίοδο του «ανδρογύνου». Σύμφωνα με τις πιο πρόσφατες απόψεις, η επίδραση του πατέρα στο παιδί δεν είναι γραμμική, δεν είναι «εκ των άνω προς τα κάτω». Η σχέση πατέρα – παιδιού είναι κυκλική, αμφίδρομη και στενά συνδεδεμένη με τη σχέση του παιδιού με τη μητέρα του και με τη σχέση μεταξύ των συζύγων. Η σπουδαιότητα του πατέρα σήμερα θεωρείται πολύ μεγαλύτερη από ότι σε προηγούμενες εποχές, γιατί η σύγχρονη οικογένεια είναι πυρηνική, σχετικά απομονωμένη και δεν είναι εύκολα διαθέσιμοι άλλοι συγγενείς, οι

οποίοι θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν ως πατρικά υποκατάστατα στις περιπτώσεις απουσίας ή ανεπάρκειας του πατέρα.

Οι μηχανισμοί μέσω των οποίων ασκεί ο πατέρας επιδράσεις στο παιδί έχουν μελετηθεί από διάφορες σχολές ψυχολογίας και οι κυριότεροι από αυτούς είναι η ταύτιση, με την έννοια της εσωτερίκευσης γνωρισμάτων και της υιοθέτησης στάσεων και συμπεριφορών (π.χ. της ταυτότητας του φύλου), η μάθηση (π.χ. της επιθετικότητας) μέσω παρατήρησης και μίμησης του πατέρα, η μάθηση μέσω αντιπροσώπου (π.χ. για τις βλαβερές συνέπειες του καπνίσματος από τον καπνιστή πατέρα) και η μάθηση μέσω αμοιβής και τιμωρίας.

Πρέπει εξαρχής να σημειώσουμε ότι στην άσκηση του ρόλου του ο πατέρας επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Η οικογενειακή κατάσταση (διαζύγιο, διάσταση, μονογονεϊκή οικογένεια κ.λ.π.), η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, το είδος της εργασιακής απασχόλησης της δικής του καθώς και της μητέρας, τα χαρακτηριστικά της προσωπικότητας του πατέρα, η σχέση του με τους δικούς του γονείς, η ηλικία του, η κοινωνική του θέση, οι προηγούμενες εμπειρίες του με παιδιά είναι μερικοί από τους παράγοντες αυτούς.

Σημαντική ακόμη είναι και η στάση της συντρόφου του πατέρα απέναντι στο ρόλο του. Πολλές γυναίκες δεν είναι, για διάφορους λόγους, πρόθυμες να μοιραστούν τις ευθύνες τους με το σύντροφο και επενδύουν υπερβολικά στο ρόλο της μητέρας, παραμελώντας την προσωπική τους εξέλιξη.

Η σύγχρονη εξελικτική ψυχολογία υποστηρίζει ότι ο άνθρωπος εξελίσσεται και αλλάζει καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του και όχι μόνο στα πρώτα χρόνια. Είναι κρίμα λοιπόν να στερείται ο άντρας της δυνατότητας εξέλιξης που του προσφέρει η άσκηση του πατρικού ρόλου. Ο πατέρας πρέπει να γίνει για το παιδί του πατέρας όχι μόνο με τη γενετική αλλά και με την ψυχολογική έννοια. Επίσης, πρέπει να

λαμβάνεται υπόψη το πρόσωπο αυτό κατά τη διάγνωση – αξιολόγηση και αντιμετώπιση των ψυχικών διαταραχών των παιδιών.

Η παρουσία του πατέρα είναι απαραίτητη για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού, αλλά και η ενασχόληση με το παιδί ενισχύει την ευαισθησία, την τρυφερότητα και στοργή, τη φαντασία και τη δημιουργικότητα του ίδιου του πατέρα. Ο πατέρας ανακαλύπτει εκ νέου τον κόσμο μέσα από τη «φρέσκια» ματιά του παιδιού του, μαθαίνει να επικοινωνεί με ένα ανθρώπινο πρόσωπο με το οποίο το συνδέουν ισχυροί δεσμοί αίματος (Γαλανάκη, 1998: 22-23).

ι) Ο ρόλος του πατέρα σε παλαιότερες εποχές

Σύμφωνα με την Αντωνοπούλου, η συνειδητοποίηση των ρόλων, ο καταμερισμός και η συνευθύνη στην αναπαραγωγή μείωσαν σημαντικά τη μέχρι τότε μυστηριακή γυναικεία υπόσταση που πήγαζε από τη μοναδικότητά της να γεννά ανθρώπους. Δεν είναι σωστό να ισχυριστεί κανείς ότι το πατριαρχικό εξουσιαστικό σύστημα αντικατέστησε ένα άλλο μέχρι τότε σύστημα εξουσίας: τη μητριαρχία. Το πατριαρχικό σύστημα εξουσίας είναι το πρώτο ως τέτοιο και εισάγει τον καταμερισμό των ρόλων σταδιακά μέσα από μία πορεία χιλιετιών, περιθωριοποιεί τις γυναίκες και περιορίζει τον προσωπικό και κοινωνικό τους ορίζοντα.

Με τη συνειδητοποίηση της αναγκαιότητας του άντρα στην παραγωγική διαδικασία, γεννήθηκε για πρώτη φορά στον άνθρωπο το συναίσθημα της διακατοχής σε προσωπικό επίπεδο πραγμάτων και ψυχών, σε μία βαθμίδα ανώτερη από την απλή χρήση προσωπικών αντικειμένων, όπως γίνεται με ένα σκεύος ή ένα όπλο (σελ. 47).

Μέχρι τότε τα παιδιά που γεννούσαν οι γυναίκες ήταν παιδιά όλης της κοινότητας, είχαν μία μοναδική φυσική μάνα, αλλά όλοι οι άντρες ήταν « εν δυνάμει» πατεράδες τους και όλα τα παιδιά « εν δυνάμει» γιοι

και κόρες όλων των αντρών. Ξαφνικά – και αυτό είναι σχήμα λόγου, γιατί χρειάστηκαν αιώνες – οι άντρες κατανόησαν ότι τα παιδιά της συγκεκριμένης γυναίκας γεννήθηκαν με τη δική τους συμμετοχή, άρα είναι δικά της και δικά τους, οπότε έχουμε αυτόματα την ανάπτυξη του συναισθήματος της ιδιοκτησίας. Τους είναι επίσης χρήσιμα να είναι μόνο δικά τους και όχι όλης της κοινότητας, γιατί ενισχύουν τις δυνατότητές τους και πολλαπλασιάζουν τις δραστηριότητές τους, μπορούν, όπως έχουν τα προσωπικά τους αντικείμενα, να έχουν δικούς τους – αίμα τους – ανθρώπους, που να τους βοηθούν στις δουλειές και στο κυνήγι της τροφής.

Το πρωτόγονο κοινοτικό σύστημα ραγίζει ανεπανόρθωτα, αλλά υπάρχει ακόμα μία αμφιβολία, γιατί μπορεί αυτό που έκαναν εκείνοι με τη γυναίκα που γέννησε τα «παιδιά τους» να το έχουν κάνει και οι άλλοι άνδρες από την κοινότητα, άρα σε ποιόν ανήκουν οι γιοι και οι κόρες από όλους τους πιθανούς συντρόφους της γυναίκας; Ένας μόνο τρόπος υπάρχει για να είναι κανείς σίγουρος: η γυναίκα που κάνει τα παιδιά να περιοριστεί, να ελέγχεται, ώστε να έχει έναν και μοναδικό άντρα. Η πυρηνική οικογένεια είχε πάρει σάρκα και οστά, αφού ο επιθυμητός έλεγχος της συγκεκριμένης γυναίκας για παραγωγή παιδιών από έναν πατέρα είχε τους λόγους του και εξυπηρετούσε συγκεκριμένες αναγκαιότητες (σελ. 48).

Σε μία κοινωνία όπου οι άντρες ελέγχουν τον εννοιολογικό χώρο και έχουν προσδιορίσει τις κοινωνικές αξίες και τη δομή των θεσμών δεν είναι έκπληξη που οι γυναίκες έχουν χάσει τη δύναμη του να «ονομάζουν», να «εξηγούν» και να «προσδιορίζουν» για τον εαυτό τους την πραγματικότητα των εμπειριών τους.

Σε μία πατριαρχική κουλτούρα οι άντρες ορίζουν (εξηγούν, αναλύουν, περιγράφουν, καθοδηγούν, κατευθύνουν) τα θηλυκά με τον

ίδιο τρόπο που ορίζουν όλα τα άλλα που εξουσιάζουν (Αντωνοπούλου, 1999: 47-49).

Όπως υποστηρίζει η Κατάκη, ο ρόλος του άντρα στον παραδοσιακό χώρο, ήταν κοινωνικός. Δηλαδή, ήταν αυτός που προστάτευε την οικογένειά του, τους δικούς του από τις εξωτερικές απειλές, ήταν αυτός που την εκπροσωπούσε. Σε οποιαδήποτε εξωτερική απειλή – πόλεμος, εχθρός, αμφισβήτηση οικονομικών συμφερόντων, τιμής της οικογένειας – έμπαινε μπροστά σαν ασπίδα. Η «αποτυχία» του να προστατεύει την οικογένεια δεν είχε όμως τότε τις ίδιες ψυχολογικές επιπτώσεις για τον άντρα. Οι ξεκάθαροι επάλληλοι στόχοι, οι κοινά παραδεκτές αξίες, δεν άφηναν περιθώρια για αναστολές.

Επιπλέον η «αποτυχία» στις συνθήκες εκείνης της εποχής ήταν αποτέλεσμα εξωτερικών αντιξοοτήτων βέβαια και δεν καταγραφόταν στο παθητικό του. Αν το χωράφι δεν απέδιδε, θα έφταιγε η αναβροχιά ή το χαλάζι. Αν η τιμή της οικογένειας κηλιδωνόταν, έφταιγε κάποιος άλλος που την επιβουλεύτηκε. Αν ο εχθρός υπερίσχυε, είχε καλύτερα όπλα.

Στο ουσιαστικό αυτό επίπεδο που συνδέεται με τη μεγάλη ανάγκη που είχε ο άντρας να τα καταφέρνει, οι καθημερινές του εμπειρίες επιβεβαιώνουν τούτο το βασικό στοιχείο της ταυτότητάς του. Οι κοινωνικοοικονομικές συνθήκες της αγροτικής κοινωνίας δύσκολα θα μπορούσαν να απειλήσουν την αυτοεκτίμησή του (Κατάκη, 1984: 161).

Σύμφωνα με τον Parke (1987), η κατά παράδοση εικόνα του πατέρα τον θέλει αμέτοχο στη φροντίδα του παιδιού, να βηματίζει στην αίθουσα αναμονής περιμένοντας τον ερχομό του παιδιού στον κόσμο, ενώ στη συνέχεια να αποφεύγει το βρεφικό κοιτώνα και να αφήνει σχεδόν όλη την ευθύνη για το μέγλωμα του παιδιού στη γυναίκα του. Κλεισμένοι στο ρόλο της «κολόνας του σπιτιού», οι μυθικοί πατέρες αυτού του τύπου προμήθευαν ένα δυνατό από απόσταση πρότυπο στα παιδιά τους και ηθική και υλική στήριξη στις γυναίκες τους. Κατά τα άλλα, η ύπαρξη

αυτού του πατέρα ήταν πραγματικά κάτι σαν κοινωνικό τυχαίο γεγονός, αφού ο πατέρας μόλις και μετά βίας συμμετείχε ενεργά στην ανατροφή των παιδιών του (Parke, 1987: 17).

ii) Ο ρόλος του πατέρα σήμερα

Σύμφωνα με τον Κρασανάκη, κύριο πρόσωπο κάθε οικογένειας είναι ο πατέρας. Ο ρόλος του δεν περιορίζεται μόνο στην αρχή της ζωής κάθε παιδιού, αλλά παραμένει πάντα ζωτικός από τη στιγμή της σύλληψης του νέου ανθρώπου μέχρι την ολοκλήρωση της προσωπικότητάς του. Ο ρόλος του δεν είναι μόνο βιολογικός αλλά και ψυχολογικός. Ο πατέρας κάθε ανθρώπου και η εικόνα που ο καθένας έχει για το ρόλο που έπαιξε στη ζωή του, δεν εξαλείφονται ποτέ από την ψυχή. Η εικόνα που έχουμε για τον πατέρα μας δεν παύει να μας ακολουθεί σε όλες τις φάσεις της ζωής μας.

Το άνοιγμα του παιδιού προς τον κόσμο, την κοινωνική ζωή είναι κυρίως έργο του πατέρα. Αυτός είναι ένας από τους κύριους ρόλους του. Ο πατέρας πρέπει να είναι ο σύνδεσμος της οικογενειακής ζωής του παιδιού με εκείνη της κοινωνίας. Εύκολα καταλαβαίνουμε ότι το έργο αυτό του ανοίγματος του παιδιού προς την κοινωνία πρέπει να θεωρηθεί ανεπαρκές, όταν ο πατέρας αδυνατεί να τον εκπληρώσει ή πολύ περισσότερο, όταν δεν υπάρχει πατέρας μέσα στην οικογένεια (θάνατος, διαζύγιο)(Κρασανάκης, 1991: 87).

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη, ο σημερινός πατέρας έχει επωμισθεί όλα τα βάρη του σπιτιού, έχει την ευθύνη της εξασφάλισης των οικονομικών πόρων. Ο πατέρας έχει πάρει αυτό το ρόλο του «επί της μετρητοίς», πως πρέπει να κερδίζει χρήματα. Γι' αυτό φεύγει από το πρωί και γυρίζει αργά το βράδυ. Είναι χαρακτηριστικό το πόσο πολύ ένας πατέρας έχει γεμίσει τις ώρες του με εργασία. Στο θέμα αυτό τον σπρώχνει οπωσδήποτε η καταναλωτική μας κοινωνία, που έχει δεσμεύσει

το δυναμισμό, το χρόνο και την προσωπικότητα του σύγχρονου πατέρα. Δεν τον αφήνει να έχει ελεύθερο χρόνο, δεν τον αφήνει να ζήσει τις οικογενειακές χαρές όπως ο ίδιος θα ήθελε για τον εαυτό του (Χουρδάκη, 1995: 374).

Όπως υποστηρίζει η Χουντουμάδη (1996), σπανίζουν οι περιγραφές και οι εικόνες που παρουσιάζουν τον πατέρα στο σπίτι. Ο κόσμος του παιδιού στην αρχή είναι το σπίτι, ο τόπος που συναντιέται και με τους δυο γονείς. Ενώ όμως η παρουσία της μητέρας σε αυτό είναι ενεργή, του πατέρα είναι παθητική επειδή για εκείνον το σπίτι αποτελεί καταφύγιο, όπου αποκτά δυνάμεις για τη δουλειά της επομένης.

Οι πρόσθετες ανάγκες για εργατική δύναμη απορρόφησαν τη γυναίκα στην εργασία, αλλά κάθε άλλο παρά ελευθέρωσαν τον άντρα, ώστε να εργάζεται λιγότερες ώρες. Αντί λοιπόν η μαζική έξοδος της γυναίκας στην αγορά εργασίας να οδηγήσει σε πιο ενεργή συμμετοχή του άντρα στο μέγαλωμα των παιδιών, κατέληξε στην ανάληψη των καθηκόντων ανατροφής από άλλες γυναίκες. Οι άντρες εξακολουθούν να λειτουργούν κυρίως ως προμηθευτές των αγαθών για το σπίτι. Προτιμούν να πληρώσουν, ώστε κάποιος άλλος να αναλάβει τη φροντίδα του παιδιού τους, αντί να συμμετάσχουν οι ίδιοι σε αυτήν. Όμως δεν στερείται μόνο το παιδί εξαιτίας της περιορισμένης σχέσης με τον πατέρα του αλλά και ο πατέρας στερείται εμπειριών, που είναι δυσαναπλήρωτες.

Ο μέσος πατέρας – όπως αναφέραμε και παραπάνω – είναι ένας πατέρας που εργάζεται. Είναι επομένως ένας πατέρας που απουσιάζει. Το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του είναι άγνωστο στα παιδιά, και όταν ακόμη δεν εργάζεται, η προσοχή του στρέφεται σε πράγματα που συμβαίνουν έξω από το σπίτι. Εκεί έξω βρίσκεται η δική του πραγματικότητα. Σε αντίθεση με άλλες εποχές τα παιδιά γνωρίζουν από λίγα έως τίποτα αναφορικά με την εργασία του πατέρα, που τον απορροφά τόσες ώρες. Αυτή η έλλειψη γνώσης συμβάλλει στην αποξένωση ανάμεσά

τους . Ορισμένοι πατεράδες βρίσκονται σε ένα αδιάκοπο, ανήσυχο κυνήγι για πράγματα και δραστηριότητες, που φαίνονται να μη συμβαδίζουν με το ρυθμό της ζωής στο σπίτι. Η συμμετοχή τους στη «σπιτική» οικογενειακή ζωή περιορίζεται σε μεγάλο βαθμό σε δραστηριότητες σχετικές με τον ελεύθερο χρόνο.

Ενδιαφέρουσα είναι τον τελευταίο καιρό η μεγάλη ποικιλία από κάρτες και πόστερ στην αγορά, που εικονίζουν νέους γεμάτους σφρίγγος, άντρες με τονισμένους μυς, να κρατούν ένα γυμνό βρέφος. Η μορφή όμως αυτή του άντρα δεν μας παραπέμπει σε μία πατρική μορφή. Τονίζεται μάλλον η αντίθεση του μεγάλου και δυνατού με το μικρό και εύθραυστο. Το βρέφος χρησιμεύει περισσότερο για «αξεσουάρ» που υπογραμμίζει τη δύναμη του άντρα, παρά τον άντρα σε σχέση με το βρέφος (Χουντουμάδη, 1996: 117-119).

Σύμφωνα με το Skynner, ένα λεπτό σημείο που παρουσιάζεται, είναι ότι ο πατέρας πρέπει να αναλάβει ένα υψηλότερο επίπεδο ευθύνης και να αναγνωρίσει τους μηχανισμούς εξουσίας που απαιτούνται για να σταθεί στο ύψος αυτής της ευθύνης. Αυτό συμβαίνει γιατί η ανάληψη της εξουσίας είναι μία μοναχική πορεία, που συνεπάγεται μια προσωρινή πτώση της δημοτικότητας. Συνεπώς, χρειάζεται να είναι κανείς ανεξάρτητος σε ικανοποιητικό βαθμό, ώστε κατά καιρούς να μπορεί να αντέξει την απομόνωση.

Και ενώ οι άντρες έχουν διδαχθεί να κρύβουν την εξάρτησή τους από τους άλλους, αυτή η γνώση τους τείνει πράγματι να τους κάνει λιγότερο δυνατούς από τις συζύγους τους, οι οποίες μπορούν ευκολότερα να παραδεχτούν την αδυναμία τους και να την ξεπεράσουν.

Ο πατέρας και σύζυγος κινδυνεύει να παραμεριστεί στην οικογένεια, πράγμα λυπηρό, γιατί οι γονείς μπορούν να προσφέρουν στα παιδιά έναν μεγαλύτερο πλούτο εμπειριών που ευνοούν την ανάπτυξή

τους. Προϋπόθεση όμως είναι ο πατέρας να αποκτήσει πρώτα τη θέση που του ανήκει στη ζωή του παιδιού (Skynner, 1997: 38).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

ΠΑΤΕΡΑΣ – ΣΥΖΥΓΟΣ - ΓΟΝΕΑΣ

1. Η επιθυμία του άντρα να γίνει πατέρας

Σύμφωνα με τη Δραγώνα (1995), σε αντίθεση με τη μητρότητα, η πατρότητα δεν μπορεί να περιγραφεί με όρους βιολογικής αμεσότητας και ενστικτώδους γνώσης. Τη σχέση του μελλοντικού πατέρα με το παιδί του καθοδηγεί περισσότερο η ελπίδα και η φαντασίωση παρά τα αρμονικά ερεθίσματα, η ψυχοβιολογία και οι ενορμήσεις. Ο ρόλος του πατέρα στην αναπαραγωγή έχει ενστικτώδεις ρίζες που πηγαίνουν πέρα από τη σεξουαλική του αποφόρτιση. Οι ρίζες της πατρότητας βρίσκονται τόσο στη λειτουργία του πατέρα να συντηρεί και να παρέχει, όσο και στη δυνατότητά του να δημιουργήσει έναν συναισθηματικά πλούσιο δεσμό με το παιδί του έτσι ώστε να καταστήσει τη σχέση μαζί του μια αμοιβαία εξελικτική εμπειρία (σελ. 27).

Η επιθυμία για παιδί στον άνδρα μπορεί να πάρει μία μετουσιωμένη μορφή που ξεπηδά από το φθόνο ή το δέος μπροστά στη γυναικεία δυνατότητα για τεκνοποίηση. Η θηλυκή μητρική ταύτιση δεν μπορεί να θεωρηθεί παθητική, αλλά αντίθετα βιώνεται από το αγόρι ως επίτευγμα, ως δύναμη και ανταγωνισμός με τη μητέρα. Με το να γίνει πατέρας του παιδιού της γυναίκας του, και ταυτιζόμενος ταυτόχρονα με το παιδί και τη μητέρα του, ο πατέρας μπορεί να καταπραΰνει την αρχαϊκή του επιθυμία να κατέχει το στήθος της μητέρας. Ίσως ποτέ δεν παραιτείται το αγόρι από το φθόνο και το δέος για τη μητέρα, και η επιτυχής μετουσίωσή τους είναι αυτή που ευνοεί μία υγιή πατρότητα (σελ. 29).

Η επιθυμία απόκτησης παιδιού μπορεί να κρύβει επίσης μία τάση αυτοπραγμάτωσης και έκτασης του εαυτού. Οι μετουσιωμένες επιθυμίες απόκτησης παιδιού αναγνωρίζονται συχνά στο έργο καλλιτεχνών, όπως ακριβώς στην ενήλικη επιθυμία για παιδί ενυπάρχει η επιθυμία

δημιουργίας. Οι σταδιακά εξελισσόμενες δυνατότητες του άνδρα για φροντίδα και τρυφερότητα κατά την εγκυμοσύνη, η προσαρμογή στην πατρική συμπεριφορά και η εδραιωμένη άποψη για τον αμοιβαίο δεσμό που φτιάχνεται μεταξύ πατέρα και βρέφους, μαρτυρούν τις τάσεις αυτοπραγμάτωσης που ενσαρκώνει η πατρότητα.

Μία ακόμη επιθυμία για παιδί, είναι αυτή που πηγάζει από τις επιθυμίες αναπλήρωσης και ταύτισης με στόχο την αναβίωση των γονιών του μελλοντικού πατέρα. Οι συγκρούσεις που πηγάζουν από τη δια βίου πορεία αποχωρισμού – ατομικοποίησης επανέρχονται στο προσκήνιο καθώς ο νέος άνδρας απομακρύνεται από την οικογένεια καταγωγής. Συχνά τέτοιες στιγμές βιώνονται με ενοχή. Η επιθυμία για παιδί μπορεί να εξυπηρετήσει μία ανάγκη επανόρθωσης, όπου ο άντρας θα προσφέρει στους γονείς του το παιδί που ο ίδιος δεν μπορεί να είναι πια για αυτούς. Επιπλέον, τα εγγόνια αναζωογονούν τους παππούδες προσφέροντάς τους ναρκισσιστικές ικανοποιήσεις, αντισταθμιστικές της μειωμένης δύναμής τους. Αυτή η επιθυμία του άντρα, για αναζωογόνηση των γονιών του, αναζωογονεί και τον ίδιο ταυτιζόμενο μαζί τους και τον εξυπηρετεί στην αντιμετώπιση άλλων αποχωρισμών – ατομικοποιήσεων αργότερα στη ζωή (σελ. 30).

Η επιθυμία για παιδί είναι άρρηκτα συνδεδεμένη και με τις ανάγκες του συγκεκριμένου ζευγαριού, ανάγκες άλλοτε λιγότερο και άλλοτε περισσότερο υγιείς, για επανόρθωση, βελτίωση, έκταση και ανάπτυξη της σχέσης. Μέσα στην οικονομία του ζευγαριού διαπλέκονται οι επιθυμίες του καθενός για παιδί από τον έναν ή τον άλλον, ή ακόμα και από τους δύο, η προηγούμενη ισορροπία του ζευγαριού θα διαταραχθεί. Και είναι η διαχείριση αυτής της επιθυμίας, από τον καθένα ξεχωριστά αλλά και σε συνεχή μεταξύ τους διαλεκτική σχέση, η οποία θα οδηγήσει σε νέα ομοίωση του συστήματος.

Η προετοιμασία, λοιπόν, για την πατρότητα είναι μία μακρά διεργασία που έχει τις ρίζες της στα πρώτα χρόνια της ζωής του μικρού αγοριού, και κορυφώνεται με τη γέννηση του παιδιού. Ωστόσο, η περίοδος που προηγείται του τοκετού, ιδίως στους άντρες που γίνονται πατέρες για πρώτη φορά, αντιπροσωπεύει ψυχολογικά την πιο θυελλώδη εποχή στη σταθεροποίηση της πατρικής ταυτότητας.

Όπως ήδη ειπώθηκε, η κρίση που συνοδεύει τη μετάβαση στη γονική ιδιότητα – και ιδιαίτερα στην περίπτωσή μας την πατρική – συγκροτεί μία δοκιμασία για την ψυχική υγεία, απ' όπου ο μελλοντικός γονιός μπορεί να βγει, σύμφωνα με τις συνθήκες, είτε ενδυναμωμένος είτε, αντίθετα, αποδυναμωμένος. Έτσι εντοπίζονται καταστάσεις που εκτείνονται από το φυσιολογικό, σε νευρωτικά και καταθλιπτικά συμπτώματα, έως την ψύχωση. Κλινικά και ερευνητικά δεδομένα εισηγούνται την αναβίωση συγκρούσεων προοιδιπόδειας και οιδιπόδειας τάξεως που οδηγούν στην όξυνση των εξαρτητικών αναγκών, και κατ' επέκταση στην αίσθηση αποκλεισμού, σε άγχος, κατάθλιψη, σεξουαλικές διαταραχές, προβλήματα και ανακατατάξεις στο επίπεδο των διαπροσωπικών σχέσεων, δυσκολίες στη δημιουργία της πατρικής ταυτότητας (σελ. 31).

Ο πατέρας βιώνει τα ψυχοβιολογικά γεγονότα της εγκυμοσύνης, της ανάπτυξης και του σκιρτήματος του εμβρύου, της γέννας και του θηλασμού, από «δεύτερο χέρι» – χωρίς αυτό να σημαίνει ότι απουσιάζει η συναισθηματική φόρτιση. Η εγκυμοσύνη είναι για τον άντρα μία πολύ λιγότερο «αντικειμενική» εμπειρία απ' ότι είναι για τη γυναίκα. Ο πατέρας χρειάζεται να βασιστεί στην ψυχολογική του δυνατότητα να οραματιστεί το βρέφος «υποκειμενικά», να το αναπαραστήσει και να προβλέψει τη σχέση του μαζί του. Επιπλέον, σε πλήρη αντίθεση με τη σύντροφό του, ο πατέρας βρίσκεται έξω από το φως των προβολέων. Έτσι συχνά οι άντρες αισθάνονται απομονωμένοι και βιώνουν

συναισθήματα μοναξιάς. Αναλύοντας όνειρα αντρών που επρόκειτο να γίνουν πατέρες για πρώτη φορά και συγκρίνοντάς τα με όνειρα αντρών που δεν ήταν πατέρες, στους πρώτους φαίνεται μεγαλύτερη συχνότητα αναφορών όπου αποκαλύπτεται έντονα η αίσθηση απομόνωσης και αποκλεισμού.

Αυτά τα συναισθήματα μοναξιάς είναι σε μεγάλο βαθμό αποτέλεσμα μιας αποδιοργάνωσης των αναγκών εξάρτησης που βιώνει ο μελλοντικός πατέρας καθώς η σύντροφός του απορροφάται στις δικές της σωματικές και ψυχολογικές αλλαγές. Καθώς και οι δικές της ανάγκες εξάρτησης οξύνονται, ο άντρας συχνά, αντί να καταφέρει να τη στηρίξει αφήνει τις δικές του αντίστοιχες ανάγκες να έρθουν στην επιφάνεια.

Η στέρηση απέναντι σε ανάγκες του που εκείνη κάποτε ικανοποιούσε, επαυξάνει το αίτημά του της προσοχής και του ενδιαφέροντός της. Πρόκειται για ασυνείδητη αναβίωση του αιτήματος για αμέριστο ενδιαφέρον από τη μητέρα των παιδικών χρόνων. Η εγκυμοσύνη της συντρόφου επανενεργοποιεί στον άντρα τις βρεφικές συγκρούσεις που έζησε, είτε όταν η μητέρα τον εγκατέλειψε με μια καινούργια εγκυμοσύνη είτε όταν η διεργασία του οιδιπόδειου τον ανάγκασε να απομακρυνθεί.

Καθώς η μετάβαση στη γονική ιδιότητα αποτελεί στιγμή που οι αντίπαλες τάσεις για αυτονόμηση και δέσμευση βρίσκονται σε έξαρση, το λανθάνον, ή έκδηλο αίτημα του άντρα βιώνεται ακόμη περισσότερο συγκρουσιακά, ιδιαίτερα όταν χειρίζεται με δυσκολία τις εξαρτητικές του ανάγκες (Δραγώνα, 1995: 27-32).

3. Η μετατροπή του ρόλου του συζύγου σε ρόλο του πατέρα

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη, η πρώτη σοβαρή ψυχολογική δοκιμασία που περνά ένα ζευγάρι είναι το πρώτο παιδί. Ακόμα και από την εποχή της εγκυμοσύνης, όσο και αν το ζευγάρι έχει ταυτιστεί, αρχίζουν οι δύο ρόλοι να διαφοροποιούνται μια και η γυναίκα επωμίζεται ορισμένες καταστάσεις βιολογικές και συναισθηματικές που όσο και αν έχει τη διάθεση ο σύζυγος να επιμεριστεί, απομένουν βασική ευθύνη της γυναίκας (Χουρδάκη, 1995: 308).

Κατά τη Χουντουμάδη, ο ερχομός του πρώτου παιδιού, μεταβάλλει τους συζύγους σε γονιούς και το γάμο σε οικογένεια. Η οικογένεια μπαίνει σε μία περίοδο αστάθειας, καθώς αναδιοργανώνεται για να δημιουργήσει «χώρο» για το βρέφος. Οι ρόλοι των συζύγων μετασχηματίζονται για να περιλάβουν και το ρόλο των γονιών. Οι αναπόφευκτες αλλαγές στους συζύγους μεταβάλλουν με τη σειρά τους τη συζυγική σχέση επιφέροντας πιέσεις, έως ότου βρεθεί μία νέα ισορροπία. Η αξία της γονικότητας έγκειται στο ότι αποτελεί κλειδί για την ενήλικη ζωή, καθώς η γέννηση ενός παιδιού καθιστά το γονιό όχι μόνο πατέρα αλλά ενήλικο. Για τους άντρες, η γέννηση των παιδιών έχει χρησιμοποιηθεί ως επιβεβαίωση της αρρενωπότητάς τους. Στο ατομικό επίπεδο, η γονικότητα τους επιτρέπει να εξασφαλίζουν κάποια συνέχεια στον εαυτό τους πέρα από τη ζωή τους, τόσο βιολογικά όσο και ψυχολογικά.

Το αν η εγκυμοσύνη της γυναίκας ήταν επιθυμητή ή όχι, από το ζευγάρι, δημιουργεί διαφορετικές συναισθηματικές καταστάσεις. Όταν η εγκυμοσύνη είναι επιθυμητή, από ψυχολογική πλευρά τα πράγματα εξελίσσονται πολύ καλά. Στην αντίθετη περίπτωση οι ψυχολογικές

αντιδράσεις της γυναίκας, είναι πολύ έντονες και πολύ σημαντικές για την ενότητα ενός ζευγαριού και επιδρούν στις αντιδράσεις και τη συμπεριφορά του πατέρα συζύγου.

Εξάλλου, το διάστημα της εγκυμοσύνης, θα πρέπει να έχουν μελετηθεί τα θέματα των οικονομικών επιβαρύνσεων, της ενημέρωσης των γονέων για την αγωγή του παιδιού και για τους ειδικούς που θα συμβουλευτούν. Είναι η εποχή που ο πατέρας σε συνεργασία με τη μητέρα έχει ξεπεράσει τα δικά του ψυχολογικά προβλήματα των ανησυχιών για την αγωγή του παιδιού, ώστε όταν γεννηθεί το παιδί, και οι δύο να είναι έτοιμοι για τις ανάγκες του ως βρέφους, ως νηπίου, ως παιδιού και αργότερα ως εφήβου.

Αυτές οι αναστατώσεις στο ζευγάρι δεν επαναλαμβάνονται με τη γέννηση κάθε παιδιού, γιατί ήδη το ζευγάρι έχει αποκτήσει τη δύναμη της προσαρμογής και της γνώσης (Χουρδάκη, 1995: 309-310).

4. Τύποι πατέρα

Η Χουρδάκη αναφέρει τους ακόλουθους τύπους πατεράδων:

1. Αυταρχικός πατέρας είναι αυτός που δεν εννοεί να ακούσει κανέναν άλλο, που πιστεύει πως τα ξέρει όλα και αποφεύγει να μάθει. Αποφεύγει γιατί δεν τον «συμφέρει» τίποτα, ούτε η εξέλιξη της ψυχολογίας, που τελικά δεν την παραδέχεται. Είναι πλέον χαρακτηριστικό ότι ακριβώς οι άνθρωποι που χρειάζονται την ψυχολογία και τη βοήθειά της, αυτοί την απορρίπτουν γιατί δεν «συμφέρει» να ενδώσουν σε μία συζήτηση ψυχολογική. Η αυταρχικότητα του πατέρα δημιουργεί πολλές δυσκολίες στην προσωπικότητα των παιδιών. Ένα παράδειγμα είναι αυτό που ακολουθεί:

Τα συναισθήματα ενοχής που διατυπώνει ένας μεγάλος συγγραφέας, ο Νίκος Καζαντζάκης, για τον αυταρχικό πατέρα του, διατυπώνονται σε ένα γράμμα του όπως το δημοσιεύει η γυναίκα του Ελένη Σαμίου (Νίκος Καζαντζάκης, Αθήνα 1997)... «Σας ξαναλέω ότι δεν ήταν αγάπη που μ' ένωσε με τον κύρη μα χοντρή ρίζα που κόπηκε (με το θάνατο του πατέρα του)... Το περιστατικό αυτό θα έχει βαθιά αποτελέσματα στη ζωή μου. Τώρα που αρχίζω να γαληνεύω τα νιώθω ένα-ένα να ξεπροβαίνουν. Και πρώτα το βέβηλο, το τρομερό συναίσθημα πώς ελευθερώθηκα. Ένας βραχνάς με πλάκωνε σε όλη μου τη ζωή, τώρα θα αρχίσω να αναπνέω. Πολλές δειλίες μου, πολλοί δισταγμοί θα σαρωθούν, θα αντρειέψω, θα κηρύξω ανεξαρτησία, αυτονομία, θα μπορώ να κάνω ό,τι θέλω, χωρίς να δίνω πια μέσα μου λογαριασμό σε κανένα... Τώρα που αφανίστηκε αυτός που με γέννησε, γεννιούμαι. Τα λόγια αυτά είναι τρομερά και δεν τα λέω παρά σε εσάς, τα νιώθετε τόσα χρόνια που ζούμε μαζί. Κανένας δεν θα μπορέσει το complexus αυτό να το κρίνει,

όπως αληθινά το νιώθει. Αλάφρωσα, λυτρώθηκα, η ψυχή μου θα θεριέψει, δεν φοβούμαι πια τίποτα και κανέναν...».

2. Ο **επιεικής** πατέρας καθώς λείπει όλη την ημέρα από το σπίτι αισθάνεται να στερεί τα παιδιά του από την παρουσία του. Όταν λοιπόν είναι κοντά τους θέλει να είναι καλός μαζί τους, να μην τους χαλάει χατίρι. Ή ακόμα κουρασμένος καθώς είναι δεν έχει αντοχή για μαλώματα. Μερικές φορές από υπερβολικά τυφλή αγάπη προς το παιδί του, παραβλέπει σφάλματα, αδιαφορεί για λάθη, συγχωρεί παραβάσεις, ικανοποιεί παράλογες επιθυμίες και αφήνει το παιδί να ενεργεί χωρίς κανέναν φραγμό (Χουρδάκη 1995: 377-379).

Ο Αναστασιάδης, αναφέρεται σε ορισμένους τύπους πατεράδων ως εξής:

1. Ο **παλιός πατρικός** τύπος είναι προσκολλημένος στο παρελθόν και ζει στο δικό του κόσμο, στον κόσμο του παλιού καλού καιρού, και θεωρεί χαλασμένο και ακατάλληλο καθετί το καινούργιο. Έτσι, είναι φυσικό συχνά να συγκρούεται με τα παιδιά του για μικροπράγματα της καθημερινής ζωής. Ο τύπος αυτός με τη νοοτροπία του αυτή, όχι μόνο δημιουργεί μία συνεχή ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα μέσα στην οικογένειά του με τα παιδιά του, αλλά επιπλέον με το να κόβει την επαφή και την επικοινωνία με αυτά, στερεί και πολύτιμες διαχρονικές αλήθειες του παρελθόντος, που θα ήταν σημαντική βοήθεια για τη ζωή τους.

2. Ο τύπος του **πατέρα-φίλου** προς τα παιδιά του, που απαντά συχνά στις μέρες μας, είναι ο τύπος του ανώριμου πατέρα, που ίσως ο ίδιος καταπιέστηκε κατά την παιδική και εφηβική του ηλικία και γι' αυτό παραιτείται από το σωστό πατρικό του ρόλο, τον προστατευτικό και καθοδηγητικό, και αφήνει το γιο ή την κόρη του στην πιο κρίσιμη ηλικία τους να κάνουν ό,τι θέλουν. Και όταν μαθαίνει τα παραστρατήματά τους, μένει αδιάφορος και απαθής, με τη δικαιολογία ότι τάχα δεν έκαναν κανένα κακό και ότι όλοι οι νέοι σήμερα τα ίδια κάνουν. Θα πρέπει να

συνειδητοποιήσει ο κάθε γονέας ότι άλλο πράγμα είναι φιλία και άλλο φιλικότητα που σημαίνει συμπαθητική και αγαπητική στάση, χωρίς την οποία δεν μπορεί να ασκηθεί καμία σωστή αγωγή. Αντίθετα όμως την ανάγκη για φιλία την ικανοποιεί το παιδί με στενούς δεσμούς μόνο με συνομηλίκους του, ενώ την ανάγκη για φιλικότητα και αγάπη, την ικανοποιεί όταν έχει γονείς με υπευθυνότητα, σταθερότητα, εντιμότητα και ανιδιοτελή αγάπη.

3. Ο τύπος του πατέρα **χωρίς κύρος και πυγμή** δεν μπορεί να ανταποκριθεί στον προστατευτικό και καθοδηγητικό ρόλο του πατέρα, γιατί δεν ικανοποιεί την έμφυτη τάση του παιδιού να βρει έναν ώριμο, τον οποίο ψάχνει πρώτα στον πατέρα του, ώστε να του χρησιμεύσει με τα λόγια και τα έργα του και γενικά με την όλη του προσωπικότητα ως πρότυπο για ταύτιση.

4. Ο πατρικός τύπος του **δρυοκολάπτη** είναι εκείνος ο πατέρας που ασχολείται με περιέργεια και σχολαστικότητα παντού σε όλα τα θέματα των παιδιών του χωρίς καμία διακριτικότητα και σεβασμό. Θα πρέπει να κατανοήσουν οι γονείς ότι η υπερπροστασία, που ασφυκτικά ασκούν ορισμένοι γονείς στα παιδιά τους, δημιουργεί σε αυτά άγχος, ανασφάλεια και κλονισμό της αυτοπεποίθησής τους και τα παρεμποδίζει να κοινωνικοποιηθούν και να ωριμάσουν. Μια ασφυκτική υπερπροστασία και καταπιεστική αστυνόμευση είναι όχι μόνο επιζήμια, αλλά και περιττή για έναν πατέρα, που είναι πραγματικός καθοδηγητής και αληθινός σύμβουλος των παιδιών του.

5. Ο τύπος του **απόντα** πατέρα είναι εκείνος που έχει εγκαταλείψει την οικογένειά του στην τύχη της και έχει αφοσιωθεί στο δικό του κόσμο, απορροφημένος από τις δικές του επαγγελματικές, πολιτικές, κοινωνικές και κοσμικές δραστηριότητες.

Θα πρέπει όμως να κατανοήσει ο πατέρας – αλλά και η μητέρα – ότι, όση πρόοδος και αν σημειώνεται στην κρατική φροντίδα για τα

παιδιά, η σημασία της επαφής των γονέων με τα παιδιά τους είναι αναντικατάστατη και σήμερα μάλιστα περισσότερο από κάθε άλλη εποχή (Αναστασιάδης, 1993).

5. Στοιχεία που συνθέτουν την προσωπικότητα ενός ώριμου πατέρα

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη, για να υπάρχουν θετικά αποτελέσματα στην παρουσία του πατέρα, χρειάζεται να υπάρχουν τα ακόλουθα στοιχεία τα οποία να συνθέτουν την προσωπικότητά του:

i) Να αξιοποιηθεί ο ρόλος του στην οικογένεια και να υιοθετήσει ο πατέρας θετική στάση απέναντι στο ρόλο του. Να τον έχει αποδεχθεί χωρίς υποσυνείδητες τάσεις απόρριψης.

ii) Να γνωρίζει ο πατέρας τη δική του ψυχολογία καθώς και τα πιθανά κίνητρα της συμπεριφοράς του. Η αυτογνωσία εδώ, όπως και σε κάθε ανθρώπινη σχέση, είναι πολύτιμη.

Σε κάθε συμπεριφορά του ανθρώπου υπάρχει ένα κίνητρο, και αυτό το κίνητρο πρέπει να ψάχνουμε να το βρούμε για να βγάλουμε στην επιφάνεια τη συμπεριφορά μας. Έτσι, αν ο πατέρας είναι απορριπτικός προς τα παιδιά του, αν είναι ζηλιάρης προς τη γυναίκα του, αν είναι γκρινιάρης προς το σπίτι του, αν αντίθετα είναι πολύ ανοιχτοχέρης ή αν είναι πάρα πολύ κεφάτος, όλα αυτά πηγάζουν από μία δική του βαθύτερη ψυχολογία. Ο ίδιος ο πατέρας θα πρέπει να συλλάβει τη βαθύτερη αυτή ψυχολογία. Όχι μόνο στα αρνητικά του κίνητρα αλλά και στα θετικά του.

iii) Να έχει ο πατέρας ψυχολογική ωριμότητα για να μπορεί να σταθεί σαν σωστός ενήλικος δίπλα στο παιδί του.

Αυτό σημαίνει ότι θα αποβάλλει σιγά σιγά τις παιδικές του τάσεις δηλαδή εξάρτηση από τους γονείς του (αν υπάρχει ζήλια, ισχυρογνωμοσύνη, εγωκεντρισμός κ.τ.λ.).

iv) Επίσης, πρέπει να ξέρει ο πατέρας πως το κύρος του απέναντι στα παιδιά του θα απορρέει τώρα όχι από την ιδιότητά του την πατρική,

του κουβαλητή, μα από την προσωπικότητα και τις γνώσεις του, τη σοβαρότητα της σκέψης και από το διάλογο (Χουρδάκη, 1982: 319).

Στη συνέχεια – αναφερόμενος στο ίδιο θέμα – ο Αναστασιάδης υποστηρίζει, ότι ιδιαίτερα για την πατρότητα δεν είναι αρκετός μόνο ο βιολογικός του ρόλος για τη συνέχιση της ζωής, αλλά πολύ περισσότερο για την προστασία της είναι αναγκαίοι ο κοινωνικός και ο πνευματικός ρόλος του πατέρα, που μπορεί να τους μάθει κανείς, για να ανταποκριθεί σωστά στα πατρικά του καθήκοντα.

Ένας ώριμος πατέρας για να μπορέσει να ανταποκριθεί στο δύσκολο έργο του, θα πρέπει:

i) Να αποδέχεται και να εκτιμά ο ίδιος τον εαυτό του ως άτομο, χωρίς να περιμένει την αναγνώριση των άλλων.

ii) Να αποδέχεται τη συζυγική του ιδιότητα.

iii) Να αποδέχεται την πατρική του ιδιότητα, ώστε να προσπαθεί να ανταποκριθεί σωστά στους δύο νέους κοινωνικούς του ρόλους.

Με το να αποδέχεται ο πατέρας τον ίδιο τον εαυτό του, οποιοσδήποτε και αν είναι αυτός, κατορθώνει να συμφιλιώνεται με τον ίδιο τον εαυτό του, κάτι που απαιτεί υψηλό ψυχικό σθένος και αποτελεί συνάμα μία οδυνηρή διαδικασία. Και τότε ξαναποκτά την ταυτότητά του και γίνεται πιο ευεπίφορος για τη βελτίωσή του, κάτι που ωφελεί και τον εαυτό του και το άμεσο περιβάλλον αλλά και ευρύτερα την κοινωνία. Επίσης, ο πατέρας για την αποδοχή της συζυγικής του ιδιότητας θα πρέπει να εγκαταλείψει τον εφηβικό εγωκεντρισμό και να γίνει πρόθυμος να προσφέρει στον άλλο, γιατί η συζυγία δεν είναι χώρος για την ικανοποίηση μόνο των δικών του ατομικών αναγκών, αλλά και του άλλου, δηλαδή της συζύγου του, φυσικά με τρόπο αρμονικό και κατανόηση, για να μην παραγκωνίζονται και οι ανάγκες του άλλου.

Τέλος, επειδή η μητρότητα είναι έμφυτη, ενώ η πατρότητα επίκτητη, ο πατέρας για να μπορέσει να ανταποκριθεί στον πατρικό του

ρόλο, επιβάλλεται να συνειδητοποιήσει το ανδρικό και το καθοδηγητικό του πρότυπο, ώστε να συμπαραστέκεται και υλικά και ηθικά στη σύζυγό του και έτσι να γίνει άξιος για το δύσκολο ρόλο του μέσα στην οικογένειά του (Αναστασιάδης, 1993: 273).

6. Δυσκολίες των ανδρών να ανταποκριθούν στο γονεϊκό τους ρόλο

Σύμφωνα με τον Augustus Napriier, οι αλλαγές που επέρχονται στα άτομα με τη μετατροπή των ρόλων τους σε γονείς (πατέρας - μητέρα) δημιουργεί προβλήματα.

Συγκεκριμένα, για τους άντρες μία από τις κύριες δυσκολίες που συναντούν προέρχεται από το μοντέλο του πατέρα τους. Ακόμα και εκείνος ο άντρας που θέλει να ανταποκριθεί καλύτερα στο ρόλο του πατέρα, πρέπει να παλέψει με τη δική του προϊστορία. Στην προσπάθειά του να διαχωριστεί από το γονικό μοντέλο του, αισθάνεται ένοχος. Θέλει να μάθει τον τρόπο να φροντίζει το βρέφος και να σταθεί δίπλα στην ανάπτυξή του. Προσπαθεί όμως ξεκινώντας από την αρχή, γιατί δεν έχει κανένα πρότυπο. Μέσα από την προσπάθειά του να μάθει για τη φροντίδα των παιδιών, μπορεί να διαβάσει κάποια βιβλία αναφερόμενα σε αυτή, μπορεί να μιλήσει με άλλους άνδρες για τους προβληματισμούς του, να παρακολουθήσει σχετικές διαλέξεις.

Ένας ευσυνείδητος άντρας, συνήθως θα φοβηθεί μήπως λόγω της συμπεριφοράς του τον χαρακτηρίσουν θηλυπρεπή. Τα αγόρια από πολύ νωρίς έχουν μάθει να ντρέπονται για τις φροντίδες της μητέρας και τα χάδια και προσπαθούν να αποστασιοποιηθούν από τη μητρική φροντίδα. Πολύ γρήγορα «φορούν την πανοπλία της αρρενοπρέπειας» και αποτραβιούνται από τον «παιδιάστικο» δεσμό με τη μητέρα. Προκειμένου λοιπόν οι άντρες να αντιμετωπίσουν ικανοποιητικά τις ανάγκες των παιδιών τους θα πρέπει να κατορθώσουν να απαλλαγούν από τους πρώτους αυτούς φόβους μήπως θεωρηθούν θηλυπρεπείς. Η καλύτερη λύση βρίσκεται στη συζήτηση με άλλους άντρες που αισθάνονται τα ίδια διλήμματα και φόβους. Καθώς οι άντρες προσπαθούν να δώσουν μία

συναισθηματική εμπειρία στα παιδιά τους, την οποί ποτέ οι ίδιοι δεν δέχτηκαν, συναντούν δυσκολία.

Προκειμένου να γίνει ένας, άντρας, που πραγματικά φροντίζει τα παιδιά του, είναι απαραίτητο να αισθανθεί πως τον φροντίζουν άντρες. Αυτό βέβαια είναι δύσκολο, γι' αυτό δεν θα πρέπει να «εφεύρει» τη φροντίδα από κάποιο συναισθηματικό κενό γιατί θα προδοθεί. Σκόπιμο και ωφέλιμο θα ήταν να βιώσει σε σχέση με άλλους άντρες αυτό που προσπαθεί να δώσει στα παιδιά του. Με αυτό τον τρόπο θα βρει αλληλοϋποστήριξη και αλληλοκατανόηση και αληθινό συναίσθημα να προσφέρει και να νιώσει (Augustus Naprier, 1995: 387-388).

Κατά τον W. Draper, πατεράδες που ανατράφηκαν σε έναν τύπο οικογενειακού περιβάλλοντος και αργότερα μετανάστευσαν σε μία άλλη χώρα με διαφορετικό πολιτισμό, συναντούν δυσκολίες στην εκπλήρωση του ρόλου τους γιατί στη νέα χώρα που βρέθηκαν επικρατούν διαφορετικές αντιλήψεις. Αυτό γιατί η συμβολή του πατέρα στην ανατροφή και τη φροντίδα των παιδιών κατά τη νηπιακή και την πρώτη παιδική ηλικία διαφέρει από τη μία κοινωνία στην άλλη. Ο προσδιορισμός του ρόλου του πατέρα επηρεάζεται από διάφορες κοινωνικές, ιδεολογικές και περιβαλλοντικές συνθήκες που επικρατούν στις διάφορες κοινωνίες. Σε μερικές για παράδειγμα, οι πατέρες συμμετέχουν εξίσου με τις μητέρες στην ανατροφή των παιδιών, κάτι που δε συμβαίνει σε άλλες (Draper "Παιδαγωγική - Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό", 1991: 3773).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ ΚΑΙ Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΤΙΣ ΦΑΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΙΟΥ

1. Η παρουσία του πατέρα την ώρα του τοκετού

Είναι αναμφισβήτητο ότι η παρουσία του πατέρα δίπλα στο βρέφος είναι απαραίτητη από την πρώτη στιγμή της γέννησής του. Κατά την Μεριέττα Ρήγα Πεπελάση, ο ουσιαστικός ρόλος του πατέρα, βοηθάει πολύ στην κοινωνικοποίηση του παιδιού, τόσο μέσα στην οικογένεια στην αρχή, όσο και στην κοινωνική ομάδα αργότερα, κάτι που είναι εξαιρετικά σημαντικό για την ποιότητα ζωής ενός ανθρώπου. Επειδή η σύνδεση και το δέσιμο του παιδιού με τη μητέρα του είναι από τη φύση του πολύ δυνατό, έχει μεγάλη σημασία ο πατέρας να μπορέσει να ξεχωρίσει και να «τακτοποιήσει» αυτό το σύμπλεγμα μητέρας – παιδιού. Αυτός πρώτος θα δώσει στο παιδί την ευκαιρία και τη δυνατότητα να δεθεί και με ένα πρόσωπο που θα του δώσει ασφάλεια και σιγουριά.

Επίσης, η ίδια αναφέρει ότι τα τελευταία χρόνια υπήρχαν εξελίξεις στην πατρική συμπεριφορά προς το καλύτερο, πράγμα απαραίτητο για τη σωστή ανάπτυξη του παιδιού και την ανεξάρτησή του από τη μητέρα.

Έτσι και οι δύο νέοι γονείς πρέπει να επιδιώξουν, ώστε ο «μαμπάς» από την πρώτη κιόλας μέρα της ζωής του παιδιού του, να αρχίσει να το κρατά στην αγκαλιά, να το ταΐζει ή στην αντίθετη περίπτωση να βοηθά τη μητέρα στην προετοιμασία του θηλασμού, να το αλλάζει, να το νανουρίζει. Όλα αυτά βοηθούν, στο να συνδεθούν και σωματικά ο πατέρας και το παιδί (Ρήγα-Πεπελάση, 1998: 57-58).

Κατά την Αδαμαντία Ντογραμαντζή, για πολλούς άντρες η πρώτη ματιά στο μωρό την ώρα που βγαίνει από το σώμα της «μαμάς» του είναι κάτι μοναδικό και ανεπανάληπτο, που τους βοηθάει να κτίσουν τη σχέση

τους τη σχέση τους μαζί του από την πρώτη κιόλας στιγμή. Εξίσου όμως σημαντικό είναι και το γεγονός ότι συμπαρίστανται και βοηθάνε ουσιαστικά τη σύντροφό τους, καθώς μοιράζονται μαζί της τις ώρες του πόνου. Ωστόσο, για τους περισσότερους άντρες είναι μάλλον αδιανόητο να περάσουν την πόρτα του θαλάμου τοκετών. Ο φόβος και η αδυναμία τους να προσφέρουν οποιαδήποτε βοήθεια είναι ο παράγοντας που τους αποτρέπει από το να ακολουθήσουν τη γυναίκα τους στην αίθουσα του τοκετού και αισθάνονται καλύτερα, όταν την εμπιστεύονται στα χέρια του γιατρού και της μαίας οι οποίοι ξέρουν τι πρέπει να κάνουν.

Κατά την ίδια, «ο φόβος ότι κάτι μπορεί να πάει στραβά, ότι το μωρό δεν θα είναι αρτιμελές ή ότι η γυναίκα τους μπορεί να πεθάνει, είναι πολύ συχνός ανάμεσα στους άντρες ... Ο φόβος αυτός έχει να κάνει με την ωριμότητα του άντρα και φυσικά επηρεάζει τη συμπεριφορά του την ώρα του τοκετού... Άλλοι πάλι φοβούνται ότι, αν παρακολουθήσουν τι γίνεται μέσα στην αίθουσα του τοκετού, δεν θα νιώθουν πλέον ερωτική έλξη για τη γυναίκα τους».

Σύμφωνα με την Κική Τριανταφύλλη, για να συμμετέχει ένας άντρας στη διαδικασία του τοκετού δεν χρειάζεται καμία ιδιαίτερα ξεχωριστή προετοιμασία. Η γέννα είναι μία φυσική διαδικασία, άλλωστε ο πατέρας δεν είναι εκεί για να ξεγεννήσει τη γυναίκα του, αλλά για να την στηρίξει ψυχολογικά και να της παρασταθεί. Τα πρακτικά πράγματα που θα χρειαστεί να κάνει είναι απλά και καθημερινά, όπως το να της δώσει λίγο νερό και να της κρατήσει το κεφάλι. Μπορεί να φαίνεται υπερβολικό, πολλοί άντρες όμως δυσκολεύονται να πιάσουν τη γυναίκα τους γιατί την αντιμετωπίζουν σαν άρρωστη και γιατί είναι πιο λιπόψυχοι από τις γυναίκες τους σε αυτές τις περιπτώσεις.

Όταν ωστόσο ο πατέρας είναι έτοιμος να υποστηρίξει ψυχολογικά τη γυναίκα του, της δίνει με τον τρόπο του και τεχνική βοήθεια. Όταν η γυναίκα νιώθει ότι ο άντρας της είναι δίπλα της για να αντιμετωπίσουν

μαζί ό,τι της συμβεί, χαλαρώνει και κάνει πιο εύκολα την προσπάθειά της. Το σημαντικότερο απ' όλα πάντως είναι, οι δύο σύζυγοι να έχουν κουβεντιάσει μεταξύ τους το πώς αντιμετωπίζουν την ιδέα της παρουσίας του άντρα στον τοκετό, προκειμένου να προετοιμαστούν μαζί κατάλληλα (Κική Τριανταφύλλη, 1996: 58-60).

Όπως αναφέρει ο Ευάγγελος Αυδικός, οι επιστήμονες έχουν αντικρουόμενες απόψεις για το αν ο άντρας πρέπει να προστεθεί στην ιατρική ομάδα που ξεγεννάει τη γυναίκα του. Η επιστημονική αναζήτηση προήλθε από τη σύγκριση με το παρελθόν και τα ψυχολογικά προβλήματα που αντιμετώπιζε η επίτοκος στην αίθουσα τοκετών, μόνη απέναντι σε μία επαγγελματική ομάδα.

Έτσι γεννήθηκε ο όρος «τοκετός για δύο» που σε επιστημονικό επίπεδο σημαίνει την ενεργή παρουσία του άντρα πριν και μετά τον τοκετό.

Η διαφοροποίηση του κοινωνικού πλαισίου επέφερε ρωγμές και στο ρόλο του συζύγου – πατέρα στη γέννα. Η γέννα είναι έργο ειδικών. Κανείς δεν τους ζητά να συμβάλλει στο πρακτικό μέρος. Έχει όμως αυξηθεί το ποσοστό των γιατρών ή επιτόκων που ζητούν τη συναισθηματική συμπαράσταση του συζύγου. Προς το σκοπό αυτό εφαρμόζονται προγράμματα εκπαίδευσης ή συμβουλών προς το σύζυγο (Ευάγγελος Αυδικός, 1996: 111-112).

2. Ο πατέρας κατά τη διάρκεια της βρεφικής ηλικίας

Σύμφωνα με την Elisabeth Badinter, δεν παρουσιάζουν απαραίτητα κάποια προβλήματα όλα τα παιδιά που μεγαλώνουν χωρίς πατέρα και όσα ζουν κάτω από την ίδια στέγη με αυτόν δεν εξασφαλίζουν τη φυσιολογική τους ανάπτυξη. Κανένας μέχρι σήμερα δε γνωρίζει τα αίτια της επιτυχίας ή της αποτυχίας. Η πατρική παρουσία ή απουσία δεν αρκούν από μόνες τους για να δοθεί μια εξήγηση.

Με την είσοδο της μητέρας στην αγορά εργασίας και ο πατέρας κλήθηκε να ασχοληθεί με τα παιδιά του. Ο άντρας ξεκινάει την πατρική του σταδιοδρομία με τη γέννηση του παιδιού. Κατά τους πρώτους μήνες του νεογέννητου είναι κυριολεκτικά ένας «πατέρας – μητέρα» ή όπως αλλιώς θα λέγαμε, μία αρσενική μητέρα, περισσότερο μητέρα, παρά αρσενική, για την ικανοποίηση των αναγκών του βρέφους. Αντίθετα με την πολιτιστική και γλωσσική παράδοση, η «μητρική φροντίδα» δεν έχει φύλο. Για να αποφύγουν τη γλωσσική παγίδα, οι Αγγλοσάξονες προτιμούν την πιο ουδέτερη έκφραση «nurturing» που σημαίνει «τρέφω σωματικά και συναισθηματικά» ή «parenting», απαλείφοντας έτσι τη διάκριση των δύο φύλων.

Η μητρική φροντίδα είναι κάτι που μαθαίνεται με την εξάσκηση. Και οι δύο, άντρας και γυναίκα, μαθαίνουν πιο γρήγορα στην περίπτωση που και οι δύο είχαν στοργικούς γονείς. Η μητρική φροντίδα ωστόσο είναι και θέμα περιστάσεων. Άντρες που ανατρέφουν μόνοι τους τα παιδιά τους, υιοθετούν ευκολότερα από τους παντρεμένους μία συμπεριφορά όμοια με αυτή της γυναίκας. Κυριότερα όμως, η μητρική φροντίδα των δύο γονιών εξαρτάται από την παιδική τους ηλικία.

Προκειμένου να ασχοληθεί σωστά με το μωρό του, ο πατέρας πρέπει να επιστρατεύσει όλη του τη θηλυκότητα, η οποία επαναδραστηριοποιείται μαζί με την εγκυμοσύνη της γυναίκας. Ο μέλλον πατέρας υπόκειται σε πολλές ψυχολογικές αναταραχές όπως για

παράδειγμα την επιστροφή στην πρωτογενή μητρική του θηλυκότητα την οποία αρνούνται να παραδεχτούν και εκφράζουν με τις διάφορες παραξενιές τους κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης.

Μετά τη γέννα ο πατέρας γίνεται τόσο πιο στοργικός, όσο επαναδραστηριοποιεί τις αρχικές σχέσεις με τη μητέρα του. Όσο περισσότερο αφήνεται να καλυφθεί από τη θηλυκότητα του, τόσο περισσότερο συνδέεται με το μωρό του και τόσο καλύτερος πατέρας γίνεται. Οι πολυάριθμες μελέτες για τη σχέση πατέρα –νεογέννητου, με παρατηρήσεις κατά τους πρώτους δέκα μήνες αναφέρουν: «Οι πατέρες φροντίζουν τα μωρά το ίδιο καλά με τις μητέρες και περίπου όπως οι μητέρες». Πράγματι ο πατέρας μπορεί όπως και η μητέρα να διαμορφώσει μια πραγματική σχέση συμβίωσης με το μωρό αρκεί «να ξέρει να αποκομίζει την παραδοσιακή αρρενωπότητα. Καλοί γονείς είναι εκείνοι που ξέρουν να παίζουν με την αμφισεξουαλικότητά τους» (Elisabeth Badinter, 1992: 222-224).

Η Dominique Simonet αναφέρει, ότι αν ένας πατέρας φροντίζει καθημερινά το μωρό του, εξίσου ή περισσότερο από τη μητέρα, το μωρό δείχνει να συνδέεται μαζί του όλο και πιο πολύ. Σε άλλες έρευνες που μελέτησαν τις οικογενειακές σχέσεις μωρών ανάμεσα στους δεκαπέντε και τριάντα μήνες, δεν βρήκαν βασικές διαφορές στις αλληλεπιδράσεις με τον έναν ή τον άλλο γονιό. Η μητέρα παρεμβαίνει πιο συχνά, αλλά από ποιοτική άποψη δεν υπάρχει διαφορά. Και οι δύο οι γονείς επηρεάζουν την ανάπτυξη του παιδιού τους.

Χωρίς να είναι υποκατάστατο της μητέρας, ο πατέρας είναι αντικείμενο, πρώιμου δεσμού. Οι σχέσεις του με το μωρό είναι ιδιαίτερες καθώς όταν το παίρνει αγκαλιά, το παρασύρει σε ένα ζωνρό παιγνίδι με φωνές και γέλια ενώ η μητέρα συνήθως το παίρνει αγκαλιά για να το φροντίσει.

Ακόμα και αν οι πατεράδες δεν κάνουν πολλά προκειμένου να προβάλλουν το δεσμό τους με το μωρό, ο δεσμός αυτός υπάρχει. Ο χρόνος που περνάνε στο σπίτι τους με το μωρό τους είναι ελάχιστος σε σχέση με το χρόνο που περνάνε οι μητέρες, πράγμα που τους εμποδίζει να ασκήσουν το ταλέντο τους.

Ερευνητές παρατήρησαν διακριτικά Αμερικανούς και Σουηδούς γονείς που αντέστρεψαν τους ρόλους : « η μητέρα πηγαίνει στο γραφείο και ο πατέρας μένει στο σπίτι. Όταν όμως επιστρέφει η μητέρα, συνήθως ξαναπαίρνει αμέσως τον παραδοσιακό ρόλο του πατέρα – συντρόφου στο παιχνίδι. Καθένας δένεται με το δικό του δεσμό...» (Dominique Simonet, 1992: 224-227).

Σύμφωνα με την Αναστασία Χουντουμάδη, οι νεότεροι πατέρες έχουν βρεθεί να συμμετέχουν σε μεγαλύτερο ποσοστό στο μέγλωμα του παιδιού τους.

Κατά κύριο λόγο, η επιθυμία του νέου πατέρα να βρίσκεται με το βρέφος (4^η με 6^η εβδομάδα μετά τη γέννα) και να διαθέτει χρόνο γι' αυτό, επηρεάζεται από την ικανοποίηση που αντλεί από την πατρότητα, την αίσθηση αποδοχής στο σπίτι, τη λειτουργική σχέση με τη σύντροφο μετά τη γέννηση του παιδιού και την εμπιστοσύνη στο γονικό ρόλο. Όσο λοιπόν πιο θετικές είναι οι αντιδράσεις του πατέρα προς τον καινούργιο του ρόλο, τόσο μεγαλύτερη είναι η ευχαρίστηση που αντλεί από το μωρό του. Όσο περισσότερο ασχολείται με το βρέφος, τόσο αυξάνεται η ευχαρίστηση που αισθάνεται. Όσο πιο κακή είναι η ψυχολογική κατάσταση του πατέρα μετά τον τοκετό και όσο λιγότερη ευχαρίστηση αισθάνεται σχετικά με το βρέφος, τόσο πιο περιορισμένη είναι η συμμετοχή στη φροντίδα του (Χουντουμάδη, 1996: 122).

Κατά τον Ross D. Parke, «ο πατέρας έχει έμμεση επίδραση στο βρέφος με το να επηρεάζει τη συμπεριφορά της μητέρας απέναντι σε αυτό. Διαπιστώσαμε μία τέτοια επίδραση συγκρίνοντας μητέρες μόνες

κοντά στα μωρά τους, με μητέρες που είχαν δίπλα και τους άντρες τους. Όταν ήταν και οι πατέρες μαζί, οι μητέρες προσπαθούσαν λιγότερο να κεντρίσουν την προσοχή των παιδιών, τους μιλούσαν, τα χαίδευαν και τα έπαιρναν στα χέρια λιγότερες φορές, όμως τους χαμογελούσαν, τα ψαχούλευαν (μετρούσαν τα δάχτυλα του παιδιού του, εξέταζαν τα αυτάκια τους, ψηλαφούσαν το κεφαλάκι τους), πράγμα που δείχνει ότι η παρουσία του πατέρα αυξάνει το ενδιαφέρον της μητέρας για το νεογέννητο παιδί της».

Όπως συνεχίζει ο ίδιος, και οι πατέρες την ώρα που φροντίζουν τα παιδιά τους, ή παίζουν μαζί τους, προσαρμόζουν την ομιλία τους όπως και οι μητέρες. Αντίθετα από ότι κάνουν όταν μιλούν με μεγάλους, με τα μωρά τους κουβεντιάζουν σε πιο αργό ρυθμό, με σύντομες φράσεις, επαναλαμβάνοντας ό,τι λένε (Ross D Parke, 1987: 47-49).

3. Ο πατέρας κατά τη διάρκεια της νηπιακής και της σχολικής ηλικίας

Η συνειδητοποίηση του πατρικού ρόλου από το παιδί, αγόρι ή κορίτσι, το στρέφει στον πατέρα και αποκόπτεται από την πλήρη εξάρτηση με τη μητέρα του. Η λέξη και μόνο, σημαίνει για το παιδί ισχύ και δύναμη. Είναι η σιγουριά, ασφάλεια και η γαλήνη που του δίνουν τα δύο δυνατά του χέρια όταν το αγκαλιάζουν.

Είναι γνωστό, ότι ο πατέρας είναι για το παιδί το πρότυπο, ο κανόνας, το παράδειγμα. Μιμητικό ον το παιδί, αντιγράφει τις κινήσεις του, ό,τι βλέπει, ό,τι ακούει. Γι' αυτό η συμπεριφορά του πατέρα επηρεάζει όχι μόνο την παρούσα σχέση μεταξύ τους αλλά και ολόκληρη τη μελλοντική ζωή του παιδιού. Έτσι, όταν ο πατέρας είναι δυνατός και δοτικός το παιδί που θα τον μιμηθεί θα αρχίσει να μοιάζει με αυτά που εκείνος εκφράζει.

Σύμφωνα με τον Κοσμόπουλο, το παιδί - σ' αυτό το στάδιο - ανακαλύπτει τη γενετήσια σφαίρα ηδονής. Η διαπίστωση των διαφορετικών φύλων τοποθετεί μέσα του τα πρόσωπα του περιβάλλοντός του, ανάλογα με το φύλο τους αλλά και ανάλογα με τη «στάση» που το περιβάλλον εμπνέει προς αυτά ή το φύλο τους. Το αγόρι νιώθει τον πατέρα του να του κλέβει τη μητέρα, ενώ για το κορίτσι, ο πατέρας γίνεται αντικείμενο θαυμασμού. Αλλά και για τα δύο παιδιά η πατρική μορφή είναι η κυρίαρχη τώρα, ενώ στην προηγούμενη περίοδο ήταν η μητρική. Συναισθήματα άγχους και ενοχής διαδέχονται τα συναισθήματα ερωτικής αφοσίωσης. Οι νυχτερινοί εφιάλτες είναι συχνοί στην ηλικία αυτή.

Αλλά και οι γονείς αντιδρούν ανάλογα με το φύλο του παιδιού τους. Ο πατέρας για παράδειγμα, φέρεται αυστηρά στο αγόρι «για να το κάνει άντρα» και τρυφερά στο κορίτσι. Αν οι γονείς φερθούν σωστά,

αποδεχόμενοι ο καθένας το φύλο του (καθώς και το φύλο και το ρόλο του συντρόφου του), τη συζυγική του και γονεϊκή του ιδιότητα, θα βοηθήσουν τα παιδιά τους να λύσουν το σύμπλεγμα. Πέρα από την ανάγκη ικανοποίησης των αναπτυξιακών τάσεων, το αγόρι θα κατορθώσει σύντομα να ταυτιστεί με τον πατέρα (και για να έχει ιδιοποιηθεί με τον τρόπο αυτό τη μητέρα), το δε κορίτσι θα ταυτιστεί με τη μητέρα για να ιδιοποιηθεί τον πατέρα. Έτσι εσωτερικοποιεί τον ανταγωνιστικό γονέα και δεν υπάρχει λόγος να αγαπά διεκδικητικά τον άλλον (σελ.19).

Συνεχίζοντας ο Κοσμόπουλος αναφέρει ότι, «το παιδί λευτερωμένο τώρα απ' όλο αυτό το συναισθηματικό διχασμό θα μπορέσει να στραφεί σε κάτι εξωατομικό που το ελκύει, όπως το σχολείο, οι σύντροφοι. Η δυνατότητα αυτή αποτελεί σημαντικό σταθμό για την κοινωνικοποίησή του.

Αλλά η εσωτερικοποίηση των γονεϊκών εικόνων δεν είναι και η ρίζα της ηθικής συνείδησης στο παιδί. Είναι η ηλικία των ηθικών κανόνων του «πρέπει» και του «καλού» ή του «κακού». Βέβαια δεν μπορεί να προσλάβει την αντικειμενική γονεϊκή εικόνα, αλλά εκείνη που το ίδιο σχημάτισε γι' αυτήν. Η χαρακτηριστική σύγχυση της παιδικής ψυχολογίας ανάμεσα στα συναισθήματα του «Εγώ» και «μη Εγώ», ο γνωστός σαν «αντουαλισμός» (adualisme), προσλαμβάνει τους γονείς ακόμη σαν παντοδύναμους, τέλειους και γι' αυτό συγχρόνως φοβερούς ή καταπιεστικούς.

Η συμπεριφορά του πατέρα και οι σχέσεις του με το παιδί πρέπει να είναι ανάλογη με την ηλικία του παιδιού. Αν γίνει σεβαστός, τότε μπορούν να αναπτυχθούν αληθινές σχέσεις που θα βοηθήσουν το παιδί στη αύξηση της δικής του ωριμότητας. Ο πατέρας δεν πρέπει να είναι ούτε αυστηρός ούτε επιεικής. Μπορούμε να πούμε ότι η ισορροπία βρίσκεται στη μέση. Ούτε αυστηρότητα, ούτε υπερβολικά επιείκεια ή απόλυτη ελευθερία. Και τα δύο βλάπτουν. Η πολλή αυστηρότητα

τραυματίζει το παιδί ανεπανόρθωτα, του αλλοιώνει την προσωπικότητα και το κάνει άβουλο ή επαναστατικό.

Δοκιμάζουν να μιμηθούν τις πράξεις των γονιών τους ξεχνώντας τελείως τι είχαν υποφέρει οι ίδιοι σαν παιδιά. Ένας πατέρας που έτρωγε ξύλο όταν ήταν παιδί, έχει την τάση να δέρνει τα παιδιά του. Ξεχνά τελείως την ταπείνωση που είχε αισθανθεί παιδί, το μίσος και την αντίδραση που μεγάλωναν κάτω από το μαστίγωμα του πατρικού χεριού ή βέργας. Υπάρχουν πολλά παιδιά, που έχουν πιστέψει από τους γονείς τους ότι το ξύλο τους κάνει πραγματικά καλό. Στην ερώτηση, αν καμιά φορά τρώνε ξύλο, δίνουν την τρομακτική απάντηση: όταν μας χρειάζεται. Η εμπειρία της τιμωρίας και του ξύλου έστω και αν νομίζουμε ότι σβήνει ή χάνεται κάποτε, παραμένει τυπωμένη και γραμμένη στο χαρτί της ψυχής» (Κοσμόπουλος, 1988: 20).

Σύμφωνα με τον Ross Parke, το παιδί αισθάνεται καθημερινά την ανάγκη του ενδιαφέροντος του πατέρα του. Γυρίζοντας από την εργασία του ο πατέρας πρέπει να ενδιαφερθεί για το παιδί του. Το παιδί περιμένει τον πατέρα του με λαχτάρα, τον περιμένει να δει τι θα του φέρει, να του δείξει τα επιτεύγματα της ημέρας και να ακούσει τους επαίνους του, τον περιμένει για να του πει τα προβλήματά του και για να παίξει μαζί του.

Αν και είναι τόσο σημαντική η παρουσία του πατέρα για τα παιδιά αυτής της ηλικίας, πολλοί πατέρες αφήνουν τα βάρη στη μητέρα και περιορίζουν τα καθήκοντά τους απέναντι στα παιδιά στην παροχή υλικών αγαθών. Αγνοούν ότι κανένα παιγνίδι, καμία υλική παροχή δεν ισορροπεί με το βάρος της πατρικής αγάπης (Parke, 1987: 98).

4. Διαφορές ανάμεσα στη φροντίδα από τον πατέρα και από τη μητέρα

Σύμφωνα με την Elisabeth Badinter, αν και ο πατέρας μπορεί να φροντίσει το βρέφος το ίδιο καλά με τη μητέρα, οι ειδικοί της σχέσης πατέρα και παιδιού, παρατηρούν λεπτές διαφορές ανάμεσα στην αρσενική και στη θηλυκή μητρική φροντίδα. Ο πατέρας παίζει με το βρέφος περισσότερο από τη μητέρα, και τα παιχνίδια του είναι γενικά πιο διεγερτικά, πιο ρωμαλέα, πιο ερεθιστικά και προκαλούν αναστάτωση στο μωρό. Ο Yorgman σημειώνει ότι οι πατέρες καταπιάνονται πολύ γρήγορα με ψηλαφητά παιχνίδια και κάνουν κινήσεις που έχουν σκοπό να προκαλέσουν την έξαψη του παιδιού, ενώ οι μητέρες προτιμούν τα οπτικά παιχνίδια, που απαιτούν τη συγκέντρωση της προσοχής του. Από τη γέννηση του βρέφους, ο πατέρας που σε άλλες εκδηλώσεις συμπεριφέρεται όπως και η μητέρα, έχει την τάση να το κρατάει περισσότερο στην αγκαλιά του και να το νανουρίζει.

Ο πατέρας έχει διαφορετική συμπεριφορά ανάμεσα στο αρσενικό και το θηλυκό παιδί. Αντίθετα με τη μητέρα η οποία αντιμετωπίζει αγόρια και κορίτσια με τον ίδιο τρόπο, ο πατέρας φροντίζει περισσότερο τον αντρισμό του αρσενικού παιδιού. Όχι μόνο έχει τη διάθεση να παίζει μαζί του περισσότερο, αλλά και ενθαρρύνει τις αντρικές του αρετές όπως τη σωματική άσκηση, την ανεξαρτησία, την εξερεύνηση, ενώ είναι πιο τρυφερός με την κόρη του, στην οποία διεγείρει τα θηλυκά στοιχεία: γλυκύτητα, παθητικότητα, ηρεμία.

Άλλη διαφορά: «έχει παρατηρηθεί ότι οι γονείς αγγίζουν συχνότερα τα γεννητικά όργανα του παιδιού που έχει το ίδιο φύλο με αυτούς. Στην πραγματικότητα, δεν υπάρχει δυνατότητα καλής πατρότητας χωρίς την αποδοχή της λανθάνουσας ομοφυλοφιλίας μαζί με μία υποψία

παιδοφιλίας. Είναι καιρός να αναγνωρίσουμε στο πατέρα αυτό που πάντα παραδεχόμασταν για τη μητέρα» (σελ.225).

Η Badinter συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι, ο πατέρας εκτός του ότι αντιπροσωπεύει μια νέα πηγή διέγερσης και ένα διαφορετικό αντικείμενο αγάπης από τη μητέρα, αποκαλύπτει και ένα πολύ καλό πρότυπο ταύτισης για το γιο. Οι εργασίες του H. Biller και M. Laud έχουν αποδείξει ότι δεν έχει τόση σημασία η αρρενωπότητα του πατέρα όσο η τρυφερότητα και η θέρμη της σχέσης πατέρα και γιου. Με άλλα λόγια, τα «θηλυκά» χαρακτηριστικά του πατέρα είναι αυτά που προτρέπουν το γιο να τον θεωρήσει πρότυπο. Σίγουρα, θα γίνει περισσότερο ανδρόγυνος από το γιο ενός παραδοσιακού πατέρα, λιγότερο απόλυτος στη διάκριση των ρόλων των φύλων, καθώς όμως μεγαλώνει, το αγόρι έχει τη δυνατότητα να ταυτιστεί με ένα αντικείμενο αγάπης του ίδιου με αυτό φύλο.

Από τους δεκαοχτώ μήνες και ύστερα (φαλλικό στάδιο), ο γιος αναζητεί έντονα την παρουσία του πατέρα, τον μιμείται και τον προτιμά. Αυτό δεν έχει καμία σχέση με κάποια παθητική, θηλυκή συμπεριφορά, ούτε με την αγάπη προς τη μητέρα του. Κατά το Loewald, πρόωμη προσκόλληση στον πατέρα βασίζεται στην ταύτιση με ένα ιδεώδες. Έτσι αποκαθίσταται μια τριγωνική θετική προοιδιπόδεια σχέση που βοηθάει το αγόρι να βγει από το μητρικό δίλημμα και μετριάξει το φόβο απέναντι στις γυναίκες. Δεν καταπολεμά το οιδιπόδειο σύμπλεγμα ούτε το άγχος ευνουχισμού, αλλά περιορίζει τις δραματικές επιπτώσεις τους.

Οι πρωτοποριακές εργασίες των M.Lamb και M.Yogman (Badinter, 1992) δείχνουν ότι ο γονέας είναι αυτός που παρέχει εξουσία στο παιδί του το οποίο γίνεται αποκλειστικό αντικείμενο της αφοσίωσής του-χωρίς διάκριση φύλου- και αυτή η σχέση αγάπης δεν αποκλείει τις άλλες. Επιπλέον οι προτιμήσεις αλλάζουν με την ηλικία. Αν τα περισσότερα παιδιά δείχνουν προσκολλημένα στη μητέρα κατά τον πρώτο χρόνο της ζωής τους, στα επόμενα δύο χρόνια όλα τους θα αλλάξουν πολλές φορές

την προτίμησή τους προς τον ένα ή τον άλλο γονέα. Αυτό εξαρτάται από ψυχολογικές φάσεις, από το φύλο του παιδιού και από εξωτερικούς παράγοντες. Εντούτοις, όποια και αν είναι η εξέλιξη των αισθημάτων του, το παιδί εσωτερικεύει τους δύο διαθέσιμους γονείς του και δεν είναι πλέον εγκλωβισμένο σε μια σχέση για δυο που απειλεί να του προκαλέσει ασφυξία (Badinter, 1992:226-227).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ

1. Η σεξουαλική αγωγή στην οικογένεια

Σύμφωνα με τον Θ. Μπλούνα, με τον όρο σεξουαλική αγωγή, εννοούμε το σύνολο των παιδαγωγικών ενεργειών που αποβλέπουν στην υπεύθυνη ενημέρωση του παιδιού για τη φυσιολογία και την υγιεινή του ανθρώπινου σώματος.

Απώτερος σκοπός της σεξουαλικής αγωγής, είναι να προφυλάξει το άτομο από κινδύνους αφροδίσιων νοσημάτων και τραυματικών ψυχολογικών εμπειριών, στις σχέσεις του με το άλλο φύλο, να το βοηθήσει να αποκτήσει κοινωνικά αποδεκτές στάσεις απέναντι στο φαινόμενο της σεξουαλικότητας και γενικά να το καταστήσει ικανό να συμβιώσει με τα άλλα μέλη του κοινωνικού τους περιβάλλοντος.

Η σεξουαλική αγωγή, αποτελεί μία μακρά διαδικασία που αρχίζει από την οικογένεια και το σπίτι και συνεχίζεται στο σχολείο, συνήθως με βάση ειδικά προγράμματα.

Οι καταλληλότερες ευκαιρίες για τα πρώτα «μαθήματα» σεξουαλικής αγωγής, δίνονται όταν το παιδί ρωτά τους γονείς του κάτι σχετικό με τη σεξουαλική λειτουργία. Οι γονείς ωστόσο, δεν θα πρέπει να αφήνουν ανεκμετάλλευτες τις ευκαιρίες που παρέχουν για παράδειγμα ένας γάμος ή μία εγκυμοσύνη, για να εξηγήσουν στο παιδί τους.

Απόλυτοι κανόνες για όλους τους γονείς, δεν υπάρχουν, μιας και από οικογένεια σε οικογένεια η θρησκευτική και ηθική πλευρά της σεξουαλικότητας και οι αντίστοιχες αξίες διαφέρουν, καθώς και το γεγονός ότι οι γονείς «μεταφέρουν» στο παιδί τους τις στάσεις τους απέναντι στα ζητήματα αυτά, επηρεάζοντας μακροπρόθεσμα τη σεξουαλική συμπεριφορά των παιδιών τους.

Αυτό που έχει σημασία είναι η πληροφόρηση να μην προκαλέσει στο παιδί σεξουαλικές απωθήσεις, φοβίες, ενοχές και συμπλέγματα. Οι εξηγήσεις πρέπει να δίνονται στο παιδί με ειλικρίνεια, άνεση και ελευθερία, με την οποία δίνονται οι πληροφορίες για όλα τα φυσικά φαινόμενα.

Μια τέτοια φυσική προσέγγιση που προϋποθέτει «απομυθοποίηση» του σεξ στη συνείδηση των ίδιων των γονέων και απαλλαγή τους από κάποια «ταμπού» που έχουν τις ρίζες τους στη δική τους παιδική ηλικία, θα ενθαρρύνει το παιδί να ρωτήσει χωρίς αναστολές, κάθε τι που το απασχολεί. Με αυτό τον τρόπο θεμελιώνεται και μία σχέση εμπιστοσύνης και σε αυτό τον τομέα, σχέση που θα προλάβει τη δημιουργία ανησυχιών και προβλημάτων κατά την περίοδο της εφηβείας (Θ. Μπλούμας "Παιδαγωγική-Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό", 1989: 1081-1082).

Κατά τον Martin Herbert, όσο πλήρης και αν είναι η σεξουαλική διαπαιδαγώγηση στην οικογένεια, το πιο σημαντικό της στοιχείο είναι το παράδειγμα που παίρνουν τα παιδιά από τη ζωή των γονιών τους. Τα παιδιά μπορούν να μάθουν, μέσα από τη ζωή τους στην οικογένεια ότι η αγάπη και ο έρωτας βασίζονται στο σεβασμό για τους άλλους – αφού πρώτα τον έχουν νιώσει για τον εαυτό τους.

Η σεξουαλική αγωγή αρχίζει με τρόπον άδηλους, μη ορατούς, μη απτούς σχεδόν από την αρχή της ζωής των παιδιών. Ο γονέας παρέχει σεξουαλική αγωγή ακόμα και με την απλή παρουσία του. Κυριότερο ρόλο στην αγωγή του παιδιού δεν παίζει το τι λένε οι γονείς αλλά το τι κάνουν. Η ηλικία των δύο ή τριών ετών, είναι η ηλικία που γενικά το παιδί αρχίζει να κάνει ερωτήσεις. Αν οι γονείς βιαστούν πολύ, ακόμα και οι καλύτερες προσπάθειες πάνε χαμένες. Αν πάλι αργήσουν πολύ, κινδυνεύουν να γελοιοποιηθούν. Κατά τον James Thurber: «Οι γονείς διστάζουν να συζητήσουν ήρεμα και λογικά με τα παιδιά τους για δύο λόγους: γιατί νοιώθουν φόβο μήπως μάθουν κάτι που δεν θέλουν να ξέρουν, ή γιατί αν

μάθουν κάτι θα θέλανε να αποφύγουν την ταπείνωση, να το μάθουν από το παιδί τους» (σελ. 133).

Κατά τον Schwarz: «Βασική προϋπόθεση για να αποδώσει η σεξουαλική αγωγή είναι μία ξεχωριστή ικανότητα, την οποία, ελλείψει καλύτερου όρου, την αποκαλώ σεξουαλική επίγνωση. Με αυτό εννοώ, ότι το παιδί πρέπει να μπορεί να κατανοεί ότι οι λέξεις που χρησιμοποιούνται, τα γεγονότα που συνάπτονται, ακόμα και οι πράξεις που γίνονται, όλα αυτά έχουν τις ιδιαίτερες χρωματικές αντανakλάσεις του σεξ και ότι κατά κάποιο τρόπο σχετίζονται με αυτόν το παράξενο και διάχυτα βιωμένο ερωτικό συναίσθημα. Μέχρι να φτάσει το παιδί σε αυτό το επίπεδο ανάπτυξης και να αποκτήσει αυτή την επίγνωση, όχι μόνο οι εκπαιδευτικές μας προσπάθειες για σεξουαλική διαπαιδαγώγηση πάνε χαμένες, αλλά γενικώς τα παιδιά μένουν ανέγγιχτα από κάθε άλλου είδους σεξουαλικές επιδράσεις που έρχονται απ' έξω. Βέβαια ο βαθμός και το είδος αυτού του "απυρόβλητου" είναι διαφορετικά για κάθε παιδί».

Οι περισσότεροι ειδικοί ωστόσο φαίνεται να συμφωνούν ότι η σωστή ηλικία για να πληροφορήσουμε ένα παιδί για σεξουαλικά θέματα, είναι όταν αυτό μας το ζητήσει με τις ερωτήσεις του. Το κατά πόσο το παιδί θα νιώθει ελεύθερο να πάει με τέτοιες ερωτήσεις στους γονείς του, εξαρτάται από την ατμόσφαιρα που περιρρέει αυτά τα «προσωπικά» θέματα και προς την οποία το παιδί έχει «συντονιστεί» στην καθημερινή του ζωή μέσα στο σπίτι (Martin Herbert, 1996: 134-136).

2. Παράγοντες επίδρασης στην ψυχοσεξουαλική συμπεριφορά του παιδιού

Κατά τον Martin Herbert (1996), οι διάφορες μορφές σεξουαλικής συμπεριφοράς – όπως η ταύτιση με ένα ορισμένο φύλο και ο σεξουαλικός διερεθισμός και η διέγερση, η επιλογή συντρόφων και οι τρόποι σεξουαλικής ικανοποίησης – είναι ένα περίπλοκο θέμα και παράγοντες όπως γενετικοί, ανατομικοί, ορμονικοί, περιβαλλοντικοί, πολιτιστικοί και κοινωνικοί παίζουν ρόλο στη διαμόρφωσή της. Το νεογέννητο, από ψυχολογική άποψη, δεν είναι ως προς κανένα ουσιώδες χαρακτηριστικό σεξουαλικά διαμορφωμένο. Η ταυτότητα και ο ρόλος του φύλου αποκτώνται κατά την παιδική ηλικία (σελ. 124).

Σύμφωνα με τον ίδιο, κατά το δεύτερο έτος το παιδί έχει αρχίσει να κάνει διαφοροποιήσεις ανάμεσα στο αρσενικό και στο θηλυκό. Στο τέταρτο έτος έχει ήδη διαιρέσει τον κόσμο σε αρσενικούς και θηλυκούς ανθρώπους και δείχνει έντονο ενδιαφέρον για τις διακρίσεις μεταξύ αγοριού και κοριτσιού. Η προτίμηση για το ρόλο του ενός ή του άλλου φύλου αρχίζει επίσης να προβάλλει γύρω στο τρίτο έτος. Από το έβδομο έτος το παιδί προσπαθεί να διαμορφώσει τη συμπεριφορά του με βάση το «κοινωνικό καλούπι», ό,τι κατά την κοινωνική κρίση είναι σύμφωνο με το ανατομικό του φύλο. Το παιδί θυμώνει όταν του λένε ότι συμπεριφέρεται κατά τρόπο που θεωρείται χαρακτηριστικός της συμπεριφοράς του αντίθετου από το δικό του φύλο. Από τη στιγμή που τα πρότυπα της συμπεριφοράς του «ρόλου του φύλου» έχουν αφομοιωθεί από το παιδί, δεν αλλάζουν πλέον εύκολα.

Εκείνο λοιπόν που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι ο τρόπος ανατροφής και η καθοδήγηση στα θέματα του ρόλου του φύλου. Παρόλο δηλαδή που οι βιολογικοί παράγοντες ασκούν κάποια επίδραση, εντούτοις ο καθοριστικός παράγοντας είναι το είδος της ταυτότητας του φύλου που

οι γονείς προδιαγράφουν για το παιδί τους. «Ο κύβος έχει ριφθεί, ήδη από το έκτο έτος της ηλικίας. Μετά από αυτή την ηλικία, ριζικός επαναπροσδιορισμός του ρόλου και αλλαγή της ταυτότητας του φύλου, είναι πολύ δύσκολο να γίνουν». Μελέτες που έχουν γίνει και για άτομα που παρουσιάζουν βιολογικές και ανατομικές ανωμαλίες – δυσπλασία , ανωμαλίες στα εξωτερικά γεννητικά όργανα ή πραγματικός ερμαφροδισμός – δείχνουν ότι οι προγεννητικές, γενετικές ή ορμονικές επιδράσεις παίζουν μόνο δευτερεύοντα ρόλο (Martin Herbert, 1996:125-127).

3. Η ταύτιση του παιδιού με τους γονείς

Κατά τον Martin Herbert, έχουν γίνει προσπάθειες για να ερμηνευθεί ο τρόπος με τον οποίο το παιδί αποκτά τα πρότυπα συμπεριφοράς του ρόλου του φύλου του. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στο ρόλο της ταύτισης.

Με τον όρο «ανακλητική ταύτιση», εννοούμε εκείνον τον τύπο ταύτισης, που παρακινεί το παιδί να αναπαραγάγει τις μορφές συμπεριφοράς των γονέων του, γιατί διαφορετικά φοβάται μήπως χάσει την αγάπη τους. Η «αμυντική ταύτιση» είναι η περίπτωση, που ονομάζεται ταύτιση με τον επιτιθέμενο. Το παιδί υιοθετεί τον τρόπο ζωής των γονέων του μέσω του φόβου της σκληρής τιμωρίας, σ' αυτή την περίπτωση.

Σύμφωνα με τη θεωρία της ανακλητικής ταύτισης, το παιδί ταυτίζεται και μιμείται τη συμπεριφορά του γονέα με τον οποίο διατηρεί μια ζεστή σχέση. Η γονεϊκή ζεστασιά και στοργική φροντίδα είναι συχνά πιο σημαντική για τα κορίτσια, για την ενίσχυση του κατάλληλου ρόλου του φύλου τους, παρά για τα αγόρια. Περισσότερο καθοριστικό στοιχείο για την απόκτηση της σεξουαλικής ταυτότητας του αγοριού είναι η επιβολή και η ισχύς του πατέρα. Αγόρια που προέρχονται από οικογένειες όπου κυριαρχεί ο πατρικός ρόλος, δείχνουν μεγαλύτερη προτίμηση στον ανδρικό ρόλο και ταυτίζονται περισσότερο με τον πατέρα, απ' ότι τα αγόρια που προέρχονται από οικογένειες όπου κυριαρχεί ο μητρικός ρόλος. Τα αγόρια με έντονη ανδροπρεπή συμπεριφορά βλέπουν τον πατέρα τους ως πιο δυνατό, από ότι τα αγόρια με γυναικεία συμπεριφορά. Επίσης, ένας κυριαρχικός τύπος του πατέρα, μπορεί να καταστήσει πιο έντονη τη θηλυκότητα στις θυγατέρες του.

Η αμυντική ταύτιση μπορεί να ερμηνευθεί καλύτερα με τη φροϋδική θεωρία για το «οιδιπόδειο σύμπλεγμα», κατά το οποίο υπάρχει μία αμοιβαία έλξη μητέρας – γιου ή πατέρα – κόρης (σύμπλεγμα της

«Ηλέκτρας») με την ταυτόχρονη αντιζηλία ανάμεσα στον πατέρα και στο γιο και στη μητέρα και στην κόρη.

Ο νεαρός γιος, στη φάση του οιδιπόδειου συμπλέγματος, αντιμετωπίζει μία άλυτη συναισθηματική σύγκρουση ανάμεσα στο φόβο του μήπως χάσει την πατρική στοργή και φροντίδα αφενός και στη ζήλια που νιώθει προς τον «αντίζηλο» πατέρα του αφετέρου. Η ζήλια του παιδιού και η συνειδητοποίηση της αδυναμίας του όταν συγκρίνεται ως αντίζηλος του πατέρα του, τα οποία αυξάνονται όταν η επιρροή και οι απαιτήσεις του πατέρα πάνω στη μητέρα, έρχονται σε σύγκρουση με τις επιθυμίες του ίδιου του παιδιού για την αποκλειστικότητα της μητρικής προσοχής και αγάπης. Στο μυαλό του παιδιού αυτές οι απαγορευμένες αλλά και ισχυρές παρωθήσεις, μπλέκονται και συγχέονται με την αγάπη, το σεβασμό και την εμπιστοσύνη που το παιδί κατά κανόνα νιώθει για τον πατέρα του. Επειδή είναι αγόρι, η φυσιολογική του επιθυμία είναι να διαμορφώσει τον εαυτό του σαν τον πατέρα του, σαν έναν ήρωα που τον θαυμάζει, ενώ από την άλλη θέλει να τον εξαφανίσει σαν σύμβολο εξουσίας, ώστε να πάρει ο ίδιος τη θέση του.

Ακόμα και στο θέμα της ταύτισης, τα αγόρια αντιμετωπίζουν μία ακόμα δυσκολία, γιατί πρέπει να εγκαταλείψουν την αρχική τους ταύτιση με τη μητέρα και να ταυτιστούν με τον πατέρα προκειμένου να αποκτήσουν τις κατάλληλες αντρικές ιδιότητες. Το κορίτσι αντίθετα, διατηρεί το αρχικό του πρότυπο ταύτισης – τη μητέρα. Συμπερασματικά λοιπόν, από τα παραπάνω, το παιδί μαθαίνει μέσω της ταύτισης (Martin Herbert, 1996:127-129).

Ο Cooper, υποστηρίζει ότι ο πατέρας, είναι ακατάλληλος σαν αντικείμενο ταύτισης και διαπιστώνει ότι: «Το παιδί διδάσκεται κυρίως όχι πως πρέπει να επιβιώνει στην κοινωνία, αλλά να υποτάσσεται σε αυτήν... Δεν χρειαζόμαστε πια μητέρες και πατέρες. Χρειαζόμαστε μόνο φροντίδα με μητρική και πατρική στοργή».

Όπως όμως διατυπώνεται και από την Αννε – Λορέ Φον Κάνιτζ (1980), ο πατέρας επιδρά πολύ νωρίς στην ανάπτυξη του κόσμου του παιδιού κατά τρόπο διαφορετικό από τη μητέρα, γιατί η εμφάνισή του – το ύφος του, η βαθύτερη φωνή του, τα γένια του, οι αντρικές κινήσεις και γκριμάτσες του – τον κάνουν να ξεχωρίζει εντελώς.

Αποδείχτηκε πόσο αρνητικές συνέπειες έχει η έλλειψη του πατέρα για την ανάπτυξη του παιδιού. Βασικά τα αγόρια δυσκολεύονται στην εύρεση του ανδρικού εαυτού τους, ενώ τα κορίτσια οδηγούνται σε υπερβολικά ισχυρή εξάρτηση από τη μητέρα τους, σε έλλειψη αυτοπεποίθησης και σε καθυστέρηση της ωρίμανσής τους.

Ο πατέρας ωστόσο δεν είναι μόνο σημαντικός σαν αντικείμενο ταύτισης για το γιο του αλλά και για την κόρη του σαν «αντιπρότυπο» σε σχέση με τη μητέρα. Με τη συμπεριφορά του και τις ανδρικές εκδηλώσεις του, ενισχύεται γενικά η ταύτιση του μικρού κοριτσιού με το θηλυκό της ρόλο (Αννε Λορέ– Φον Κάνιτζ, 1980: 51-52).

4. Διαταραχές του ρόλου του φύλου

Σύμφωνα με τον Martin Herbert, το πρόβλημα που προκαλεί έντονη ανησυχία, πολύ περισσότερο στον πατέρα απ' ό τι στη μητέρα, είναι οι θηλυπρεπείς συμπεριφορά του αγοριού. Αυτό συμβαίνει όταν σταθερά πλέον το αγόρι, θέλει να ντύνεται με γυναικεία ρούχα ή αν δείχνει προτίμηση στις «κοριτσιίστικες ασχολίες» – να παίζει με κούκλες, να σχεδιάζει και να ράβει ρούχα. Τέτοιες καταστάσεις είναι διαταραχές ταύτισης με το φύλο και προβλήματα ρόλου του φύλου.

Η ταύτιση με το φύλο, είναι η ψυχολογική διαδικασία με την οποία το παιδί μαθαίνει τις συμπεριφορές και τις στάσεις που είναι αρμόζουσες στο ανατομικό φύλο. Ο ρόλος του φύλου, αναφέρεται στα ψυχολογικά χαρακτηριστικά που είναι τυπικά, του ενός φύλου σε σχέση με το άλλο. Τα κορίτσια έχουν πολλή μεγάλη ελευθερία στη διαμόρφωση της συμπεριφοράς τους καθώς μπορούν να συμπεριλάβουν και εκδηλώσεις που είναι χαρακτηριστικές των αγοριών. Οι γονείς δεν έχουν σοβαρές αντιρρήσεις, να παίζουν με παιχνίδια αγοριών, να φορούν παντελόνια, να διασκεδάζουν με αγορίστικες δραστηριότητες. Αντίθετα δε δέχονται εύκολα μια τέτοια διαφυλική αναστροφή στα αγόρια, τα οποία εξαιτίας αυτής της ακαμψίας του ανδρικού ρόλου, μαθαίνουν νωρίτερα και συνειδητοποιούν καλύτερα ποιες μορφές συμπεριφοράς είναι κατάλληλες για το φύλο τους.

Οι γονείς και ειδικότερα οι πατεράδες, συχνά δίνουν έμφαση στην αρρενωπότητα των αγοριών και ανησυχούν για την ταυτότητα του φύλου τους. Ανησυχούν για το κατά πόσο το αγόρι ταυτίζεται με το φύλο του και θεωρεί τον εαυτό του ως αρσενικό. Συγγέοντας το πρόβλημα της ομοφυλοφιλίας με το πρόβλημα ταυτότητας του φύλου, ανησυχούν μήπως το παιδί τους γίνει ομοφυλόφιλος. Ωστόσο, υπάρχουν τρεις όροι που συχνά συγγέονται μεταξύ τους.

Ο όρος αναστροφή του φύλου, αναφέρεται στην αδυναμία του ατόμου να αποδεχθεί το ρόλο του ανατομικού του φύλου, με αποτέλεσμα να ταυτίζεται με το αντίθετο φύλο και να υιοθετεί την ψυχολογική ταυτότητα του αντίθετου φύλου ή μία διφυλικότητα. Ορισμένοι ειδικοί υποστηρίζουν ότι η ταύτιση αυτή γίνεται σε ασυνείδητο επίπεδο στα πρώτα χρόνια της ζωής και μόνο όταν το παιδί ωριμάσει αποδέχεται σταδιακά τον αποκλίνοντα ρόλο του φύλου σε συνειδητό επίπεδο και τελικά το καθιστά αναπόσπαστο μέρος της εικόνας του εαυτού του, της «αυτό-αντίληψης». Ο όρος ομοφυλοφιλία αναφέρεται στις σεξουαλικές σχέσεις ανάμεσα σε άτομα του ίδιου φύλου. Η ουσιώδης απόκλιση σε αυτή την περίπτωση εντοπίζεται στην επιλογή του σεξουαλικού συντρόφου. Ο όρος παρενδυσία, αναφέρεται στην ψυχαναγκαστικού τύπου τάση του ατόμου να ντύνεται με ρούχα του αντίθετου φύλου, πράγμα που συμβαίνει αρκετά συχνά στην παιδική ηλικία.

Η κατεύθυνση που παίρνουν τα σεξουαλικά ενδιαφέροντα του ατόμου – η εκλογή του σεξουαλικού συντρόφου – πολύ σπάνια καθορίζονται από χρωμοσωματικές ή ορμονικές ανωμαλίες. Οι πρώτες εμπειρίες του παιδιού στα πρώτα χρόνια της ζωής, φαίνεται ότι παίζουν σημαντικό ρόλο σε πολλές περιπτώσεις ατόμων με ομοφυλοφιλικές τάσεις, καθώς επίσης και οι χαλαρές σχέσεις με τους γονείς – κυρίως με το γονέα του ίδιου φύλου – θεωρείται ότι είναι παράγοντες που συντελούν στην εκδήλωση ομοφυλοφιλικών διαθέσεων. Αν αναλογιστούμε πόσα άτομα με ισχυρή ετεροφυλικότητα είχαν χαλαρές σχέσεις με τους γονείς τους, η θεωρία αυτή χάνει ένα μέρος από την ερμηνευτική της αξία και ανατρέπεται. Πολλές ενδείξεις όμως φανερώνουν ότι οι σχέσεις των μελών της οικογένειας μεταξύ τους, στα πρώτα χρόνια ζωής του παιδιού, συντελούν, κατά κάποιο τρόπο, στην εμφάνιση της ομοφυλοφιλίας, καθώς και άλλων σεξουαλικών παρεκκλίσεων, αλλά το «πώς» και το «γιατί» παραμένουν ανεξιχνίαστα (Martin Herbert, 1996 :122 – 123).

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΑΠΟΥΣΙΑ ΤΟΥ ΠΑΤΕΡΑ

1α) Μονογονεϊκές οικογένειες

Σύμφωνα με την Μπαρμπαλή, το πρόβλημα των μονογονεϊκών οικογενειών, έχει πάρει διαστάσεις στην εποχή μας (όπου η συνήθης μορφή είναι πυρηνική), αφ' ενός λόγω της αύξησής τους και αφ' ετέρου της αδυναμίας τους να εξασφαλίσει τους απαραίτητους όρους επιβίωσης, όταν ο θάνατος του ενός γονέα, το διαζύγιο ή η εγκατάλειψη, επιφέρουν τη διάλυση του «οικογενειακού κυττάρου».

Το μεγάλωμα των παιδιών από έναν γονέα, δημιουργεί πρόσθετα βάρη γιατί αυξάνει τις ευθύνες που έχει για αυτά. Ο μόνος πατέρας έχει επιπρόσθετα προβλήματα που προσδιορίζουν το φύλο και τον παραδοσιακό του ρόλο στην κοινωνία και στην οικογένεια, συν το γεγονός ότι η κοινωνία δεν έχει τις κοινωνικές υποδομές που έχει για τις άλλες κατηγορίες μονογονεϊκών οικογενειών.

Ο μόνος γονέας έχει συχνά να αντιμετωπίσει μία σειρά προβλημάτων όπως οικονομικά, συνδεδεμένα με την ανεπαρκή επαγγελματική κατάρτιση, κατοικίας, καθώς και κοινωνικές και ψυχολογικές πιέσεις, αφού επιθυμώντας να αφιερώσει αρκετό από το χρόνο του στα παιδιά του, εκτίθεται στην κοινωνική μοναξιά και την ψυχική καταπίεση.

Και τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών έχουν μία σειρά ψυχολογικών προβλημάτων που οφείλονται στην έλλειψη του ενός γονέα. Οι περισσότερες μονογονεϊκές οικογένειες έχουν παιδιά προσχολικής ή σχολικής ηλικίας και γενικά ανήλικα εξαρτημένα άτομα. Γι' αυτό το να

είναι κάποιος μόνος γονέας, σημαίνει κατ' αρχήν να υπολογίζει μόνο στον εξαρτώνται από αυτόν (σελ.199-200).

Κατά την ίδια, ένα από τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει ο μόνος πατέρας είναι η φροντίδα των παιδιών και του νοικοκυριού. Μιας και η κοινωνία μας είναι βασισμένη στη διάκριση των ανδρικών και γυναικείων ρόλων, ο μόνος πατέρας εξαρτάται από την πατρική του οικογένεια και αναθέτει τις ευθύνες του σε τρίτο πρόσωπο που ενεργεί ως μητρικό πρότυπο.

Υπάρχει και ένα μικρό ποσοστό γονέων που αποφασίζουν να ζήσουν με άλλο σύντροφο επειδή θέλουν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους (σελ. 202).

Συνεχίζοντας η Ειρήνη Μπάρμπαλη αναφέρει ότι, όποια και αν είναι η αιτία της διάσπασης της οικογένειας, η σπιτική γαλήνη έχει διαταραχθεί και είναι βέβαιο ότι έχει μειωθεί η προσοχή στα παιδιά τα οποία με τη σειρά τους παρουσιάζουν προβλήματα όπως, μαθησιακές δυσκολίες, επιθετικότητα, υπερκινητικότητα, έλλειψη αυτοπεποίθησης.

Οι επιπτώσεις που έχει στο παιδί η διάλυση της οικογένειάς του είναι ανάλογες με την ηλικία του και την ωριμότητά του στο βαθμό που θα συνδέσει την κατάσταση που έχει επέλθει στην οικογένεια με τη δική του συμπεριφορά. Όταν τα παιδιά μεγαλώσουν σε ατμόσφαιρα αβεβαιότητας νευρωτικών καταστάσεων, εσωστρέφειας και επιθετικότητας, αναπτύσσουν άγχος και αγωνία που τα εμποδίζει στη νοητική, ψυχολογική και κοινωνική εξέλιξή τους. Η καλή ή κακή ιδέα που θα σχηματίσει το παιδί για τον εαυτό του, όταν μεγαλώσει έχει άμεση σχέση με την εσωτερίκευση των προτύπων της μητέρας και του πατέρα του. Η έλλειψη προτύπου του ενός γονέα μπορεί να αναστείλει την κοινωνικοποίηση του παιδιού, την εκμάθηση κοινωνικών ρόλων και την ανάπτυξη κάθε τύπου σχέσεων – φιλικών, ερωτικών, κοινωνικών κ.τ.λ. (Μπαρμπαλή, 1993: 204-205).

Κατά τον Martin Herbert, τα νοικοκυριά με ένα γονέα αυξάνονται συνεχώς και οι μοναχικοί γονείς αντιμετωπίζουν μεγάλες δυσκολίες. Τα πιο συνηθισμένα προβλήματα ωστόσο των μονογονεϊκών οικογενειών είναι τα εξής:

- Θέματα πειθαρχίας: η μητέρα που δεν μπορεί να αντεπεξέλθει κάποιες φορές σωστά στη σχέση της με τον έφηβο γιο της .
- Κατανόηση: ο πατέρας που αδυνατεί με ευαισθησία και κατανόηση να μεγαλώσει ένα κορίτσι.
- Ενδιαφέροντα: η μητέρα που δεν καταφέρνει να λατρέψει τα ίδια χόμπυ και ενασχολήσεις με το γιο της.
- Σεξουαλική διαπαιδαγώγηση: ο πατέρας που δυσκολεύεται να μιλήσει στην κόρη του για τις αλλαγές που θα επέλθουν στη εφηβεία της και θα πρέπει να προετοιμαστεί γι' αυτό.
- Ταυτότητα φύλου: η μητέρα που φοβάται μήπως οι τρόποι της ως γυναίκα μεταδώσουν θηλυπρεπείς τρόπους στο γιο (Martin Herbert, 1997: 198-199).

Οι Α. Μισέλ και Μουσούρου, αναφέρουν ότι στις Η.Π.Α., οι κοινωνιολόγοι διακρίνουν την αντρική γονεϊκότητα, που είναι προϊόν ελεύθερης επιλογής από τη βιολογική γονεϊκότητα. Ένα καινούργιο στοιχείο εμφανίζεται: με αίτησή τους οι διαζευγμένοι πατέρες παίρνουν την επιμέλεια των παιδιών, ενώ παραδοσιακά, οι μητέρες είχαν την επιμέλεια αυτή. «Οι πατέρες αυτοί αισθάνονταν απόλυτα ικανοί να ανταποκριθούν αποτελεσματικά στις επιπτώσεις της επιθυμίας τους να είναι ο κύριος γονέας των παιδιών τους».

Η εμφάνιση αυτού του καινούργιου τρόπου ζωής των αντρών είχε το αντίστοιχό της και στις γυναίκες. Ωστόσο οι γυναίκες που ζουν μόνες μπορεί να αποδεικνύονται ιδιαίτερα ικανές να αναθρέψουν μόνες τα παιδιά τους, αντιμετωπίζουν όμως κοινωνικές και οικονομικές διακρίσεις που δυσχεραίνουν τη ζωή τους (Μουσούρου, 1993: 215-216).

β) Η μονογονεϊκή οικογένεια που απουσιάζει ο πατέρας

Σύμφωνα με τον W.Draper, η ανατροφή του παιδιού σε οικογένεια χωρίς πατέρα μειώνει την απόδοσή του σε γνωστικά τεστ. Το ίδιο ισχύει και όταν υπάρχει μεν ο πατέρας, αλλά δεν συμμετέχει στην ανατροφή των παιδιών.

Το στρες, οι συγκρούσεις στην οικογένεια, η ανικανότητα της μητέρας να σηκώσει μόνη της το βάρος της ανατροφής και της σωστής αγωγής των παιδιών της, οι συνθήκες διαβίωσης, οι κοινωνικές και οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζει κατά τη μόνιμη απουσία του πατέρα, την εμποδίζουν να δημιουργήσει και να διατηρήσει μια ζεστή ατμόσφαιρα. Αρκετές φορές οι παράγοντες αυτοί ευθύνονται για τη ροπή του παιδιού προς την «παραμπωματική» συμπεριφορά.

Συχνά η αντίδραση του παιδιού προς τον απόντα πατέρα είναι, είτε με εξιδανίκευση του, είτε με υποτίμησή του. Μπορεί να θελήσει να διατηρήσει στη μνήμη του, την εικόνα ενός «καλού» πατέρα και εκφράζει την επιθυμία του να γυρίσει. Ταυτιζόμενο με τη μορφή του πατέρα, μπορεί να καταφέρει να αποβάλλει τον πόνο, που του προκαλεί η απουσία του (W. Draper "Παιδαγωγική-Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια-Λεξικό", 1991: 3774).

2. Απουσία του πατέρα από την οικογένεια

λόγω διαζυγίου

ι) Οι χωρισμένοι γονείς και το παιδί

Το θέμα (Χουρδάκη) χωρισμένοι γονείς και το παιδί πριν μερικά χρόνια θα παρουσιαζόταν κάπως ειδικό, γιατί δεν θα ενδιέφερε πολύ κόσμο. Σήμερα δεν μπορούμε να πούμε πως είναι ειδικό, έγινε από τα πιο γνωστά που υπάρχουν. Για δύο βασικά λόγους. Ο πρώτος λόγος είναι πως το διαζύγιο στην εποχή μας δεν είναι κάτι σπάνιο. Υπάρχουν πολλές κατηγορίες ανθρώπων που για ορισμένους λόγους χωρίζουν, δεν μπορούν να ζήσουν μαζί.

Ο δεύτερος λόγος αφορά κυρίως τη ψυχολογία. Για τους ψυχολόγους ατμόσφαιρα διαζυγίου δεν υπάρχει μόνο στην εποχή που αρχίζουν οι νομικοί να μιλάνε για διαζύγιο, από τη στιγμή δηλαδή που θα κατατεθεί μία αγωγή στο δικαστήριο και θα ζητήσουν δύο άνθρωποι που ζούσαν μαζί να διαλύσουν τη συμβίωσή τους. Το θέμα όμως αρχίζει από πολύ νωρίτερα, όπου υπάρχει ένα προηγούμενο διαζύγιο από το νομικό. Το συναισθηματικό διαζύγιο, που σημαίνει πως οι δύο άνθρωποι έχουν αρχίσει από πολύ νωρίς να μην συνεννοούνται και να θέλουν να χωρίσουν τους δρόμους τους.

Έχουν γίνει αρκετές έρευνες από την κοινωνιολογία και την ψυχολογία για να μελετηθεί το φαινόμενο, γιατί στην εποχή μας, τα διαζύγια είναι πολύ περισσότερα από ότι ήταν παλαιότερα, με το ερώτημα γιατί οι άνθρωποι σήμερα φθάνουν πολύ νωρίς στο σημείο να μην μπορούν να συνεννοηθούν (σελ. 132).

Η Χουρδάκη συνεχίζει θέτοντας το ερώτημα «τι γίνεται όμως με την ψυχολογία των συζύγων που χωρίζουν και την ψυχολογία των παιδιών;». Οι γονείς συνήθως, όταν πρόκειται να χωρίσουν αισθάνονται

ενοχή απέναντι στα παιδιά. Νομίζουν, και είναι σωστό, πως τα παιδιά είναι θύματα των γονιών και αισθάνονται να ταλαιπωρούνται άδικα από γονείς, που ίσως δεν είχαν δικαίωμα να τα ταλαιπωρήσουν με αυτό τον τρόπο. Μία άλλη κατηγορία γονέων δεν αισθάνονται συναισθήματα ενοχής απέναντι στο παιδί. Αντίθετα, αισθάνονται θυμό, γιατί νομίζουν πως τα παιδιά είναι εμπόδιο στην επίλυση της υπόθεσής τους. Πολλές φορές οι γονείς είναι θυμωμένοι, επιθετικοί, το δείχνουν φανερά και νομίζουν πως τα παιδιά είναι το εμπόδιο σε μία κρίσιμη φάση της ζωής τους.

Υπάρχει ακόμη μία κατηγορία γονέων που αδιαφορεί για την ψυχολογία των παιδιών τους. Την βλέπουν, την παρακολουθούν, τη ζουν μα είναι τόσο συγκεντρωμένοι στο δικό τους προσωπικό πρόβλημα, που όλα τα άλλα τα βάζουν σε δεύτερη μοίρα. Βλέπουν εκείνη τη στιγμή πως το παν καταστρέφεται γι' αυτούς και σκέπτονται πως το παιδί έχει όλη την ευχέρεια να ζήσει καλά, αυτοί όμως που χάνονται αυτή τη στιγμή είναι οι ίδιοι και αδιαφορούν κατά κάποιο τρόπο για το παιδί.

Τα παιδιά από την πλευρά τους παρακολουθούν τη διαδικασία του διαζυγίου, είτε το φανερώνουν είτε όχι. Από την πρώτη στιγμή που θα δουν ορισμένα συμπτώματα, ορισμένους μικροκαβγάδες μέσα στο σπίτι αρχίζουν να ανησυχούν. Τα παιδιά είναι πολύ ευαίσθητα σε κάθε τι που αφορά την ασφάλειά τους και την ήσυχη ατμόσφαιρα του σπιτιού. Η καλή ατμόσφαιρα δημιουργεί πολύ καλές προϋποθέσεις για την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού. Δεν υπάρχει αμφιβολία πως το διαζύγιο είναι δοκιμασία για την ψυχική υγεία των παιδιών. Τα παιδιά, ευαίσθητοι δέκτες όπως είναι, καταλαβαίνουν πως κάτι συμβαίνει ανάμεσα στους γονείς, και εκείνο που ταλαιπωρεί περισσότερο είναι πως αυτό που τους συμβαίνει θα έχει άμεση συνέπεια σε αυτά και δεν ξεγελιούνται.

Έτσι διαμορφώνουν δύο τακτικές. Έχουμε παιδιά που υιοθετούν μία στάση μοιρολατρίας, παθητικότητας, μελαγχολίας, κλείνονται στον

εαυτό τους, δεν μιλάνε, δίνουν την εντύπωση πως δεν παίρνουν μέρος, ενώ είναι φανερό πως είναι αρκετά δυστυχημένα. Δίπλα σε αυτά υπάρχουν άλλα παιδιά που υιοθετούν στάση επιθετική, στάση νευρικότητας και στάση αντίθεσης απέναντι στους γονείς και στο υπόλοιπο περιβάλλον τους. Είναι τα παιδιά που δεν θέλουν να κάνουν παρέα με τους φίλους τους, αισθάνονται ταπεινωμένα, μειωμένα, δεν θέλουν να πάνε στο σχολείο, δεν φοιτούν, παρουσιάζουν πτώση στα μαθήματα και στους βαθμούς. Είναι παιδιά με ανασφαλή προσωπικότητα που δεν μπορούν να συγκεντρωθούν για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις του σχολείου.

Οι γονείς που βρίσκονται σε αυτή την κατηγορία διερωτώνται αν πρέπει να μιλήσουν στο παιδί τους σχετικά με την κατάσταση που οι ίδιοι ζουν ή αν θα πρέπει να παρουσιάζονται κάπως αδιάφοροι, πιστεύοντας πως το παιδί τους δεν πρέπει να πάρει μέρος σε αυτό το θέμα. Η απάντηση είναι πως πρέπει να μιλήσουν στο παιδί, γιατί το παιδί και μάλιστα από μία ορισμένη ηλικία, παρακολουθεί αυτή τη διαδικασία της ψυχολογίας των γονέων. Το να του κρύψουν αυτό που τους συμβαίνει είναι ένα είδος απάτης. Έτσι το βλέπει το παιδί. Αφού συμβαίνει κάτι μέσα στο σπίτι που είναι τόσο σοβαρό και συνταράζει τα θεμέλια της οικογένειας, πρέπει να το ανακοινώσουν στο παιδί για να πάρει και αυτό μέρος. Έτσι και αλλιώς παίρνει μέρος είτε το θέλουν είτε όχι.

Το ερώτημα είναι τώρα πως θα μιλήσουμε για αυτά τα σοβαρά ζητήματα στο παιδί, ποιος θα μιλήσει, πως θα πούμε αυτό που πρέπει να του πούμε, τι από όλα αυτά πρέπει να πούμε. Εδώ χρειάζεται τέχνη και ψυχραιμία. Ο χειρισμός του θέματος πρέπει να είναι καλός γιατί από αυτή την ανακοίνωση που θα κάνουμε στο παιδί εξαρτούνται πολλά πράγματα. Πρώτα από όλα θα λογαριάσουμε τη σχέση που είχε το παιδί με το σύζυγο που έφυγε, θα σκεφτούμε τι περίπου έχει ζήσει το παιδί απ' όλη αυτή την περιπέτεια τη συζυγική. Τι είδε και τι δεν ξέρει, τι απ' όλα μπορούμε να

του παρουσιάσουμε, τι δεν μπορούμε. Και φυσικά θα του μιλήσουμε. Επειδή πιο συχνά ο άνδρας είναι αυτός που φεύγει από την οικογενειακή εστία, το βάρος συνήθως πέφτει στη μητέρα να μιλήσει στο παιδί σχετικά με την κατάσταση.

Σε αυτή την περίπτωση η μητέρα θα προσέξει να μη μεταφέρει τη δική της ψυχολογία, κουβεντιάζοντας στο παιδί. Θα παρουσιάσει τα πράγματα όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά, λέγοντας πως ο πατέρας έφυγε, γιατί νομίζει, θα βάλει και τον εαυτό της μέσα, είτε έχει πάρει μέρος είτε όχι, πως μ' αυτό τον τρόπο ίσως ζήσουνε καλύτερα και οι τρεις, οι τέσσερις, οι πέντε, ανάλογα με τον αριθμό των παιδιών. Η μητέρα θα φροντίσει να μιλάει πάντα για ενότητα και όχι για διαχωρισμό και διάσπαση. Δεν θα αναφερθεί ποτέ στο θέμα «εκείνος και εγώ» γιατί δεν είναι σωστό να δημιουργήσει δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα. Θα φροντίσει, όσο γίνεται, να δέσει την κατάσταση. Έτσι, θα ελαχιστοποιηθεί κάπως η στενοχώρια και η ανασφάλεια του παιδιού σχετικά με το τι θα γίνει τώρα που χώρισαν οι γονείς και θα συνηθίσει την ιδέα πως μπορεί να δέχεται την αγάπη δύο ανθρώπων έστω και αν είναι χωρισμένοι.

Το παιδί συμμερίζεται την ψυχολογία της μητέρας, ταυτίζεται η ψυχολογία της μητέρας με την ψυχολογία του παιδιού, γίνεται μία ενότητα παιδιού – μητέρας προς τον πατέρα και αυτή η κατάσταση θα είναι επιζήμια για όλους. Τα διαζύγια έχουν έναν επαναλαμβανόμενο φαύλο κύκλο. Οι γονείς που χωρίζουν, χωρίς να το θέλουν, δημιουργούν στα παιδιά ανασφάλεια σχετικά με το γάμο. Το παιδί όταν θα μεγαλώσει με αυτά τα συναισθήματα παντρεύεται και ξαναζεί όλες τις καταστάσεις των γονέων του στη νέα οικογένεια, τη δική του. Πολλές φορές δεν έχει ξεπεράσει τις καταστάσεις αυτές και δημιουργεί, χωρίς να το καταλαβαίνει, χωρίς να έχει συνείδηση, προϋποθέσεις διαζυγίου στη νέα του ζωή. Στο μεταξύ υπάρχουν ασφαλώς και εκεί παιδιά, τα παιδιά

συνεχίζουν αυτή την ψυχολογική παράδοση και κατά κάποιο τρόπο γίνεται ένας κύκλος χωρίς να ελέγχεται από κανέναν.

Υπάρχει λοιπόν υποχρέωση κάποια φορά να σπάσει αυτός ο κύκλος, να κρατήσουν οι μεγάλοι όλο το βάρος της κατάστασης για να γλιτώσουν τα παιδιά από μια δοκιμασία που θα έχουν μεθαύριο στο γάμο τους. Είναι πάντως γεγονός πως άνθρωποι που ξεκίνησαν για να χωρίσουν, καθώς δεν είχαν συλλάβει τα προβλήματα τα ψυχολογικά στο σημείο που χρειαζόταν με τη διαδικασία του διαζυγίου, φτάνουν σε ψυχολογική ωριμότητα και βλέπουν πολλές φορές τα πράγματα διαφορετικά. Προσπαθούν να εκμεταλλευτούν αυτό το βίωμα, αυτή την ψυχολογική εμπειρία που έχουν με το διαζύγιο και να κάνουν αναθεώρηση της δικής τους ψυχολογίας, αναθεώρηση ως προς τον άλλο και αναθεώρηση γενικά προς όλη τη δική τους στάση.

Ως προς τα παιδιά των χωρισμένων γονέων, συνιστάται η βοήθεια του ψυχολόγου. Είναι ο επιστήμονας που μπορεί να βοηθήσει αποτελεσματικά, ώστε η ψυχολογία τους να προχωρήσει κανονικά χωρίς τραυματισμούς. Αυτό χρειάζεται να το γνωρίζουν οι γονείς και να το συζητούν (Χουρδάκη, 1995: 134-140).

ii) Διαζύγιο και επίπεδο ανάπτυξης του παιδιού

Σύμφωνα με τον Parke, το διαζύγιο είναι μία τραυματική εμπειρία για τα παιδιά κάθε ηλικίας, αλλά σε κάθε στάδιο ανάπτυξης τα παιδιά το καταλαβαίνουν διαφορετικά και προσπαθούν αλλιώς να αντιμετωπίσουν τις αλλαγές που έχει σαν επακόλουθο. Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας έχουν μία τάση να ψέγουν τον εαυτό τους για το διαζύγιο: «ο πατερούλης έφυγε από το σπίτι γιατί ήμουν κακό παιδί, δε μάζεψα τα παιχνίδια μου εκείνη την ημέρα». Δεν καταλαβαίνουν τα συναισθήματα, τις ανάγκες και τη συμπεριφορά των γονιών τους. Τα μικρά παιδιά, εκτός απ' το ότι δεν καταλαβαίνουν αρκετά την έννοια της οικογένειας, συνήθως δεν

καταλαβαίνουν πολύ την καινούργια ρύθμιση της ζωής τους ή το νέο είδος της επαφής ανάμεσα σε αυτά και το γονιό που δεν είναι πια στην οικογένεια. Γι' αυτό συχνά ή φοβούνται υπερβολικά ότι εγκαταλείπονται ή τρέφουν υπερβολικές ελπίδες για συμφιλίωση.

Τα μεγαλύτερα παιδιά αντιδρούν διαφορετικά. Τα παιδιά των 7 ή 8 χρόνων δεν ενοχοποιούν τον εαυτό τους για το διαζύγιο, αλλά και εδώ υπάρχουν οι φόβοι της εγκατάλειψης ή της απόρριψης. Ακόμη, τα παιδιά αυτά καταλαβαίνουν το ίδιο περιορισμένα τις διαπροσωπικές τους σχέσεις. Μόνο οι έφηβοι κατανοούν απόλυτα την υπόθεση του διαζυγίου, μπορούν να προσδιορίσουν ακριβώς ποιος έχει την ευθύνη, να συμβάλουν στην αξιοπρεπή λύση των συγκρούσεων και να τα βγάλουν πέρα με τις κοινωνικές και οικονομικές επιπτώσεις του (Parke, 1987: 112).

iii) Επίπτωση που έχει στο παιδί και στη συγκρότησή του η πληρωμή ή μη πληρωμή της διατροφής από τον πατέρα

Όπως αναφέρει ο Ντόλτο, πολύ συχνά ο γονέας ο οποίος έχει καθήκον να επισκέπτεται το παιδί δεν πληρώνει ή πληρώνει ένα γελοίο ποσό στον άλλο, είτε αυτός ο άλλος είναι ο πατέρας είτε η μητέρα. Εντούτοις διατηρεί το δικαίωμα να βλέπει το παιδί του ακόμα και αν δεν πληρώνει τίποτα. Αυτό δημιουργεί πολλές απορίες στο παιδί το οποίο ξέρει ότι ο πατέρας του έρχεται να το δει, ενώ είναι ανίκανος να αναλάβει την ευθύνη απέναντί του. Όμως κανείς δεν του εξηγεί αν αυτή η ανικανότητα είναι ηθελημένη ή όχι. Ούτε του εξηγεί κανείς επίσης ότι αυτή η ανικανότητα δε συνδέεται υποχρεωτικά με έλλειψη ενδιαφέροντος εκ μέρους του γονέα αυτού – συνήθως πρόκειται για τον πατέρα – όσον αφορά την εξέλιξη του παιδιού.

Αν ο πατέρας είναι άνεργος, είναι πιθανό να υποφέρει από την ανικανότητά του να πληρώνει τη διατροφή. Άλλωστε θα ήταν ευκαταίε, ο

γονέας που δεν θέλει να πληρώσει ή που τα καταφέρνει έτσι ώστε να μην πληρώνει, να μην μπορεί να δει το παιδί του όπου θέλει και οποτεδήποτε, αλλά να το βλέπει σε ένα ιδιαίτερο πλαίσιο, εκεί όπου δεν χρειάζεται να ξοδεύει. Δεν είναι αδιάφορο στο παιδί εάν ο πατέρας του πληρώνει ή όχι διατροφή. Γι' αυτό ο πατέρας που δεν πληρώνει για το παιδί του θα έπρεπε να το βλέπει σε ένα χώρο ουδέτερο και όχι σε ένα χώρο της επιλογής του. Οι άντρες που δεν έχουν το δικό τους σπίτι, που ζουν στο σπίτι μιας άλλης γυναίκας ή σε ένα φίλο, βλέπουν τα παιδιά τους στο καφενείο εν μέσω τηλεόρασης και διαφόρων παιχνιδιών, αντί να τα δουν σε ένα χώρο όπου θα τους δινόταν η ευκαιρία να μιλήσουν, όπου θα τους επιτρεπόταν να δημιουργήσουν μία επαφή που δεν θα εξασθενίζε το παράδειγμα ευθύνης που ένας πατέρας οφείλει να δώσει στο παιδί του (σελ. 64).

Ο συγγραφέας συνεχίζει λέγοντας ότι όσον αφορά την ευθύνη των πατέρων, αυτοί που δεν μπορούν να πληρώσουν τη διατροφή, αλλά την ημέρα της επίσκεψης ξοδεύουν χρήματα, δεν αποτελούν παράδειγμα για την εξέλιξη του παιδιού. Δεν αποτελούν πρότυπα ενηλίκων. Συμπεριφέρονται και αυτοί σαν παιδιά που έχουν λίγα λεφτά στην τσέπη τους για να διασκεδάσουν με άλλα παιδιά. Δεν είναι υπεύθυνοι ενήλικοι.

«Αναρωτιέμαι τι μπορεί να αισθανθεί το παιδί, όταν ακούει τον έναν από τους γονείς να του λέει μιλώντας για τον άλλο: Μα δεν είναι ικανός ούτε καν να με βοηθήσει να σε μεγαλώσω, πληρώνοντας τα μισά από τα έξοδα που χρειάζονται για την ανατροφή σου μέχρις ότου μπορέσεις να κερδίζεις μόνος σου τη ζωή σου». Αν, όπως συμβαίνει αρκετά συχνά, ο πατέρας δεν ενοχλείται που δεν δίνει τίποτα στο παιδί ή τα καταφέρνει έτσι ώστε, δήθεν, να μην έχει χρήματα και να μη δίνει, ενώ έχει, τότε αναπτύσσεται στο παιδί ένα είδος άμβλυνσης του αισθήματος ευθύνης. Πρέπει οι γονείς να εκπαιδεύσουν τα παιδιά τους στο αίσθημα ευθύνης, πράγμα που είναι τελείως διαφορετικό από το αίσθημα ενοχής.

Μάλλον είναι το τελείως αντίθετο. Όσο μικρότερο είναι το αίσθημα ενοχής, τόσο περισσότερο το αίσθημα ευθύνης στους ανθρώπους (σελ.65-66).

Επίσης, κατά τον συγγραφέα, η συμπεριφορά ενός άντρα αποτελεί πρότυπο για το γιο του μέχρι την εφηβεία. Αλλά στην ηλικία αυτή πολλοί άνθρωποι ταυτίζονται ακόμα τόσο πολύ με τους γονείς τους ή με τον έναν από τους δύο, που αισθάνονται ένοχοι αν τους κρίνουν, ενώ θα ήταν καθήκον τους να καταλάβουν τις σπουδαιότερες φυσικές και ηθικές αναπηρίες των γεννητόρων τους, χωρίς να ταυτίζονται πια μαζί τους, πράγμα που δεν μπορεί να κάνει το μικρό παιδί.

Ο πατέρας που έχει καταδικαστεί για εγκατάλειψη οικογένειας χάνει την εξάσκηση του καθήκοντος για επίσκεψη, εάν δεν αναλάβει εκ νέου τις υποχρεώσεις που αφορούν την πληρωμή της διατροφής μετά πάροδο έξι μηνών.

Αντί να πούνε ανικανότητα να πληρώσει, λένε εγκατάλειψη οικογένειας, ενώ δεν πρόκειται υποχρεωτικά για ηθική εγκατάλειψη αλλά για υλική υπευθυνότητα.

Η για υλική αδυναμία... ..

Που επιφέρει ανευθυνότητα. Αλλά αυτή η ανευθυνότητα δεν είναι παρά αδυναμία εκ των πραγμάτων. Η αναγνώρισή της δεν ισοδυναμεί με κατάκριση. Αυτή η ανικανότητα γίνεται ανευθυνότητα αν δεν κατονομαστεί. Αντίθετα αν κατονομαστεί: «είναι ανίκανος σήμερα να αναλάβει την ευθύνη αλλά αν προσπαθήσει, θα μπορέσει και πάλι», σημαίνει ότι δεν έχουμε να κάνουμε με κάποιον που δηλώνει: «Δεν έχω καμία σχέση με αυτό το παιδί. Δεν θέλω να το μεγαλώσω. Η τύχη του μου είναι τελείως αδιάφορη». Υπάρχουν πράγματι τέτοιοι πατέρες. Είναι καλύτερα να το πουν ειλικρινά (Ντόλτο, 1993: 67-68).

3. Απουσία του πατέρα από την οικογένεια λόγω θανάτου

ι) Το παιδί και ο θρήνος

Σύμφωνα με τον Τζων Μπόλμπυ, προκειμένου να δώσουμε στο πένθος μια ευνοϊκή διέξοδο, είναι απαραίτητο για το άτομο που πενθεί, να εκφράσει τα συναισθήματά του. «Δώσε στη λύπη λόγια», έγραφε ο Σαίξπηρ, «η θλίψη δεν μιλά, αλλά δουλεύει μέσα στην καρδιά και τη θρυμματίζει» (Τζων Μπόλμπυ, 1995: 139).

Κατά τον Martin Herbert, η ασφάλεια της παιδικής ηλικίας μπορεί να καταρρεύσει παροδικά εξαιτίας του θανάτου ενός από τους γονείς ή κάποιου αγαπημένου προσώπου. Η τραυματική εμπειρία του παιδιού που εξαρτάται από την ποιότητα των οικογενειακών του σχέσεων και δεσμών, μπορεί να μετριαστεί αν του προσφερθεί στοργική φροντίδα και του δοθούν ορισμένες εξηγήσεις.

Ο θάνατος της μητέρας επιφέρει πιο σοβαρές διαταραχές όταν το παιδί είναι μικρό. Αντιθέτως, ο θάνατος του πατέρα έχει αρνητικά αποτελέσματα όταν το παιδί είναι μεγαλύτερο (Martin Herbert, 1997: 192).

Ο Berry Brazelton αναφέρει, ότι είναι πολύ σημαντικό για το παιδί να μοιραστεί τη θλίψη του με τους μεγάλους, για την απώλεια ενός από τους γονείς, ή του παππού ή της γιαγιάς. Το να προσπαθούν οι μεγάλοι να απομονώσουν το παιδί από τα δικά τους συναισθήματα, θλίψης και απομόνωσης αυτό ίσως αποβεί καταστροφικό για το παιδί. Τα παιδιά γνωρίζουν πολύ καλά πότε ο γονιός τους είναι θλιμμένος. Αν ο γονιός απομονωθεί χωρίς να μοιραστεί με το παιδί του την εμπειρία που βιώνει, τότε αυτό ίσως να είναι επικίνδυνο για το παιδί που ήδη έχει αρχίσει να νιώθει αισθήματα απομόνωσης και εγκατάλειψης. Αντίθετα, όταν ο γονιός μεταβιβάσει στο παιδί τη θλίψη του και το νόημα του πόνου, αυτό βρίσκει

την ευκαιρία να βιώσει ακίνδυνα τις απορίες που του έχουν δημιουργηθεί. Μπορεί να μοιραστεί τα έντονα αισθήματα θλίψης και μελαγχολίας με το γονιό του. Άλλωστε ένα παιδί μέσα σε μία οικογένεια που πενθεί δίνει στα υπόλοιπα μέλη της την αίσθηση του σκοπού και της ελπίδας για το μέλλον. Όταν το παιδί κατορθώσει να μετατρέψει το θλιμμένο πρόσωπο της μητέρας του σε ένα χαμογελαστό πρόσωπο, βιώνει τη σπάνια αίσθηση της δύναμης επειδή κατάφερε έστω και προσωρινά να αλλάξει τη διάθεσή της (B. Brazelton, 1996: 193-194).

Κατά τον Τζων Μπόλμπυ, τα πιο έντονα και συνταρακτικά συναισθήματα που δημιουργεί η απώλεια, είναι ο φόβος της εγκατάλειψης, η επιθυμία για το χαμένο πρόσωπο και ο θυμός για το ότι αυτό δεν μπορεί να βρεθεί. Και όλα αυτά συνδεόμενα, αφενός με την επιτακτική ανάγκη να βρεθεί το χαμένο πρόσωπο και αφετέρου με μια τάση απόδοσης μομφής σε οποιονδήποτε φαίνεται στον πενθούντα ότι προκάλεσε την απώλεια ή ότι παρεμποδίζει την επανασύνδεση με το χαμένο πρόσωπο. Ο πενθών προσπαθώντας απεγνωσμένα να γυρίσει πίσω στο χρόνο και να ανακτήσει τις ευτυχισμένες μέρες που του πήραν, καθλώνεται σε μία μάχη με το παρελθόν (Τζ. Μπόλμπυ, 1995:139-140).

Ο θρήνος στα παιδιά, γράφει ο Ιωάννης Τσιάντης (1991), εξαρτάται από τη χρονολογική ηλικία του παιδιού, το στάδιο της ψυχοσυναισθηματικής εξέλιξής του και το φύλο του γονέα που χάθηκε. Επίσης, εξαρτάται και από την προϊστορία της σχέσης του παιδιού με το γονέα που χάθηκε. Η έννοια του θανάτου στα μικρά παιδιά αναπτύσσεται βραδέως και είναι πολύ πιθανό ότι μέχρι την ηλικία των πέντε ετών αντιλαμβάνονται την απώλεια από οποιαδήποτε αιτία κατά τον ίδιο τρόπο. Ακόμα και μέχρι τα δέκα τους χρόνια μπορεί να νομίζουν ότι ο θάνατος είναι κάτι που αντιστρέφεται. Είναι πολύ πιθανό λοιπόν τα παιδιά που χάνουν έναν γονέα, ενώ βρίσκονται σε αυτό το στάδιο της νοητικής τους εξέλιξης, να έχουν το φόβο ότι ο πεθαμένος τους γονέας θα επιστρέψει.

Τα παιδιά αντιδρούν με άγχος που συνοδεύεται με παλινδρομήσεις στη συμπεριφορά τους. Επανέρχονται σε προηγούμενα στάδια της εξέλιξής τους και εμφανίζονται πιο ανώριμα σε σχέση με τη χρονολογική τους ηλικία. Μπορεί ωστόσο να παρουσιάσουν και διάφορα συμπτώματα όπως ενούρηση, εγκόπριση, πολλές φορές και χαρακτηριστικές διαταραχές με τη μορφή της αντικοινωνικής συμπεριφοράς.

Οι αντιδράσεις θρήνου στα παιδιά χαρακτηρίζονται από τα παρακάτω:

- Η διάρκεια του θρήνου είναι μικρή, επειδή η αντοχή τους στον ψυχικό πόνο είναι μικρότερη.

- Κάνουν χρήση του μηχανισμού της άρνησης με ταυτόχρονη αντιστροφή του συναισθήματος: αντί για θλίψη εμφανίζουν χαρά. Στην πραγματικότητα η άρνηση σημαίνει ότι ασυνείδητα, το πρόσωπο που χάθηκε, εξακολουθεί να υπάρχει. Επενδύουν δηλαδή στη φαντασιωσική τους ζωή, όπου το χαμένο πρόσωπο είναι ιδιαίτερα εξιδανικευμένο. Αυτός ο μηχανισμός άλλωστε έχει ιδιαίτερη σημασία καθώς δικαιολογεί τις δυσκολίες που παρουσιάζουν τα παιδιά για να δεχτούν ή να κάνουν μία σχέση με πατρικά ή μητρικά υποκατάστατα.

- Τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας, έχουν την τάση να αναζητούν εύκολα υποκατάστατα.

- Έχουν μεγάλο φόβο ότι θα πεθάνουν και αυτά. Αυτός ο φόβος συχνά συνυπάρχει με φαντασιώσεις ότι θα ενωθούν με το πρόσωπο που πέθανε (σελ. 175-177).

Ο ίδιος αναφέρει ότι συχνά, υπάρχει η αντίληψη ότι το οικογενειακό περιβάλλον δεν πρέπει να μιλά στο παιδί για το χαμένο γονιό με αποτέλεσμα, να πλέκεται γύρω του μια συνωμοσία σιωπής με σκοπό την προφύλαξη του παιδιού. Ενδεχομένως, μπορεί να υποστηρίζεται ότι τα παιδιά σαν μικρά, δεν καταλαβαίνουν άρα δεν επηρεάζονται από τον τρόπο που θα τα αντιμετωπίσουν. Και οι δύο αυτές

συμπεριφορές αποδεικνύουν τις αδυναμίες των γονιών να θρηνήσουν οι ίδιοι, γεγονός που δεν διευκολύνει τα παιδιά να θρηνήσουν φυσιολογικά, με αποτέλεσμα: δυσάρεστες ψυχολογικές επιπτώσεις. Χρειάζεται επομένως κάθε προσπάθεια να ικανοποιηθούν οι ανάγκες των παιδιών, που περιλαμβάνουν:

- Τις καλές εξηγήσεις των συμβάντων, στα παιδιά.
- Τη βοήθεια στο παιδί να θρηνήσει και να εκφράσει τα συναισθήματά του για την απώλεια.
- Να υπάρχει σταθερότητα γονικών υποκατάστατων μαζί με μία σταθερότητα του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζει το παιδί.
- Τα υποκατάστατα να είναι του ίδιου φύλου με το γονέα που πέθανε.

Ο θρήνος άλλωστε, είναι μία πολύ φυσιολογική ψυχική διεργασία και ξεπερνιέται με το πέρασμα του χρόνου. Ο θρήνος στα παιδιά συνοδεύεται από παθολογικές εκδηλώσεις, συχνότερα από τους μεγαλύτερους. Αυτό οφείλεται στη φυσιολογική τους ανωριμότητα και στην μεγάλη σημασία της γονικής παρουσίας για την εξέλιξή τους (Ιωάννης Τσιάντης, 1991: 178-180).

Σύμφωνα με τον W. Draper, ο θάνατος του πατέρα δεν επηρεάζει το παιδί μόνο κατά το χρόνο που συμβαίνει, αλλά και αργότερα. Φυσικά αυτό εξαρτάται από την ικανότητα του παιδιού να συλλάβει την έννοια του θανάτου. Όταν ο πατέρας πεθάνει, ενώ το παιδί διανύει την πρώτη παιδική ηλικία, το παιδί εξαρτάται πλήρως από τη μητέρα. Καταπιέζει την έκφραση του θυμού και δοκιμάζει σύγκρουση μεταξύ εξάρτησης και περιφρόνησης, η οποία παραμένει άλυτη. Τα κορίτσια που χάνουν τον πατέρα τους δεν μπορούν εύκολα να δημιουργήσουν ομαλές σχέσεις με άντρες, γιατί, κανένας άντρας δεν μπορεί να ανταγωνιστεί την εξιδανικευμένη εικόνα του απόντος πατέρα» (W. Draper "Παιδαγωγική – Ψυχολογική εγκυκλοπαίδεια", 1991: 3774).

ii) Η στάση της μητέρας απέναντι στο παιδί μετά το θάνατο του πατέρα

Σύμφωνα με τον Raimbo, η μητέρα, για τις δύσκολες ώρες της ζωής επιστρατεύει ό,τι δυνάμεις της έχουν απομείνει και στρέφει την προσοχή της σε αυτό που θα πρέπει να την απασχολήσει μελλοντικά, να βάλλει τα παιδιά της στο δρόμο της ανασυγκρότησης. Χρειάζεται από μέρους της ιδιαίτερη προσοχή και μεταχείριση σε αυτή τη δύσκολη περίοδο τόσο για την ίδια όσο και για τα παιδιά. Είναι μεγάλο σφάλμα να αντιμετωπίσει το παιδί με οίκτο. Ο οίκτος αυτός μπορεί ν' αποβεί πιο καταστρεπτικός και από τον ίδιο το θάνατο. Αν οι μεγάλοι λυπούνται ένα παιδί νιώθει και αυτό πως μπορεί να λυπάται τον εαυτό του. Μπορεί να ζήσει μία ζωή νιώθοντας οίκτο για τον εαυτό του.

Γίνεται ανίκανο να αναλάβει τις ευθύνες του και να αντιμετωπίσει τα καθήκοντά του στη ζωή και ψάχνει ανώφελα, να βρει κάποιον που θα τον αποζημιώσει για ό,τι του στερήσει η ζωή. Ο οίκτος είναι ένα αρνητικό συναίσθημα – εξασθενεί, ελαττώνει την αυτοπεποίθησή του και καταστρέφει την πίστη τους στη ζωή. Ο θάνατος αποτελεί μέρος της ζωής και πρέπει σαν τέτοιο να τον παραδεχτεί η μητέρα. Φυσικά θα είναι δύσκολο για τη μητέρα να αντέξει στην ιδέα ενός παιδιού που το χτυπά ο θάνατος του γονιού του. Η απελπισία όμως και η λύπη δεν μπορούν να ξαναδώσουν τη ζωή στους νεκρούς.

Επακολουθεί προοδευτική κοινωνική απομόνωση, και χρειάζεται να αποκαταστήσει τις κοινωνικές της σχέσεις και τις σχέσεις της με τα παιδιά της. Η μητέρα γίνεται ευερέθιστη, ωστόσο, αν συνεχιστεί η κατάσταση αυτή, γίνεται ιδιαίτερα ανησυχητική γιατί βλάπτει τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας. Το καλύτερο είναι για τη μητέρα με απλότητα, χωρίς εντυπωσιακές καταστάσεις και ακρότητες να δεχτεί τον πόνο της. Όταν μία οικογένεια χάσει ένα από τα μέλη της, είναι

απαραίτητο γι' αυτήν να κρατήσει ο κάθε ένας από τους επιζώντες μια θετική σχέση με τους άλλους.

Κατά τον ίδιο, «όταν ένας γονιός δεν είναι πια πραγματικά παρών, μπορεί να μείνει παρών μέσα στη σκέψη του άλλου συζύγου και η μνήμη του να ανακαλείται θετικά μπροστά στο παιδί» (Raimbo, 1978: 182).

iii) Τι θα πει η μητέρα στο παιδί για το θάνατο του πατέρα

Ο Ματσανιώτης, αναφέρει ότι μετά το θάνατο δημιουργούνται μερικά ερωτηματικά, φόβοι και ανησυχίες στο παιδί. Η μητέρα είναι αυτή που θα απαντήσει στα ερωτήματά του. Οι απαντήσεις της πρέπει να είναι απλές, αληθινές, ξεκάθαρες. Να κινούνται πέρα για πέρα στο χώρο της πραγματικότητας, και όχι στον κόσμο του πραγματικού. Δεν κρύβει τίποτα και οπωσδήποτε αποφεύγει εκφράσεις όπως «κοιμήθηκε για πάντα». Ο ύπνος, καθημερινή φυσιολογική λειτουργία του ανθρώπινου οργανισμού, δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να συνδεθεί με την τρομερή έννοια του θανάτου. Αν γίνει τέτοιο λάθος, είναι φυσικό να φαντάζεται το παιδί ότι μπορεί και αυτό να κοιμηθεί για πάντα, ότι θα κοιμηθεί και δεν θα ξαναξυπνήσει. Η ώρα του ύπνου γίνεται μαρτύριο. Χρειάζονται μήνες ολόκληροι για να σβήσει από τη σκέψη του παιδιού, ότι δεν θα κοιμηθεί το ίδιο για πάντα, ότι γι' αυτό υπάρχει αύριο, μέλλον. Κάποια στιγμή μετά το θάνατο του πατέρα το παιδί φοβάται πως κάτι μπορεί να συμβεί και στον άλλο γονέα ή και στο ίδιο και να πεθάνει.

Ο Ματσανιώτης συνεχίζει υποστηρίζοντας ότι η μητέρα μπορεί να βοηθήσει το παιδί να ξεπεράσει τα αισθήματα ενοχής που τυχόν νιώθει. Είναι συνηθισμένο να έχει το παιδί ευχηθεί, μία ή πολλές φορές, το θάνατο του γονιού του. Τέτοιες σκέψεις γεννιούνται στο παιδικό μυαλό, είτε αυθόρμητα σαν παιγνίδια της φαντασίας είτε σε στιγμές οργής, ιδιαίτερα μετά από αυστηρή τιμωρία. Όταν η κακή μοίρα πάρει από τη ζωή το γονιό του οποίου το θάνατο έχει ευχηθεί το παιδί, είναι επόμενο να

νιώθει ένοχο. Όσο πιο ανώριμο είναι, τόσο μεγαλύτερη ενοχή αισθάνεται. Η μητέρα του εξηγεί ότι ο λόγος που πέθανε ο πατέρας του δεν έχει καμία σχέση με αυτό. Έτσι ένα παιδί μπορεί να ξεπεράσει οτιδήποτε εφόσον του πουν την αλήθεια και εφόσον το αφήσουν να μοιραστεί με τους ανθρώπους που αγαπά τα φυσιολογικά συναισθήματα που έχουν όλοι οι άνθρωποι όταν υποφέρουν (Ματσανιώτης, 1994: 311-312).

Σύμφωνα με την Λεσάν Έντα, όλο αυτό τον καιρό, οι γονείς προστάτευαν τα παιδιά τους και δεν τους μιλούσαν για το θάνατο. Ο θάνατος είναι μέρος της ζωής και δεν μπορεί κανείς να κρυφτεί από αυτόν. Όταν όμως αρχίσει να τον αντιμετωπίζει, μπορεί να μάθει πολλά για το πώς θα αντιμετωπίσει και το νόημα της ζωής. Ο διάσημος συγγραφέας Μπερνάρντ Σω είπε: «ο πόνος που νιώθουμε στη ψυχή είναι το μάθημα που μας δίνει η ζωή». Ο πόνος από το θάνατο ενός γονιού μας διδάσκει πόση αξία μπορεί να έχει ένας άνθρωπος και πόσο πολύτιμος μπορεί να είναι.

Όταν κάποιος πεθάνει ανακαλύπτουμε πόσα πολλά έχει αφήσει πίσω του. Κάθε άνθρωπος που ζει αλλάζει τον κόσμο γύρω του, λίγο ή πολύ και αφήνει ένα μεγάλο μέρος του εαυτού του, σε αυτούς που ζουν μετά από αυτόν. Τα παιδιά είναι ένα υπέροχο δώρο που ο γονιός αφήνει στον κόσμο (Λεσάν Έντα, 1982: 95).

4. i) Απουσία του πατέρα λόγω εργασίας

Σύμφωνα με Ν. Ματσανιώτη, ο πρώτος λόγος που διώχνει τον άντρα από το σπίτι είναι οικονομικός. Ο άντρας έχει δεχτεί την ευθύνη του βιοποριστικού. Ίσως αυτό να αποτελεί μία λύση του δικού του προσωπικού προβλήματος. Να ικανοποιείται δηλαδή, ξέροντας πως προσφέρει. Αισθάνεται δικαίωση, ικανοποίηση πως κάπως έχει λύσει το πρόβλημά του, δηλαδή να είναι "εν τάξει" με το σπίτι του και τις υποχρεώσεις του.

Ο πατέρας δεν εμφανίζεται πια στα μάτια του παιδιού παρά με τα χαρακτηριστικά ενός «σκιάχτρου». Αποδίδει την παρακμή του πατρικού ρόλου στην πίεση της εκβιομηχάνισης, στη αύξηση της παραγωγής και την εξιδανικευμένη εργασία. Ο απών, από το οικογενειακό περιβάλλον πατέρας, για πολλές ώρες χάνει τη δύναμη και το κύρος του παραχωρώντας τα στη μητέρα, η οποία θεωρείται ως πιο υπεύθυνο πρόσωπο στην ψυχοσωματική ανάπτυξη του παιδιού (Ν. Ματσανιώτης, 1994: 97).

Σύμφωνα με την Badinter, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η βιομηχανική κοινωνία δίνει νέα χαρακτηριστικά στην οικογένεια. Αναγκάζει τους άντρες να δουλεύουν έξω από το σπίτι, στα εργοστάσια, στα γραφεία. Οι επαφές του πατέρα, της αστικής οικογένειας, με τα παιδιά του έχουν περιοριστεί σημαντικά και ο ίδιος απομακρύνεται, ασχολούμενος με μυστηριώδεις εργασίες για τα παιδιά. Με αυτή τη νέα εργασιακή οργάνωση ο οικογενειακός κόσμος, διαιρείται σε δύο ετερογενείς σφαίρες που δεν επικοινωνούν μεταξύ τους: την ιδιωτική σφαίρα της οικογενειακής ζωής, η οποία διοικείται από τη μάνα και τη δημόσια και επαγγελματική σφαίρα στην οποία κυριαρχούν οι άντρες.

Από τη μία η γυναίκα – νοικοκυρά, και από την άλλη ο άντρας – κουβαλητής.

Η βιομηχανική κοινωνία απομακρύνοντας τον πατέρα από το σπίτι, αποδυνάμωσε την πατριαρχική εξουσία και επήλθε το τέλος του «πατριάρχη», που ο λόγος του αποτελούσε νόμο για τη γυναίκα και τα παιδιά του. Η σωματική δύναμη και η τιμή αντικαταστάθηκαν από την επιτυχία, το χρήμα και την υπεύθυνη εργασία, που δικαιολογούν την απομάκρυνση του πατέρα.

Η οικονομική κρίση ολοκλήρωσε την ταπείνωση του πατέρα. Οι άνεργοι υποχρεώθηκαν να κάθονται για μεγάλα διαστήματα στο σπίτι, χάνοντας έτσι την εμπιστοσύνη στον εαυτό τους, νιώθοντας πληγωμένοι στον ανδρισμό τους (Elisabeth Badinter, 1992: 118-120).

Κατά την Χουντουμάδη, η απλή παρουσία του πατέρα, δεν συνεπάγεται ότι είναι επαρκής. Παρ' όλα αυτά, η πατρική στοργή και φροντίδα στις περισσότερες οικογένειες, εξακολουθεί να θεωρείται προαιρετική δραστηριότητα, ενώ καμία οικογένεια δεν θεωρεί προαιρετική τη μητρική φροντίδα. Αποτελεί ειρωνεία ότι όταν τα παιδιά είναι μικρά και έχουν περισσότερη ανάγκη από αφιέρωση χρόνου, τόσο στη συναισθηματική όσο και στη πρακτική σφαίρα, οι πατέρες αναζητούν συμπληρωματικές εργασίες για να αντιμετωπίσουν τα αυξημένα έξοδα, μιας και ο πατέρας εξακολουθεί να θεωρείται ο «κουβαλητής» της οικογένειας (Χουντουμάδη Αναστασία, 1996: 123).

ii) Τα δικαιώματα του πατέρα στον εργασιακό χώρο

Σύμφωνα με το Νόμο 2639/98 άρθρο 25, ο γονέας που έχει τις προϋποθέσεις της παραγράφου 1 του άρθρου 1 και έχει συμπληρώσει ένα χρόνο εργασίας στον ίδιο εργοδότη δικαιούται να λάβει γονική άδεια ανατροφής του παιδιού, στο χρονικό διάστημα από τη λήξη της άδειας

μητρότητας μέχρις ότου το παιδί συμπληρώσει ηλικία τριών και μισό ετών. Η άδεια αυτή είναι χωρίς αποδοχές, η διάρκειά της μπορεί να φτάσει στους τρεις και μισό μήνες για κάθε γονέα και δίνεται από τον εργοδότη με βάση τη σειρά προτεραιότητας των απασχολούμενων στην επιχείρηση για κάθε ημερολογιακό έτος.

Οι ρυθμίσεις της παρούσας παραγράφου, ισχύουν και για τους απασχολούμενους στο δημόσιο, το Ν.Π.Δ.Δ. και τους οργανισμούς τοπικής αυτοδιοίκησης.

Η καταγγελία της σύμβασης εργασίας, που γίνεται εξαιτίας της άσκησης του δικαιώματος για λήψη γονικής άδειας ανατροφής, είναι άκυρη (Φ.Ε.Κ. αρ.φύλλου 205, 1998, τεύχος 1^ο και 2^ο, σελ. 3113 Νόμος 2639).

5. Ο ρόλος του χήρου πατέρα μέσα στην οικογένεια και οι σχέσεις που αναπτύσσει με τα παιδιά του

Παρά τις εμφανείς αλλαγές στον κοινωνικό και οικογενειακό μας χώρο, ο άντρας αντιμετωπίζεται αρκετά διαφορετικά στην ελληνική κοινωνία. Η κοινωνία μας εξακολουθεί να εμφανίζει σημάδια ανδροκρατίας και οι ρόλοι των συζύγων μέσα στην οικογένεια βαραίνουν υπέρ του άντρα.

Σύμφωνα με τη Μαντζιάφου, ο άντρας και κυρίως με την ιδιότητα του πατέρα, είναι ο αδιαφιλονίκητος αρχηγός της ελληνικής οικογένειας. Έτσι ο χήρος πατέρας και μετά το θάνατο της συντρόφου του θα εξακολουθήσει υποχρεωτικά και φεύγει από το σπίτι, γιατί τώρα πρέπει περισσότερο από ποτέ να στηρίξει την οικογένειά του. Βέβαια, παρά το ότι ο χήρος πατέρας δεν θα αντιμετωπίσει οικονομικά προβλήματα, που ίσως είναι και πιο έντονα από αυτά της χήρας μητέρας. Και ένα από αυτά είναι η αρχική του απειρία και αδυναμία για τη φροντίδα των παιδιών και τη συντήρηση του σπιτιού. Ο Έλληνας πατέρας νιώθει σαν «εξωγήινο ον» μετά το θάνατο της συζύγου ενώ η πολιτεία δεν μεριμνά για τον επιζώντα άντρα-σύζυγο με διάφορες παροχές και εξυπηρετήσεις, όπως εξεύρεση οικιακής βοηθού.

Εντούτοις, ο χήρος πατέρας δεν θα εκτεθεί τόσο πολύ στην κοινωνική μοναξιά, όσο η χήρα μητέρα. Και η υποχρέωση πένθους του περιορίζεται μόνο στη μαύρη γραβάτα, σε αντίθεση με τη μαυροντυμένη χήρα μητέρα. Είναι γνωστό πως συχνά με την προτροπή και δικαιολογία του κοινωνικού περίγυρου: «τα παιδιά χρειάζονται μια μάνα», ο χήρος πατέρας δεν αργεί να ξαναπαντρευτεί. Άλλωστε, στον παλιό αστικό κώδικα, στα κωλύματα του γάμου, ο «πένθιμος εαυτός», ίσχυε μόνο για

τη γυναίκα, που ήταν υποχρεωμένη να περιμένει ένα χρόνο μετά το θάνατο του συζύγου της για να ξαναπαντρευτεί.

Έτσι, κάτω από αυτές τις συνθήκες ο άντρας-χήρος ξαναπαντρεύεται, διότι κυριαρχούν μέσα του οι ασυνείδητες αναπαραστάσεις, που κυριαρχούν από την παράδοση για την πατρότητα. Έτσι ο λόγος που οι περισσότεροι πατέρες δεν αναλαμβάνουν να μεγαλώσουν μόνοι τα παιδιά υπάρχει κυρίως, σαν κοινωνικό καταμερισμό των ρόλων, σύμφωνα με τον οποίο η οικιακή ευθύνη και η διατροφή των παιδιών είναι συστατικά του γυναικείου ρόλου. Έτσι οι άντρες έχουν μεγαλύτερες δυσκολίες να αποδεχτούν τον πατρικό τους ρόλο, διότι οι γυναίκες έχουν προτεραιότητα και ο ρόλος τους έχει μεγαλύτερη βαρύτητα.

Η διαφορά με τις γυναίκες είναι ότι στους άντρες είναι αποδεκτό ένα ευρύτερο πρόγραμμα συμπεριφορών αντίδρασης που αφήνει μεγαλύτερη ευελιξία στην επιλογή νέων σχεδίων ζωής. Το σύνηθες αποτέλεσμα αυτής της σύντομης διαδικασίας στους χήρους πατέρες είναι μία νέα συμβίωση ή ένας νέος γάμος, εξάλλου οι άντρες διστάζουν λιγότερο να παρουσιάσουν τη φίλη τους στο παιδί ή να έχουν κοινές δραστηριότητες ή να συμβιώσουν.

Όσον αφορά τη συναισθηματική πλευρά των πραγμάτων, ο χήρος-πατέρας, δυσκολεύεται ιδιαίτερα, περνά μια αγχογόνα κατάσταση γεμάτη από ανασφάλεια, πόνο και λύπη. Ειδικότερα, ο πρώτος χρόνος χηρείας είναι περίοδος ιδιαίτερα υψηλής ψυχολογικής πίεσης. Νιώθουν θλίψη, μοναξιά, μία αίσθηση αποτυχίας, υπερφόρτωση ευθυνών. Προβλήματα στην οργάνωση του νοικοκυριού υπάρχουν. Νιώθουν ανεπαρκείς και συχνά φοβισμένοι. Μετά όμως από μία περίοδο προσαρμογής οι χήροι-πατέρες αποδεικνύονται ικανοί και πλήρως αφοσιωμένοι στα παιδιά τους.

Τέλος, το γεγονός της αύξησης του αριθμού των ανδρών ως μόνοι/χήροι γονείς οφείλεται:

- Στην αλλαγή του τρόπου ζωής των αντρών.
- Στο ότι η κοινωνία άρχισε να αποδέχεται τον πατέρα – μονό – γονέα.
- Στην καλύτερη οικονομική κατάσταση και στο μεγαλύτερο αριθμό επαγγελματικών επιλογών σε σύγκριση με τη μόνη – μητέρα.
- Στο ότι, όσον αφορά τη φύση της μονογονεϊκότητας, τα προβλήματα και οι εμπειρίες είναι κοινά σημεία και του μονού – πατέρα αλλά και της μονής – μητέρας (Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου, 1986).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Ο πατριός

Σύμφωνα με τον Parke, από την αύξηση του αριθμού των διαζυγίων, ένας άλλος ρόλος ξεπροβάλλει για τους άντρες, ο ρόλος του πατριού. Ενώ συχνά εξαιρούνται από την επιμέλεια των παιδιών τους, αρκετοί άνδρες αναλαμβάνουν την ανατροφή άλλων παιδιών, όταν συνάπτουν νέους γάμους.

Το αν τα παιδιά αποδέχονται έναν πατριό εξαρτάται από την ηλικία τους. Η Jessie Bernard μελέτησε πάνω από εικοσιένα χιλιάδες ζευγάρια που είχαν συνάψει καινούργιους γάμους και διαπίστωσε ότι τα πολύ μικρά παιδιά και τα παιδιά μετά την εφηβεία δέχονται πιο εύκολα έναν καινούργιο γονιό απ' ό τι οι έφηβοι. Οι Henry Biller και Dennis Meredith εξηγούν ως εξής το φαινόμενο αυτό: «Είναι πολύ δύσκολη η σχέση μεταξύ πατριού και έφηβου. Ο νέος έχει ήδη προχωρήσει στη συναισθηματική του ζωή, έχει δημιουργήσει άλλους δεσμούς. Ακόμη, αγωνίζεται για την ανεξαρτησία του από την οικογένεια, γι' αυτό και του είναι δύσκολο να συνάψει στενή σχέση με ένα καινούργιο στην οικογένεια μέλος».

Και τα μικρά παιδιά μπορεί να νιώσουν ένταση, ειδικά στην αρχή, με τον ερχομό ενός πατριού στην οικογένεια. Ένα από τα κύρια προβλήματα – όπως έδειξαν έρευνες που έκαναν οι Judith Wallerstein και Joan Kelly – είναι χρόνος. Μόνο λίγοι άνδρες φαίνονται να καταλαβαίνουν ότι είναι ανάγκη να καλλιεργήσουν σιγά σιγά τις σχέσεις τους με τα μη φυσικά παιδιά τους και να δείξουν επιείκεια στην αρχική παιδική καχυποψία και αντίσταση. Οι Wallerstein και Kelly διαπίστωσαν ότι οι περισσότεροι πατριοί προχώρησαν πολύ γρήγορα στο πατρικό τους

λειτουργήματα και ανέλαβαν τα προνόμια και την εξουσία που παραδοσιακά δίνει αυτή η θέση. Οι ερευνητές πάντως βρήκαν ότι, παρά τις αρχικές δυσκολίες, οι σχέσεις μεταξύ των παιδιών της προεφηβικής ηλικίας και των πατριών τους έγιναν αγαθές και ευχάριστες και για το παιδί και για τον ενήλικο (σελ. 126).

Κατά τον ίδιο, ένα από τα δυσκολότερα προβλήματα που αντιμετωπίζουν τα παιδιά, όταν η μητέρα τους ξαναπαντρεύεται, είναι η διατήρηση των σχέσεων και με τους δύο πατέρες, τον φυσικό και τον πατριό. Και το θέμα αυτό μελετήθηκε από τις Wallerstein και Kelly. Παρά κάποιες άλλες προβλέψεις, διαπιστώθηκε ότι στις οικογένειες όπου ο καινούργιος γάμος ήταν πετυχημένος, τα παιδιά δεν αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα ή συγκρούσεις, ούτε ο φυσικός τους πατέρας έφευγε σιγά σιγά από τη ζωή τους. Αρκετοί από τους πατέρες σε αυτή την έρευνα, συνέχιζαν να συναντιούνται το ίδιο συχνά με τα παιδιά τους και μετά το νέο γάμο της πρώην γυναίκας τους. Τα παιδιά πάλι, διευρύνοντας την ιδέα τους για την οικογένεια, προσαρμόστηκαν στη διάνοιξη χώρου για τρεις γονιούς, τη μητέρα, τον πατέρα, και τον πατριό.

Αυτό που έχει σημασία είναι η μητέρα και ο πατριός ο πατριός να επιτρέπουν, ακόμη και να ενθαρρύνουν την αγάπη του παιδιού για το φυσικό του πατέρα. Αν ούτε ο φυσικός ούτε ο καινούργιος πατέρας επιχειρούν να μονοπωλήσουν τη στοργή των παιδιών, τα παιδιά μπορούν να έχουν θέση μέσα τους και για τους δύο πατέρες, και οι δύο πατέρες μπορούν να βοηθήσουν ώστε τα παιδιά να έχουν στενές σχέσεις μαζί τους.

«Ποιες συνέπειες έχει μακροπρόθεσμα για την ανάπτυξη των παιδιών η ζωή σε ένα σπίτι με τον πατριό; Είναι τα παιδιά καλύτερα όταν ζουν με έναν μόνο γονιό; Ποια είναι για το παιδί τα πλεονεκτήματα από το νέο γάμο του γονιού του;». Φυσικά, η απάντηση εδώ ποικίλει ανάλογα με την οικογένεια. Οι μαρτυρίες είναι ανάμεικτες. Μερικοί ερευνητές αναφέρουν ότι η παρουσία ενός πατριού έχει ευεργετικές συνέπειες,

ιδιαίτερα ως προς το ότι το παιδί μαθαίνει έτσι τη συμπεριφορά που από παράδοση θεωρείται αρσενική. Άλλοι δεν βλέπουν τόσο θετικά τις ξαναφτιαγμένες οικογένειες και υποστηρίζουν ότι ένας καινούργιος γάμος και η παρουσία ενός πατριού δημιουργεί περισσότερα προβλήματα από όσα λύνει. Σε μία έρευνα που έκανε ο Nicholas Zill διαπίστωσε ότι τα παιδιά που χρειάζονταν βοήθεια ήταν μάλλον εκείνα που ζούσαν με τις μητέρες και τους πατριούς τους παρά εκείνα που ζούσαν με τη μητέρα και τον πατέρα τους ή με έναν μόνο γονιό.

Ολοφάνερα, το διαζύγιο και η μετά από αυτό προσαρμογή των παιδιών είναι δύσκολη υπόθεση και ένας καινούργιος γάμος μπορεί να φέρει νέα προβλήματα και να επιβάλλει μία νέα προσαρμογή. Εντούτοις, οι φυσικοί και οι καινούργιοι γονείς, που μπορούν να καταλάβουν τις ανάγκες των παιδιών, μπορούν να βοηθήσουν στη δημιουργία καλών οικογενειακών σχέσεων (Parke, 1987:127).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Ο ΟΜΟΦΥΛΟΦΙΛΟΣ ΠΑΤΕΡΑΣ

1. Ο ρόλος του ομοφυλόφιλου πατέρα

Κατά την Elisabeth Badinter, «πολλοί θα αναρωτηθούν πώς είναι δυνατόν να συμβαδίζει η ομοφυλοφιλία με τη συζυγική ζωή και την πατρότητα;». Γενικά αυτοί οι άνθρωποι παντρεύτηκαν με καλή πίστη, αγνοώντας τις ομοφυλοφιλικές τους τάσεις. Βλέπουν το γάμο και τα παιδιά σαν ένα είδος πιστοποιητικού ομαλότητας. Οι περισσότεροι ανακάλυψαν την ομοφυλοφιλία τους μετά το γάμο και την πατρότητα. Προοδευτική, επώδυνη και τρομερά ενοχοποιητική κρίση συνείδησης. Ο David Leavitt (Elisabeth Badinter, 1992), έχει περιγράψει συναρπαστικά το «Γολγοθά» ενός οικογενειάρχη που δε θα μπορέσει να ομολογήσει την ομοφυλοφιλία του, παρά μόνο ύστερα από είκοσι επτά χρόνια γάμου, τρομοκρατημένος από την ιδέα ότι θα πληγώσει τη γυναίκα του και το γιο του και ότι θα καταστρέψει το σπιτικό του. Η διπλή ζωή, τα ψέματα, ο φόβος της αποκάλυψης, συνθέτουν την καθημερινή ζωή αυτών των ανθρώπων που τρέμουν από το στιγματισμό και το βλέμμα των παιδιών τους. Όσοι αποφασίζουν να ζήσουν ανοιχτά, καταλήγουν στο διαζύγιο και σε δύσκολη νομική και κοινωνική κατάσταση. Θύματα της ταυτόχρονης απόρριψης από τους ομοφυλόφιλους και τους ετερόφιλους που τους κατηγορούν ότι παντρεύτηκαν για να κρυφτούν οι πατέρες γκέι βρίσκονται απομονωμένοι, στερημένοι από την επιμέλεια των παιδιών τους. Και το χειρότερο έρχεται τη στιγμή που πρέπει να του αποκαλύψουν το σεξουαλικό τους προσανατολισμό με κίνδυνο να τα πληγώσουν, σαν χάσουν την αγάπη και την εκτίμησή τους. Η σιωπή που τυλίγει τους ομοφυλόφιλους πατέρες δεν εμποδίζει τη διάδοση ορισμένων

μυθευμάτων, σχετικά με το άτομό τους, το ένα χειρότερο από το άλλο. Οι Barret και Robinson αναφέρουν περίπου δέκα .

Ανάμεσα στα πιο διαδομένα είναι η ιδέα πως οι ομοφυλόφιλοι πατέρες είναι άρρωστοι οι οποίοι μπορεί να μεταδώσουν την ομοφυλοφιλία τους στα παιδιά τους. Δεν υπάρχει, ωστόσο, καμία ένδειξη πως τα παιδιά των ομοφυλόφιλων έχουν μεγαλύτερη τάση προς την ομοφυλοφιλία από τα άλλα παιδιά. Όπως δήλωσε με χιούμορ ένας τέτοιος πατέρας: «οι ετερόφυλοι γονείς μου δεν κατάφεραν να με κάνουν ετερόφυλο. Δεν υπάρχει λοιπόν κανένας λόγος να πιστεύουμε πως εγώ θα καταφέρω να πετύχω το αντίθετο, ακόμη και αν το ήθελα».

Άλλο μύθευμα που δύσκολα γίνεται πιστευτό: ο γκέι είναι ένας σεξομανής και ο ομοφυλόφιλος πατέρας μπορεί να επιτεθεί στα παιδιά του ή να επιτρέψει κάτι τέτοιο στους φίλους του. Τίποτα αναληθέστερο. Όλες οι έρευνες αποδεικνύουν ότι ο ετερόφυλος γίνεται ένοχος τέτοιων αξιόποινων πράξεων πολύ συχνότερα απ' ότι ο ομοφυλόφιλος. Σύμφωνα με τις επίσημες στατιστικές της αμερικανικής αστυνομίας, το 90% της σεξουαλικής κακοποίησης των παιδιών οφείλεται σε ετερόφυλους. Οι αιμομικτικές συμπεριφορές ή οι απόπειρες βιασμού είναι σπανιότερες ή μάλλον ανύπαρκτες στους ομοφυλόφιλους πατέρες.

Τελευταίο επιχείρημα ενάντια στους ομοφυλόφιλους πατέρες είναι ότι μπορεί να εκθέσουν τα παιδιά τους στην κοινωνική κατακραυγή. Είναι αλήθεια ότι οι πατέρες που δεν κρύβουν την ομοφυλοφιλία τους, εκθέτουν τα παιδιά τους στον κίνδυνο της περιφρόνησης και της απόρριψης από τα άλλα παιδιά και τους μεγάλους. Οι έρευνες δείχνουν ότι οι εν λόγω πατέρες είναι ευαίσθητοι σε αυτό το μειονέκτημα και κάνουν ό,τι μπορούν για να προστατεύσουν τα παιδιά τους. Αντίθετα με την άποψη που επικρατεί, ο ομοφυλόφιλος πατέρας δεν είναι ένας ανεύθυνος διεστραμμένος άνθρωπος. Οι διάφορες μελέτες τον παρουσιάζουν διχασμένο για μια σταθερή και τρυφερή σχέση με τα παιδιά του, συχνά

πιο μητρική, αλλά και με πιο αναπτυγμένο το αίσθημα του καθήκοντος συγκριτικά με τον παραδοσιακό πατέρα (Elisabeth Badinter, 1992: 120-121).

2. Οι δυσκολίες του παιδιού του ομοφυλόφιλου πατέρα

Σύμφωνα με την Elisabeth Badinter, απαραίτητες διευκρινήσεις υπέρ των ομοφυλόφιλων πατέρων δεν μπορούν να αποκρύψουν τις δυσκολίες που αντιμετωπίζουν τα παιδιά τους.

«Πρώτα πρώτα, η ανάγκη να διαφυλάξουν το μυστικό ακόμη και από το πιο στενό περιβάλλον. Ο φόβος της προδοσίας του πατέρα ή του χλευασμού, του δημιουργούν ένα οδυνηρό αίσθημα απομόνωσης. Αν δεν υπάρχει μυστικότητα, η ζωή του παιδιού γίνεται ιδιαίτερα δύσκολη γιατί δέχεται κατάμουτρα την απροκάλυπτη ομοφυλοφοβία της κοινωνίας. Επιπροσθέτως, το χειρότερο είναι ότι το παιδί ενστερνίζεται αυτή την ομοφυλοφοβία. Τα κορίτσια συνήθως αποδέχονται καλύτερα από τα αγόρια την ομοφυλοφιλία του πατέρα τους, αλλά ορισμένα παιδιά παρουσιάζουν προβλήματα συμπεριφοράς ή και ταυτότητας.

Σε γενικές ωστόσο γραμμές μπορούμε να συμπεράνουμε ότι ο σεξουαλικός προσανατολισμός δεν επηρεάζει καθόλου την ποιότητα της "πατρικής φροντίδας". Η κοινή γνώμη όμως, είναι πολύ αυστηρότερη απέναντι σε έναν τέτοιο πατέρα απ' όσο είναι σε εκείνον που έχει εξαφανιστεί από τη ζωή του παιδιού του....» (Elisabeth Badinter, 1992: 221-222).

ΜΕΡΟΣ Γ΄

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Ο ρόλος της διεπιστημονικής ομάδας

Η διεπιστημονική ομάδα των συμβουλευτικών σταθμών και άλλων υπηρεσιών, μπορεί να προσφέρει σημαντική βοήθεια τόσο στους γονείς όσο και στα παιδιά.

Μπορεί να βοηθήσει τους νέους να γνωρίσουν τον εαυτό τους και να συνειδητοποιήσουν τις προσδοκίες τους για το γάμο. Θα τους βοηθήσει να ξεκαθαρίσουν διάφορα ζητήματα που τους απασχολούν πριν ακόμη παντρευτούν ώστε να προετοιμαστεί καλύτερα ο δρόμος για τη δημιουργία της οικογένειας. Επίσης να γνωρίσει την ψυχολογία του φύλου του συντρόφου του ώστε να προσπαθεί ο καθένας να ανταποκρίνεται στις ψυχολογικές ανάγκες του άλλου.

Πριν ακόμα γεννηθεί το παιδί ή ακόμα και πριν γίνει η σύλληψή του, ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να βοηθήσει το ζευγάρι να «ψαχτεί» για το αν είναι έτοιμο και ικανό να πάρει το γονεϊκό ρόλο. Σημαντική βοήθεια μπορεί να προσφέρει και στην αντιμετώπιση προβλημάτων που μπορεί να προκύψουν κατά την εξέλιξη του γονεϊκού ρόλου.

Σε περίπτωση διαζυγίου η βοήθεια στο σπίτι είναι πολύτιμη. Συζητά με τους γονείς και εξαντλεί όλες τις δυνατότητες συμβιβασμού. Εξηγεί στους γονείς τα φυσικά στάδια που θα περάσουν οι ίδιοι αλλά και τα παιδιά τους. Τους τονίζει ότι πρέπει να επαναλάβουν πολλές φορές στο παιδί ότι εξακολουθούν να ενδιαφέρονται όπως και πριν για το ίδιο και να αναφέρουν τους λόγους που χωρίζουν. Επίσης, τους επισημαίνει ότι οι υποχρεώσεις τους προς το παιδί είναι κοινές.

Ο κοινωνικός λειτουργός βοηθά και τους ίδιους τους γονείς να ξεπεράσουν τις δυσκολίες που έχουν. Είναι λογικό να έχουν ανάγκη από ένα τρίτο πρόσωπο με το οποίο θα συζητήσουν τους προβληματισμούς τους. Αποτελεί για αυτούς (τους γονείς) ένα στήριγμα ψυχολογικό. Μπορούν με τη βοήθεια του ειδικού να έχουν ένα «επιτυχημένο διαζύγιο» αφού δεν κατάφεραν να κάνουν έναν επιτυχημένο γάμο.

Επιτυχές διαζύγιο υπάρχει όταν και οι δύο σύζυγοι καταλήγουν πολιτισμένα σε αυτή την απόφαση που μπορεί να είναι η καλύτερη. Δεν γίνονται δυστυχείς γιατί είναι πια σε θέση να ελέγχουν την ψυχολογία τους, να ξέρουν τι ζητούν, να ξέρουν τι τους έφταιξε στο παρελθόν, να ξέρουν τι τους έφταιξε στο μέλλον, φτιάχνοντας άλλα ιδανικά για τη ζωή τους ή βαδίζοντας προς το μέλλον με περισσότερη πια ωριμότητα και ευθύνη.

Εκείνο στο οποίο πρέπει να δώσει ιδιαίτερα προσοχή ο ειδικός, είναι να βοηθήσει τη μητέρα να μη μεταφέρει τη δική της ψυχολογία στο παιδί. Μαζί με τους γονείς, θα απαλύνει τη στενοχώρια και την ανασφάλεια που νιώθουν τα παιδιά σχετικά με το τι θα γίνουν τώρα που χώρισαν οι γονείς τους. Θα βοηθηθούν ώστε να εμπεδώσουν την καινούργια οικογενειακή κατάσταση και επίσης το γεγονός πως μπορεί να δέχονται την αγάπη και των δύο (γονιών), έστω και αν δεν ζουν μαζί.

Σημαντικός επίσης είναι και ο ρόλος του κοινωνικού λειτουργού όταν η οικογένεια βρίσκεται σε περίοδο πένθους. Ο κατάλληλος χειρισμός σε αυτή την περίπτωση, μπορεί να παρεμποδίσει μακροχρόνιες και σοβαρές επιπτώσεις στην κοινωνική προσαρμογή της μητέρας και των παιδιών. Θα βοηθηθούν να ξεμπλέξουν τον εαυτό τους από το δεσμό με το νεκρό πατέρα ή σύζυγο και να βρουν καινούργιους τρόπους ικανοποιητικών σχέσεων.

Η υπερβολική αλλά και μειωμένη αντίδραση στο γεγονός του θανάτου πρέπει να προσεχθούν από τον κοινωνικό λειτουργό επειδή

καθυστερημένες αντιδράσεις ίσως να εκδηλωθούν σε απροσδόκητο χρόνο και μπορεί να είναι καταστρεπτικές για τους πενθούντες. Συχνά απαιτείται αρκετή πειθώ από τον κοινωνικό λειτουργό για να βοηθήσει τη μητέρα και τα παιδιά να εξωτερικεύσουν τη λύπη τους και να παραδεχθούν το βάρος του πένθους. Ένα παιδί μπορεί να ξεπεράσει ο,τιδήποτε εφόσον του πουν την αλήθεια και εφόσον το αφήσουν να μοιραστεί με τους ανθρώπους που αγαπά τα φυσιολογικά συναισθήματα που έχουν όλοι οι άνθρωποι όταν πενθούν.

Ο κοινωνικός λειτουργός πρέπει να πείσει τη μητέρα ότι δεν υπάρχει κανένας λόγος να κρύβει τα συναισθήματα θλίψης που έχει για να μην στεναχωρηθεί το παιδί. Το βοηθάει έτσι να εκτιμήσει την πραγματική αξία της ζωής και των αισθημάτων που την περιβάλλουν. Δυστυχώς, όσο υπάρχουν άνθρωποι υπάρχει διαζύγιο και όσο υπάρχει ζωή υπάρχει και θάνατος.

Τέλος, χρειάζεται να επισημάνουμε ότι μόνος του ο κοινωνικός λειτουργός – όπως και κάθε άλλος ειδικός - δεν μπορεί να επιφέρει σοβαρά αποτελέσματα αν δεν υπάρχει συνεργασία μέσα στη διεπιστημονική ομάδα που να προωθείται από το κράτος, προσαρμοσμένα στην εξέλιξη της κοινωνίας μας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ II

Συμπεράσματα από τη βιβλιογραφική ανασκόπηση

Ο πατέρας που παραδοσιακά, αφήνει την ευθύνη της ανατροφής των παιδιών του σχεδόν ολοκληρωτικά στη γυναίκα του, έχει αντικατασταθεί σήμερα από μία νέα γενιά πατέρων που αναλαμβάνουν οι ίδιοι να φροντίζουν τα παιδιά τους.

Στις μέρες μας ο ρόλος του πατέρα είναι δύσκολος όσο ποτέ άλλοτε. Ο πατέρας διαδραματίζει ρόλο το ίδιο σημαντικό με τη μητέρα. Σκοπός της μελέτης, είναι να φανεί πόσο μεγάλη σημασία έχει η παρουσία του πατέρα για το παιδί τόσο στη βρεφική ηλικία όσο και στη νηπιακή και σχολική. Επίσης ποιες είναι οι επιπτώσεις όταν ο πατέρας απουσιάζει από την οικογένεια για τους λόγους που έχουμε αναφέρει.

Ωστόσο, αρκετοί πατέρες συνεχίζουν και σήμερα να παραμένουν αμέτοχοι στο μέγλωμα του παιδιού τους. Το επάγγελμα τους κρατάει σήμερα, σε αντίθεση με προηγούμενες εποχές, έξω από το σπίτι και συνήθως ολόκληρη την ημέρα. Ο ρυθμός της ζωής τους δίνει ελάχιστες ευκαιρίες στο παιδί να γνωριστεί με τον πατέρα του. Όμως συχνά οι πατέρες χρησιμοποιούν τις επαγγελματικές ασχολίες τους σαν δικαιολογία για να αποφύγουν τις ευθύνες της πατρότητας.

Είναι ολοφάνερο, ότι ο πατέρας μπορεί να συμβάλλει σημαντικά και με μοναδικό τρόπο στο μέγλωμα του παιδιού. Η παρουσία του είναι το ίδιο απαραίτητη όπως και της μητέρας. Το παιδί χρειάζεται έναν πατέρα και μία μητέρα. Κανέναν πιο πολύ ή πιο λίγο.

Με την παρουσία του πατέρα, το παιδί νιώθει ασφαλές και δυνατό να προχωρήσει, να αυτονομηθεί. Άλλωστε, ο πατέρας είναι εκείνος που θα βάλει τα όρια στο παιδί, με την αυστηρότητά του, που θα του υποδείξει

το σωστό, θα το παροτρύνει και θα το ενθαρρύνει στη σωστή συμπεριφορά, και θα το αποτρέψει από το λάθος. Η απουσία του ή η απλή αδιαφορία του συχνά δημιουργούν ανασφάλεια στο παιδί. Το παιδί Δε νιώθει τη σιγουριά, που θα αποτελέσει το βάθρο για να αναπτυχθεί και να εξελιχθεί ψυχοκοινωνικά.

Ο πατέρας λόγω της ξεχωριστής του εμφάνισης, συντελεί στην ανάπτυξη του κόσμου του παιδιού του, διαφορετικά από τη μητέρα. Με την παρουσία του και μόνο βοηθά τα αγόρια στην εύρεση του ανδρικού τους εαυτού, ενώ αποτρέπει τα κορίτσια από την υπερβολική εξάρτηση από τη μητέρα τους. Με αυτό τον τρόπο αποτελεί ένα αντικείμενο ταύτισης για το γιο του και ένα αντιπρότυπο για την κόρη του, σε σχέση με τη μητέρα.

Το ελαστικό ωράριο εργασίας, έδωσε στους άντρες περισσότερο χρόνο για την άσκηση των πατρικών τους καθηκόντων. Έτσι, τα ζευγάρια που θα μοιράζουν τις ώρες απασχόλησής τους με τα παιδιά θα έχουν καλύτερες συζυγικές σχέσεις και καλύτερες σχέσεις με τα παιδιά τους. Έτσι, η αναδιάρθρωση στο πρόγραμμα εργασίας επιτρέπει μεγαλύτερη επαφή ανάμεσα στον πατέρα και το παιδί. Μόνο έτσι μπορεί ένας πατέρας να βρει το χρόνο να είναι πατέρας.

Ωστόσο, όσο σημαντική και αν είναι η πατρική παρουσία, μετριάζεται κατά πολύ η ευεργετική της επίδραση στο παιδί όταν η οικογενειακή εστία στερείται ηρεμίας και σταθερότητας. Οι διάφορες αναταραχές στο σπίτι χαράζουν ανεξίτηλα σημάδια στην τρυφερή ψυχή του παιδιού. Το έργο του πατέρα είναι ένα δύσκολο έργο και πολύ λίγοι πατέρες κατορθώνουν να το φέρουν σε πέρας.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι όλα τα παιδιά θέλουν να βλέπουν τους γονείς τους αγαπημένους. Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως, κάτι τέτοιο δεν μπορεί να συμβεί. Όταν ο γάμος είναι αποτυχημένος δεν υπάρχει άλλος δρόμος από τη διάλυσή του. Γεγονός είναι ότι τα σημερινά παιδιά είναι

πολύ πιο ώριμα και αντιμετωπίζουν πράγματα και καταστάσεις ευκολότερα.

Είναι προνόμιο για τις μητέρες εκείνες που με ωριμότητα κατορθώνουν να υποκαταστήσουν τον απόντα πατέρα ή να βρουν άλλο υποκατάστατο χωρίς να προσθέσουν νέες πληγές στις ψυχές των παιδιών τους. Ανεξάρτητα όμως από τη συμπεριφορά της μητέρας, η απουσία του πατέρα στη μικρή ηλικία του παιδιού, γίνεται αιτία πολλές φορές για την εμφάνιση ποικίλων ψυχοκοινωνικών προβλημάτων.

Ο θάνατος του πατέρα είναι ένα μεγάλο πλήγμα για το παιδί. Είναι πολύ σημαντικό για τα παιδιά, η μητέρα τους να μοιραστεί τη λύπη της για το θάνατο του πατέρα τους μαζί τους. Τους δίνει την ευκαιρία να εκδηλωθούν, να ξεσπάσουν αλλά και να ξεφύγουν από την πιθανή μοναξιά την οποία θα αισθανθούν.

Συμπερασματικά, από τα παραπάνω ανακαλύπτουμε ελλείψεις στην κατάλληλη «εκπαίδευση» της οικογένειας. Και αυτό γιατί ακόμα και στις μέρες μας λείπει η εκπαίδευση των γονέων σε βασικά θέματα που θα έκαναν πιο εύκολη τη ζωή τόσο τη δική τους όσο και των παιδιών τους που στην ουσία είναι και τα αθώα θύματα.

Αίτημα της εποχής μας είναι η διατήρηση της οικογένειας αλλά με αναπροσαρμογές. Ειδικότερα χρειάζεται αναπροσαρμογή των ρόλων των μελών της οικογένειας, των συζύγων, των παιδιών, των γονέων.

Προτάσεις

Η οικογένεια είναι ένας από τους σημαντικότερους θεσμούς και η λειτουργία της, θα έπρεπε να προβληματίζει όλους. Είναι όμως γεγονός ότι δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο. Εκτός από την ατομική προσπάθεια που κάθε άνθρωπος πρέπει να κάνει για να μάθει πράγματα που τον αφορούν, πρέπει και από την πολιτεία να παρθούν μέτρα.

Από τα πρώτα στάδια της ψυχοκοινωνικής ανάπτυξης του παιδιού, πρέπει να του δίνονται οι βασικότεροι κανόνες σωστής λειτουργίας και εξέλιξης της οικογένειας. Οι γονείς είναι εκείνοι που πρέπει πρώτοι να τους μεταδώσουν τα με το σωστό τρόπο: "του παραδείγματος προς μίμηση". Πρέπει να υπάρχει αλληλοσεβασμός, αλληλοκατανόηση, συνεννόηση και αγάπη. Όλα αυτά τα αισθήματα τα νιώθουν τα παιδιά, από πολύ νεαρή ηλικία και ανάλογα μεγαλώνουν.

Σήμερα πρέπει να αναθεωρηθεί η γνώμη ότι η ανατροφή είναι «εύκολο πράγμα». Οι περισσότεροι γονείς δεν γνωρίζουν καλά πόσο μεγάλο καθήκον αναλαμβάνουν όταν φέρνουν στον κόσμο ένα παιδί. Ο καθένας είναι της γνώμης ότι μπορεί ν' αναθρέψει παιδιά γιατί και αυτός έχει ανατραφεί. Νομίζει ότι ενστικτωδώς θα πετύχει το σωστό και δεν βλέπει κανένα λόγο να ασχοληθεί με παιδαγωγικά και ψυχολογικά θέματα. Ο πατέρας θα πρέπει να στέκεται με υπομονή στα όποια προβλήματα του παιδιού του και στις ανάγκες του, να συζητά μαζί του για την επίλυση τους.

Στα σχολεία, από την Α/Βάθμια κιόλας εκπαίδευση, θα ήταν ιδιαίτερα αποτελεσματικό να δοθεί μεγάλη σημασία στην αξία της οικογένειας για τον άνθρωπο και αναλυτικότερα για το παιδί, τους γονείς-συζύγους, τον παππού και τη γιαγιά και για τις μεταξύ τους σχέσεις.

Άλλωστε μέσα από την εκπαίδευση του σχολείου, ίσως να γινόταν η ανακατανομή των ρόλων των συζύγων-άνδρας, γυναίκα-καθώς και αυτών των παιδιών-αγόρι, κορίτσι- ευκολότερα. Με αυτό τον τρόπο θα ευνοούνταν οι επόμενες γενιές ώστε να μεγαλώσουν χωρίς προκαταλήψεις για κάποιες συγκεκριμένες συμπεριφορές ή εκδηλώσεις συναισθημάτων, μιας και στα βιβλία του δημοτικού συχνά γινόμαστε μάρτυρες διαχωρισμών και ανισοτήτων αγοριών και κοριτσιών.

Επιπλέον, θα ήταν απαραίτητο να προστεθεί μάθημα στο σχολείο σχετικά με την προετοιμασία για το γάμο. Και αυτό γιατί η προετοιμασία για το γάμο αποτελεί μία σύγχρονη κοινωνική ανάγκη. Πηγάζει από το γεγονός ότι ο γάμος αποτελεί υπεύθυνη και μοναδική υπόθεση για το άτομο, αρκετά πολυσύνθετη και δύσκολη για την εποχή μας, πάνω στην οποία βασανίζεται ή αποτυγχάνει μεγάλο πλήθος συνανθρώπων μας.

Είναι άλλωστε παράξενο ότι ο σύγχρονος άνθρωπος χρειάζεται προετοιμασία και γνώση για υποθέσεις πολύ μικρότερης σημασίας ενώ αντιμετωπίζει «στην τύχη» τη σοβαρότερη, το γάμο. Δυστυχώς, μόρφωση δεν χρειάζονται μόνο οι αυριανοί γονείς αλλά και η γενιά των ενηλίκων. Και αυτό γιατί για να εκπαιδεύσουν σωστά τα παιδιά τους θα πρέπει οι ίδιοι να είναι κατάλληλα εφοδιασμένοι. Δεν μπορούν να δώσουν, αν δεν έχουν.

Η τέχνη της ανατροφής πρέπει να μαθευτεί με μεγάλη υπομονή και αφοσίωση. Πρέπει να δημιουργηθούν συμβουλευτικοί σταθμοί που να διευθύνονται από ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς, κ.λ.π. όπου τόσο τα νεαρά ζευγάρια, όσο και οι γονείς θα μπορούσαν να μάθουν όλα, όσα αποτελούν έναν καλό γάμο και μία καλή ανατροφή για τα παιδιά.

Κατά συνέπεια, η διεπιστημονική ομάδα θα συντελέσει στην επίλυση συγκρούσεων και διαφωνιών μέσα στην οικογένεια και θα συμβουλεύσουν τα ζευγάρια τρόπους αντιμετώπισης των δυσκολιών.

Αλλά και σε περιπτώσεις διαζυγίων θα φροντίσουν να ενισχύονται οι σχέσεις μεταξύ των μελών.

Τα Μ.Μ.Ε. μπορούν να αποτελέσουν έναν αρωγό στην προσπάθεια ανακατανομής των ρόλων των συζύγων. Αυτό μπορεί να γίνει μέσα από ομιλίες και συζητήσεις, προβάλλοντας έτσι το ρόλο και την παρουσία του πατέρα και τονίζοντας την αξία και τη σημαντικότητά της. Άλλωστε μπορούν μέσα από τις διαφημίσεις να προωθήσουν και τον πατέρα να συμβάλλει εκτός από τις οικονομικές και στις υπόλοιπες απαιτήσεις της οικογένειας. Να μοιραστεί με τη σύζυγό του τις κοινές υποχρεώσεις του σπιτιού.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Β.Κ. Αναστασιάδης "Ψυχοπαιδαγωγική της εφηβικής ηλικίας", εκδόσεις Αθήνα 1993.
- Αντωνοπούλου Χριστίνα, "Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων", εκδόσεις Καστανιώτης, Αθήνα 1999.
- Αυδικός Ευάγγελος "Το παιδί στην παραδοσιακή και τη σύγχρονη κοινωνία", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Βίνικοτ Ντ. "Το παιδί η οικογένεια και ο εξωτερικός του κόσμος", εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1998.
- Βοσνιάδου Στέλλα "Κείμενα εξελικτικής ψυχολογίας", εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1994.
- Δραγώνα Θάλεια – Ναζίρη Δέσποινα "Οδεύοντας προς την πατρότητα", εκδόσεις Εξάντας / τρίαψις λόγος, Αθήνα 1995.
- Κατάκη Χάρης "Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998.
- Κάνιτζ Άννε-Λόρε "Πατέρας", εκδόσεις Νότος, Αθήνα 1981.
- Κοσμόπουλος Αλέξανδρος "Ο ρόλος του πατρός εις την ανάπτυξη της προσωπικότητας του εφήβου", εκδόσεις Πανεπιστήμιο Πάτρας, 1972.
- Κουμάντος "Παραδόσεις οικογενειακού δικαίου", εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα 1984.
- Κούρος Ιωάννης "Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993.
- Ρ.Ντ. Λαίγκκ "Συνομιλίες με παιδιά", εκδόσεις ύψιλον, 1980.
- Λεσάν Έντα "Μαθαίνοντας να λέμε αντίο στο γονιό που χάνεται", εκδόσεις θυμάρι, Αθήνα 1982.
- Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου "Οικογένειες με έναν γονέα", εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1986.

- Ματσανιώτης "Εμείς και το παιδί μας", εκδόσεις Χριστάκη, 1994.
- Μάρτενσεν-Λάρσεν Όλουφ "Οικογενειακά πρότυπα και προσωπικότητα", εκδόσεις Στάχυ, Αθήνα 1994.
- Badinter Elisabeth "Η ανδρική ταυτότητα", εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα 1992.
- Bly Robert "Αναζητώντας τον άντρα", εκδόσεις Λύχνος, 1994.
- Μπόλμπυ Τζων "Δημιουργία και διακοπή των συναισθηματικών δεσμών", εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1995.
- Brazelton Betty "Τα αναπτυξιακά προβλήματα του βρέφους και του νηπίου", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1996.
- Μπρύκνερ Χάινριχ "Πριν γεννηθεί ένα παιδί", εκδόσεις Αντιπαράλληλα, Αθήνα 1976.
- Λ.Μ. Μουσούρου – Η. Μισέλ "Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου", εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1993.
- Λ.Μ. Μουσούρου "Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας", εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 1996.
- Μύλντορφ Μπερνάρ "Ο ρόλος του πατέρα στην οικογένεια", εκδόσεις Οδυσσέας 1977.
- Napier Y. Augustus "Το ζευγάρι ο εύθραστος δεσμός", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Ντόλτο Φρανσουάζ "Όταν οι γονείς χωρίζουν", εκδόσεις βιβλιοπωλείο Εστία, Αθήνα 1993.
- Dr. Νικολάου-Παναγιώτου "Παιδική ανάπτυξη", εκδόσεις Υπουργείο Υγείας και Πρόνοιας, Αθήνα 1996.
- Παρασκευόπουλος Ιωάννης "Εξελικτική Ψυχολογία", εκδόσεις Αθήνα 1985.
- Ross Parke "Ο πατέρας: η συμβολή του στη διαμόρφωση του παιδιού", εκδόσεις Π. Κουτσούμπος Α.Ε 1987.

- Πιντέρης Γιώργος "Αντιμετωπίζοντας το χωρισμό", εκδόσεις θυμάρι, Αθήνα 1985.
- Raimbo Zinet "Το παιδί και ο θάνατος", εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 1978.
- Skynner Robin "Οικογενειακές υποθέσεις", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.
- Simonet Dominique "Αχ αυτά τα μωρά πόσα ξέρουν", εκδόσεις θυμάρι, Αθήνα 1992.
- Julien Rhipilpe "Για την πατρότητα", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1993.
- Δ.Γ.Τσαούσης "Η κοινωνία του ανθρώπου", εκδόσεις Gutenberg 1996.
- Τσιάντης Ιωάννης "Ψυχική Υγεία του παιδιού και της οικογένειας" τεύχος Α', εκδόσεις Καστανιάτη, Αθήνα 1991.
- Χουρδάκη Μαρία "Οικογενειακή ψυχολογία", εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 1982.
- Χουρδάκη Μαρία "Ψυχολογία της οικογένειας", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1995.
- Χουντουμάδη Αναστασία "Παιδιά και γονείς στο ξεκίνημα μιας σχέσης", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα 1996.
- Herbert Martin "Ψυχολογική φροντίδα του παιδιού και της οικογένειάς του", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1997.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Εκλογή:

- Κελεσίδου – Γαλανού Άννα "Τα παιδιά μας και εμείς", Απρίλιος 1983, αρ. 60.

- Μπάρμπαλη Ειρήνη "Προβλήματα και διέξοδοι για τις μονογονεϊκές οικογένειες των αστικών περιοχών", Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1993, τεύχος 98.

Περισκόπιο της επιστήμης:

- Ευαγγελία Γαλανάκη "Ο ρόλος του πατέρα στην ανάπτυξη του παιδιού", Ιανουάριος 1998, τεύχος 213.

Το παιδί μου και εγώ:

- Κική Τριανταφύλλη "Μικρούλι μου σε είδα να βγαίνεις", Νοέμβριος 1996, τεύχος 19.
- Μαριέττα Ρηγά Πεπελάση "Μπαμπάς για πρώτη φορά", Δεκέμβριος 1998, τεύχος 44.

ΛΕΞΙΚΑ

- Εμ. Κριαράς "Νέο Ελληνικό Λεξικό", εκδόσεις εκδοτική Αθηνών 1995.
- "Παιδαγωγική Ψυχολογική Εγκυκλοπαίδεια – Λεξικό", εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1991, τόμος 7.

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

- "Πάπυρος Λαρούς Μπριτάνικα", εκδόσεις Γραφικές τέχνες Α.Ε.,
-Τόμος 2^{ος} Αθήνα 1978 – 1980
-Τόμος 8^{ος} Αθήνα 1981
-Τόμος 42^{ος} Αθήνα 1985

ΠΤΥΧΙΑΚΕΣ

- "Μελέτη για την καταγραφή και την παρουσίαση των διαστάσεων της συμπεριφοράς των γονέων, όπως εκφράζονται παιδιά προσχολικής ηλικίας (3-6 ετών)", Δρεπανίδης Α., Λώλος Π., Νάνης Δ., Πάτρα 1995 σελ.38.

- "Μελέτη για την επίδραση του διαζυγίου στη σχολική συμπεριφορά και επίδοση των παιδιών ηλικίας 6-12 ετών", Βέλλιου Φ., Σκέμπρη Ε., Πάτρα 1994, σελ.19.

ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ

- Φ.Ε.Κ. αρ. φύλλου 205, 2/7/98 τεύχος 1^ο και 2^ο , Νόμος 2639 άρθρο 25 παρ.1, σελ 3113.

